

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

11

HAZİRAN
2019

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

ISSN: 2149-2433

11

HAZİRAN

JUNE

2019

İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

İlahiyat Araştırmaları Dergisi yılda iki kez
Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır.

İlahiyat Araştırmaları Dergisi, İslâmî
İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı'nın
(İSİLAY) bir yayın organı olup uluslararası
hakemli akademik bir dergidir. Derginin
yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil
yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu
tutulamazlar. Makalelerde belirtilen
görüşler, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'nin
görüşlerini yansıtmazlar. Dergide
yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları
İlahiyat Araştırmaları Dergisi'ne aittir.

Journal of Divinity Studies is published
twice yearly in June and December. *Journal
of Divinity Studies* is media organ of
Foundation of Islamic Sciences Research
and Dissemination and it is international
refereed scholarly journal. Publication
language of the journal is Turkish, Arabic
and English. Responsibility of the articles
published belongs to authors in terms of
scientific and language. Editors can
certainly not be in charge from ideas.
Opinions specified in articles do not reflect
the aspect of the *Journal*. All rights of the
articles published in the journal belong to
Journal of Divinity Studies.

İletişim Bilgileri

Adres	Şenlik Mahallesi, Düz Sokak, No. 6 06300, Keçiören, Ankara
Telefon	90 312 380 6267
Web Sayfası	http://ilader.ilamer.org
E-Posta	ilamerdergi@gmail.com

İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DERGİ YÖNETİMİ / ADMINISTRATION

Sahibi / Owner	İslâmi İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı (İSİLAY) İlahiyat Araştırmaları Merkezi (İLAMER)
Editör / Editor	Doç. Dr. Hilmi Karaağaç
Editör Yardımcıları / Assoc. Editors	Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu Dr. Öğretim Üyesi Fatih Özkan Kenan Demirtaş
Sekreteryası	Aytmirza Satıbaldiev
Yayın Kurulu Editorial Board	Prof. Dr. Eyüp Baş Prof. Dr. Fazlı Arslan Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu Doç. Dr. Fatih Erkoçoğlu Doç. Dr. Mustafa Özkan Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu Doç. Dr. Tahirhan Aydın Doç. Dr. Necdet Şengün Doç. Dr. Ömer Acar Doç. Dr. İbrahim Aslan Doç. Dr. Yaşar Daşkiran Doç. Dr. Hilmi Karaağaç Doç. Dr. Fatih Koca Doç. Dr. Davut Şahin Doç. Dr. İlyas Canikli Doç. Dr. Cafer Acar Dr. Öğretim Üyesi Ferhat Gökçe Dr. Öğretim Üyesi Zeynel Abidin Aydın Dr. Öğretim Üyesi Fatih Özkan Dr. Öğretim Üyesi Abdurrahman Demirci Dr. Mahmut Demir Dr. Ali Parlak Arş. Gör. İlyas Altuner
Danışma ve Hakem Kurulu Advisory and Referee Board	Prof. Dr. Ahmet Ünsal (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.) Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Ü.) Prof. Dr. Ali Yılmaz (Ankara Ü.)

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Bilal Kemikli (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Bünyamin Erul (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Durmuş Arık (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Eyüp Baş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Fehrullah Terkan (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Ü.)
Prof. Dr. Hasan Kurt (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Huriye Martı (Necmettin Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin Hansu (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İsmail Çalışkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İsmail Köz (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Ü.)
Prof. Dr. M. Akif Koç (Ankara Ü.)
Prof. Dr. M. Sait Reçber (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mahmut Ay (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Akkuş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol (N. Erbakan Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Ünal (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Metin Özdemir (Ankara Sosyal Bilimler Ü.)
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Nuh Arslantaş (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Vahit Göktaş (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Talip Türcan (Süleyman Demirel Ü.)
Prof. Dr. Zeki Salih Zengin (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Prof. Dr. Zülfikar Güngör (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Ali Çetin (Kırıkkale Ü.)
Doç. Dr. Ali Öztürk (İstanbul Ü.)
Doç. Dr. Akram MZM Agha (Malezya Ulus. İslam Ü.)
Doç. Dr. Cafer Acar (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Davut Şahin (Kırıkkale Ü.)
Doç. Dr. Ebulfez Ezimli (Nahcivan Devlet Ü.)
Doç. Dr. Eyüp Şahin (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Gülgün Uyar (Marmara Ü.)
Doç. Dr. Halide Aslan (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Hilmi Karaağaç (Ankara Hacı Bayram Veli Ü.)
Doç. Dr. Hüseyin Çelik (Gaziosmanpaşa Ü.)
Doç. Dr. İbrahim Aslan (Ankara Ü.)
Doç. Dr. İlyas Canikli (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Mehmet Ümit (Marmara Ü.)
Doç. Dr. Murat Demirkol (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Mustafa Özkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Münire Kevser Baş (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Doç. Dr. Necdet Şengün (Dokuz Eylül Ü.)
Doç. Dr. Ömer Acar (Ankara Ü.)

Doç. Dr. Samagan Myrzaibraimov (Kırgızistan Oş Ü.)
Doç. Dr. Sebine Nematzade (Azerbaycan Yaz. Ens.)
Doç. Dr. Şahban Yıldırım (A. Sosyal Bilimler Ü.)
Doç. Dr. Tahirhan Aydın (Mardin Artuklu Ü.)
Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov (Kırgızistan Oş Ü.)
Doç. Dr. Yaşar Daşkiran (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Fatih Koca (Ankara Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Abdulcebbar Kavak (İbrahim Çeçen Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Abdullah Trabzon (İstanbul Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Adem Yıldırım (Kırıkkale Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Yemenici (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ayten Erol (Kırıkkale Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ersan Özten (Afyon Kocatepe Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ferhat Gökçe (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Halim Gül (Karabük Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Hamdi Kızılar (Karabük Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Harun Savut (Bülent Ecevit Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Baz (Şırnak Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Akif Fidan (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Yaşar (Abant İzzet Baysal Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Mücteba Altındaş (Afyon Kocatepe Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Necla Hacıoğlu (Kırıkkale Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Nurdane Güler (Kırıkkale Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Oğuzhan Tan (Ankara Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Rahim Ay (Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Şahban Yıldırım (A. Sosyal Bilimler Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Yusuf Şen (Bayburt Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Zeynel Abidin Aydın (A. İzzet Baysal Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Zikri Yavuz (Ankara Ü.)
Dr. Öğretim Üyesi Ömer Özpınar (Necmettin Erbakan Ü.)
Dr. Ahmed İsmail Hassan Aly (Ankara Ü.)
Dr. Magdalena Kubarek (Polonya Nicolaus C. Ü.)
Dr. Niyazali Aripov (Kırgızistan Oş Ü.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALAT / ARTICLES

- 01 | Necmi Atik
Hattat Hamid Aytaç'ın Verdiği İcâzetnâmeler
The Ratification Certificates Issued By The Calligrapher Hamid Aytaç
- 53 | Necati İşler
20. Yüzyıl Divân Şâiri Hattât Suûdü'l-Mevlevî ve Divânı (Zâdegân)
20th Century Divan Poet Calligrapher Suudu'l-Mevlevi And His Divan (Zadegan)
- 91 | Osman Bayraktutan
Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler
The Disciplines That Use The Concept of Tevâtür
- 137 | Mehmet Şimşek
Peygamberlik Nurunun Hz. Muhammed'e İntikali
Basic Convictions in the Wars of Prophethood Period in the Context of Respond-ent-Reason Relation

ÇEVİRİ / TRANSLATION

- 149 | Hüseyin Çelik, Çev. Hüseyin Çelik
İntihar Olgusu ve İslâm'ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem
الانتحار و وقاية حياة الإنسان في الإسلام
- 165 | İsmail Fahmy Pasha, Çev. İlhan Zengin
'Câhiliyye'yi Farklı Okumak' by Mehmet Azimli
Wahhabi Thought Basis

KİTAPİYAT / BOOK REVIEW

- 175 | Muhammet Aydın
Namık Kemal Okumuş, “Sağlam Kulpa Tutunamayanlar - Ahlak Eşcinsellik ve Deizm Üzerine –”
“Who Can't Hold On To The Strong Handle
- Morality on Homosexuality and Deism –“ by *Namık Kemal Okumus*
- 181 | İlhan Zengin
Jack Crabbs, “Kitâbü't-Tarih fi Mısri'l-Karni't-Tâsi' Aşer”, Çev. Abdulvehâb Bekr
“Kitâbü't-Tarih fi Mısri'l-Karni't-Tâsi' Aşer” by *Jack Crabbs, trn. Abdulvehâb Bekr,*
- 185 | Osman Bayraktutan
Muhammed Hamidullah, “Kur'an-ı Kerim Tarihi”
“Kur'an-ı Kerim Tarihi” by *Muhammed Hamidullah*
- 191 | Ayten Gürsoy
Gerede Nüfus Defteri 1840, Mehmet Süme (ed.)
“Gerede Nüfus Defteri 1840” by *Mehmet Süme (ed.)*

EDİTÖRDEN / EDITOR'S NOTE

Değerli Okuyucular!

İlahiyat Araştırmaları Dergisi'nin onbirinci sayısı ile huzurlarınızdayız. Bu sayımızda da ilahiyat çalışmalarına katkı sağlayacağını düşündüğümüz araştırmalar, çeviriler ve tanıtım yazıları yer almaktadır.

Bu sayımızın Makalât kısmına; "*Hattat Hamid Aytaç'ın Verdiği İcâzetnâmeler*" isimli çalışmasıyla Araştırmacı Yazar Necmi Atık; "*20. Yüzyıl Divan Şairi, Hattat Suudü'l-Mevlevî ve Divanı (Zâdegân)*" isimli çalışmasıyla Necati İşler, "*Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler*" isimli çalışmasıyla Dr.Öğr.Üyesi Osman Bayraktutan ve "*Peygamberlik Nurunun Hz. Muhammed'e İntikalı*" isimli çalışmasıyla Mehmet Şimşek katkıda bulunmuşlardır. Tercümât kısmında ise Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin Çelik daha önce Türkçe olarak kaleme aldığı "*İntihar Olgusu ve İslam'ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem*" adlı çalışmanın Arapça çevirisi ve İlhan Zengin, Ismail Fahmy Pasha'nın "*Vehhâbî Düşüncenin Dayanağı*" adlı çalışmasını Türkçe olarak sunmaktadır. Dergimizin Kitabiyât kısmında Muhammet Aydın, Namık Kemal Okumuş'un "*Sağlam Kulpa Tutunamayanlar-Ahlak Eşcinsellik ve Deizm Üzerine-*" adlı kitabına; İlhan Zengin, Jack Crabbs'ın Arapça çevirisi Abdulvehâb Bekr tarafından yapılan "*Kitâbü't-Tarih fi Mısri'l-Karni't-Tâsi' Aşer*" adlı kitabına; Osman Bayraktutan, Muhammed Hamidullah'ın "*Kur'an-ı Kerim Tarihi*" adlı kitabına; Ayten Gürsoy, Mehmet Sûme'nin editörlüğünü yaptığı "*Gerede Nüfus Defteri 1840*" adlı esere yazdıkları tanıtımlar yer almaktadır.

Çok değerli katkılarıyla dergimizin ilmi yolculuğuna eşlik eden yazarlarımıza, hakemlerimize, editör yardımcılarımıza, yayın kurulumuza ve okuyucularımıza teşekkür ediyorum. Gelecek sayılarımızda buluşmak temennisiyle...

Hilmi KARAAĞAÇ

Hattat Hamid Aytaç'ın Verdiği İcâzetnâmeler

NECMİ ATİK*

Geliş ve Kabul Tarihi: 28.05.2019 / 21.06.2019

Öz: Hicrî dördüncü asırdan sonra bütün İslam coğrafyasında, eğitim alanında uygulanagelen bir pratik haline gelmiş sözlü veya yazılı olarak icâzet verme geleneği, modern zamanlarda da devam etmektedir. Farklı alanlarda verilen bu icâzetnâmeler; ilmi icâzet, hadis icâzeti, tarikat icâzeti, fennî icâzet ve sanat ve meslek icâzeti olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır.

Makâlemiz, sanat ve meslek icâzetleri kısmına giren hüsn-i hat icazetleri ve bilhassa hat sanatının günümüze ulaşmasına vesile olan son devir Osmanlı hattatı Hattat Hamid Aytaç'ın verdiği icazetlerle ilgilidir. Bu çalışmamız ile, bir taraftan Hattat Hamid Aytaç'tan icâzet almış, lâkin günümüze kadar tespit edilemeyip mechûl kalmış yerli ve yabancı hattatlar tespit edilirken, diğer taraftan zamanımızda hüsn-i hat sanatının maddî ve manevî değerinin çok kıymetlenmesiyle, hattatlar arasında huzursuzluğa sebep olan icâzetnâmenin metni ve Hattat Hamid Aytaç tarafından kimlere icâzetnâme verilip verilmediği konusunu açıklığa kavuşturarak, belgeler ışığında ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Hat Sanatı, İcâzetnâme, Hattat Hamid Aytaç.

* Araştırmacı-Yazar

The Ratification Certificates Issued By The Calligrapher Hamid Aytaç

Abstract: The system of ratification has been used in the field of education throughout the islamic world since the fourth century. The tradition of issuing the verbal and written ratification certificates has continued in the modern times. Ratification certificates consists of mainly five different subjects; Science, Hadith, denomination, technic and art or occupation.

The focus of our paper will be on the islamic calligraphy falling under the subsection of art and occupational ratification certificates and more specifically, it will investigate the ratification certificates issued by the late Ottoman calligrapher Hamid Aytaç who played a significant role in shaping contemporary art of calligraphy in Turkey. In this work, we will establish the fact based on the original documents that there are 42 calligraphers from all around the world who received their ratification certificates from Hamid Aytaç. These certificates refute the claim that the number of certificates is limited with only few calligraphers. Due to the increased value and popularity of the art of islamic calligraphy (husni hat) some calligraphers have been unduly criticized for the authenticity of their ratification certificates. This paper will also investigate and illustrate different forms and content of the ratification certificates.

Keywords: Art of Calligraphy, Ratification Certificates, Hattat Hamid Aytaç.

1. Hat Sanatı ve Hattat Hamid Aytaç

İcâzet, “c-v-z” kökünden türeyen bir kelime olup sözlükte; izin vermek, onaylamak, ruhsat vermek, bir şeyi geçerli ve ma’kûl saymak mânâlarına gelmektedir.¹ *Mucmelu'l-Lugat*ta, “su akıtmak” mânâsıyla “bir âlimin ilmini talebesine aktarması” şeklinde terimleşmiştir.² *Es-Sıhah*’ta “İsteceztuhu fe-ecâzenî” denildiğinde, “ondan (hayvan veya arazî sulamak için) su istedim, o da bana verdi” mânâsı verilmiştir.³ *Kitâbü'l-Kifâye*’de, “talebe hocasından icâzet isteyerek, ilmini kendisine aktarması yönünde bir talepte bulunmuş, hocası da icâzet vererek bu talebini yerine getirmiştir” denilmiştir.⁴

İcâzetnâme kelimesi ise bir terkip olup, Arapça “icâzet” kelimesi ile Farsça’da “mektup, kitap” anlamındaki “nâme” kelimelerinin birleşimidir ve “izin kâğıdı” mânâsında bir terimi oluşturmaktadır.⁵ İcâzetnâme, sahip olduğu kişinin ilmî alanda hangi tür bilgilere sahip olduğunu, öğrenim seviyesini, yeterliliğini ve bu alandaki yeteneğini gösteren tahsil belgesi ve sahip olduğu bu kazanımları kendi öğrencilerine aktarma izninin olduğu öğretim ruhsatıdır.⁶

İcâzetnâmenin temel unsurları; icâzet veren hoca (mûciz), icâzet alan talebe (mûcez), icâzete konu olan kitap, kitaplar veya ilimler (mücâzun bih) ve bu icâzetnâmenin sözlü veya yazılı olarak ifâde edilmesidir.⁷ İcâzetnâmeler; medresede veya bir hocada okunan kitaplara verilen İlmî İcâzet, hadis hocasının talebesine sözlü veya yazılı olarak rivâyetlerini nakledebileceğini beyan eden Hadis İcâzeti, bir tarikat şeyhinin seyr ü sülûkunu tamamlayan müridine verdiği Tarikat İcâzeti, iş, sanat ve beceriye dayalı alanlarda üstadının veya ustasının erbâbına verdiği Sanat ve Meslek İcâzeti ve bilginin yanında deney ve tecrübeye

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut:Dâru's-Sadr 1990, c. V, s. 326.

² Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *Mucmelu'l-Lugat*, thk. Zühayr Abdulmuhsin Sultân, Beyrut: Medresetü'r-Risâle 1986, c. I, s. 202.

³ Ebu Nasr İsmail b. Hammâ Cevherî, *es-Sıhah*, thk. Ahmed Abdulfâfir Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'în 1990, c. III, s. 871.

⁴ Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatip el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Beyrut: Dâru'Kütübi'l-İlmiyye 1988, s. 312.

⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul:MEB Basımevi 1983, II,19.

⁶ Mesut İdriz, “İslâm Eğitim Yaşamında İcâzet Geleneği”, *Değerler Eğitim Dergisi*, 2003, 1/3, s. 175.

⁷ M. Zeki Pakalın, a.g.e., s. 19-20.

dayanan tıp, eczacılık ve riyâzî ilimler konusunda verilen Fennî İcâzet olmak üzere beş çeşittir.⁸ İslam dünyasında icâzet geleneğinin köklü bir geçmişi vardır. Kapsamı ve üslubu bakımından bir eğitim ve öğretim düzeni içinde edinilen bilgileri, rivâyetleri veya bunların yazılı kayıtlarını nakletme yetkisi veren belgenin ilk örneği hicrî 3. asrın sonlarına doğru Kadı İsmail b. el-Cehdâmî tarafından Hanefî kadılarından Ebû Ca'fer Ahmed b. İshâk b. el-Bühlûl et-Tenûhî el-Enbârî (ö. 318/930) için yazılmıştır.⁹ İcâzet kelimesi ilk olarak hadis alanında 'hadis rivayetine sözlü veya yazılı izin verme ve rivâyet hakkını devretme anlamında kullanılmıştır. Daha sonra hadis dışındaki alanlarda da kullanılmaya başlanmış, zamanla 'icâzetü'l-fetva, icâzetü'l-fıkıh, icâzetü't-tedris, icâzetü't-tıp, icâzetü'l-ferâiz, icâzetü'l-hisâb, icâzetü'l-hat, icâzetü't-tarîk' gibi terkipler oluşmuştur.¹⁰ Bu gelenek hicri dördüncü asırdan sonra bütün İslam coğrafyasında eğitim alanında uygulanagelen bir pratik haline dönüşmüştür.¹¹

a. Hüsni Hat Sanatı İcâzeti

Hat sanatı, kendine has usûl ve kâidelerle hoca-talebe ilişkisi içerisinde öğrenilen bir güzel sanat dalıdır. Hat sanatı, icâzetli bir hoca tarafından talebeye müfredât ve mürekkebât denilen iki safhada öğretilir. Müfredât safhasında, sülûs ve nesih yazı çeşitlerinde talebeye teberrüken "Rabbi yessir" duası yazdırılır. Bu başlangıçla, talebenin hat sanatına olan kabiliyeti, ilgisi ve sabrı ölçülür. "Rabbi Yessir" meşkinden sonra harfler teker teker ölçülü bir şekilde yazılıp gösterilerek öğretilir. Hoca, harf üzerinde gerekli açıklamaları yapar ve talebenin harfi her gösterişinde eksik ve hatalı kısımları kendisine izâh edip, yazarak gösterir. Aynı gövdeye sahip (be, te, se gibi) harfler tekrarlanmaz ve yazdırılmaz. Harflerden sonra talebeye "be" harfinden başlayarak, harflerin birbirleriyle birleşimleri yazılarak öğretilir. "He" harfinin birleşimleri ile müfredât meşki tamamlanmış olur.

Mürekkebât ikinci safhadır. Talebeye harflerin nasıl terkîb ve tertip edileceğinin öğretildiği bu safha, cümleler halinde verilen Besmele, çe-

⁸ Cemil Akpınar, "İcâzet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 394-398.

⁹ Cemil Akpınar, *a.g.m.*, s. 394; Bkz. Ebubekir Sifil, "İbnü'l-Bühlûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. XX, s. 536-537.

¹⁰ Cemil Akpınar, *a.g.m.*, s. 393

¹¹ Mesut İdriz, *a.g.m.*, s. 177.

şitli âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifler, ebced hurufâtı, Hilye-i Hâkânî, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Elfiyye vb. gibi örnek metinlerin talebe tarafından taklîd edilerek yazılmasıdır. Bu merhalenin gayesi, talebeye kelimeleler, cümleler içindeki harflerin uyum ve estetiğini sağlayabilme yeteneğini kazandırmaktır. Talebe, metinlerdeki düz satır, istifli satır, dâirevî, beyzî, müsennâ gibi çalışmalar ile istif kabiliyetini geliştirir.

Mürekkebât meşkini tamamlayan talebe icâzet almaya hak kazanmıştır. Hocası, talebesine hat üstatlarının veya kendi yazdığı yazılardan birisini taklîden yazdırır; ya da talebe hilye-i şerif veya bir metin yazar. Yazılan yazının altına hocası veya hocası ile beraber tasdik ettiğini belirlen bir veya birkaç hattat icâzet metinlerini yazarlar. Böylece talebe hüsn-i hat icâzetnâmesini almış olur. Hüsn-i hat icâzetnâmesi alan hattat, yazı yazmaya ve talebe yetiştirmeye ehil olduğunun belgelenmesiyle, hocasından itibaren bağlı olup nisbet edildiği hattatlar silsilesinin bir halkası olur. İcâzetnâmesi ve nisbet edildiği hattatlar silsilesi olmayan kişinin, hat sanatı olarak yazdıklarına da ehemmiyet verilmez.

b. Hattat Hamid Aytaç (d.1893-ö. 1982)

Asıl adı Musa Azmi olan Hattat Hamid Aytaç 1893 yılında Diyarbakır'da dünyaya geldi. Babası Azmizâde kasap Zülfikâr Ağa, annesi Menteha Hanım'dır. Soyu Cafer b. Ebî Talib'e (r.a.) dayanmaktadır.¹² Babasının dedesi Âdem Âmidî'de hattat olan Hamid Aytaç'ın ilk hüsn-i hat hocası birinci dönem Diyarbakır milletvekili olan hattat Mustafa Âkif Tütenk'tir. Diyarbakır Askerî Rüşdiyesi'nde Hoca Vâhid Efendi'den Rik'a; Jandarma Kolağalarından Ahmed Hilmi Efendi'den sülüs meşk etti. Kovası sağır imamı Said Efendi'den ve akrabası ve idâdî hüsn-i hat hocası olan Abdüsselam Efendi'den meşk etti. Rüşdiye yıllarında, Ressam Hoca Ali Rıza mektebinden Ressam Hilmi Efendi'den resim öğrendi.

Hattat Hamid Aytaç 1906 yılında tahsiline devam etmek için İstanbul'a gitti ve "Medresetü'l-Kudât'a" yani Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırdı. Bir yıl sonra "Sanayi-i Nefise" yani Güzel Sanatlar Akademisi'ne kaydoldu. Aynı yıl babası vefat edince tahsili yarıda kaldı. Maarif Nezâreti'nin (Millî Eğitim Bakanlığı) açtığı imtihanı kazandı, lâkin

¹² Talebesi Ammar Abdülgınâ er-Rifâî'nin ifâdesi.

resmî dairelerde işe başlama yaşı yirmi yaş olduğundan kendisi on sekiz yaşında olduğu için işe alınmadı. Gülşen-i Maarif Mektebi'nde yazı muallimi oldu. Muallim olduğu dönemde Hattat Hacı Nâzif Efendi'den (1846-1913) meşk etti. 1909 yılında Rusûmât (Gümrük) Matbaası'na tayin oldu. Bir yıl sonra Mekteb-i Harbiye Matbaası'na, daha sonra yedi yıl çalıştığı Erkân-ı Harbiye Matbaası'na tayin oldu. Burada çalışırken Fatma Gülten hanımla evlendi ve Rezzan isminde bir kızları oldu.

Erkân-ı Harbiye Matbaası'nda çalışırken I. Dünya Savaşı çıktı ve Hattat Hamid, Yıldırım Orduları emrinde, haritalar üzerinde çalışmak üzere Almanya'ya gönderildi. İstanbul'a döndükten sonra Nuruosmâniye Caddesi'nde "Hattat Hamid Yazı Evi"ni açtı. Yazı Evi'ni daha sonra Ankara Caddesi'nde, daha önceleri Hattat Ârif Hikmet Bey'in olduğu yere taşıdı. 1918 yılında Hattat Ârif Hikmet Bey'in hanımı Âdile Hanım'la ikinci evliliğini yaptı.

Harf inkilâbından sonra da hüsn-i hat sanatını bırakmadı. 1960 yılında Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda yazı işine girdi ve 1975 yılında emekli oldu. Hattat Hamid Aytaç, Sirkeci'de Reşit Efendi hanının bir odasında yaşamına devam ederken, rahatsızlığından dolayı 29 Nisan 1980 tarihinde Haydarpaşa Numûne Hastanesi'ne kaldırıldı. 18 Mayıs 1982 tarihinde arkasında yetiştirdiği talebelerini ve sayısız eserlerini bırakarak vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.¹³

c. Hattat Hamid Aytaç'ın Verdiği İcâzetler Konusundaki İddialar

Hattat Hamid Aytaç'tan icâzetnâme alan bazı hattatların iddiasına göre, kendileriyle birlikte Hattat Hamit Aytaç'tan hak ederek icâzetnâme alanlar bir elin parmaklarından azdır. Diğer icâzetnâme alan kişiler ise, Hattat Hamid Aytaç'ın Numûne Hastanesi'ne yatırıldığı dönemde şuurunda altı aylık bir bunama ve kayıp olduğu zaman, bu zafiyetten istifâde ederek ücret mukâbili icâzetnâmelerini aldıkları için, aldıkları icâzetnâmelerin herhangi bir hükmü ve geçerliliği olmadığı şeklindedir. Aynı iddia sahipleri, icâzet aldıklarını söyleyen diğer hattatları Hattat

¹³ Bkz. İsmail Yazıcı, *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, İstanbul 2008, s. 13-53; Bkz. Süleyman Berk, *Hattat Hâmid Aytaç Hayatı San'atı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum 1994, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Hamid Aytaç'ın yanında hiç görmediklerini ifâde ederek, kendi şâhidlikleri ile sözlerinin doğru olduğunu söylemektedirler.

Yine aynı iddia sahipleri; “icâzetnâme metinleri mutlaka Besmele ile başlamalı sonra sırasıyla Allah’a hamd, Rasûlüne salavât, icâzete konu levha, icâzet alanın açık ismi ve yazdıklarına imza atmaya icâzet verildiğinin beyânı, duâ, icâzet verenin ismi ve icâzet verildiği tarih icâzetnâmede olmalıdır” demektedirler. Bu sıralama ile yazılmayan icâzetnâmeleri de kabul etmemektedirler.

Bu iddiaları ortaya atanların maksatlarını ve hedefledikleri maddî ve manevî konuları, üzerlerinde herhangi bir yorum yapmadan değerlendirmelerimize geçiyoruz:

Hattat Hamid Aytaç'ın Mayıs 1980 ilâ vefâtı olan Mayıs 1982 tarihleri arasında, Numûne Hastahanesi'nde veya atölyesinde iki yıl boyunca kendisiyle bizzat ilgilenen İsmail Yazıcı¹⁴ ile yaptığımız görüşmelerde, iddia edildiği gibi Hattat Hamid Aytaç'ın şuûrunda hiçbir zaman bulanıklık olmadığını kendisi kesin bir dille ve defalarca ifâde etmişlerdir. Konuyla alâkalı görüştüğümüz Hattat Hamid Aytaç'ın diğer talebeleri de kendisinin hiçbir zaman şuûrunda bulanıklık meydana gelmediğini, aksine, hastahane de kendisini ziyaret ettikleri zaman, Arapça ve Farsça çok uzun şiirleri dahi hafızasından hiç zorlanmadan okuduğunu beyan etmektedirler.

Diğer yandan şuûru yerinde olmayan birisinin girift icâzet metinlerini düzgün cümleler kurarak yazabilmesi veya şuûru yerinde olmadığı halde farkında olmadığı maddî bir karşılıkla bunu yapabilmesi iddiası ise akıllı insanların asla kabul edebileceği bir şey değildir. Ayrıca verilen icâzetnâmelerin 30 tanesi (ulaşabildiğimiz) Hattat Hamid Aytaç'ın sağlıklı olduğu günlerde, 1980 yılı öncesi verdiği icâzetnâmelerdir.

Hamid Aytaç'ın yazdığı icâzetnâmelerde görüleceği üzere, iddia edildiği gibi icâzetnâme metinlerinde; Besmele, Hamdele, Salvele v. s. kalıp cümleler kullanılmamıştır. Hattat Hamid'in verdiği icâzetnâmeler göstermektedir ki, hattat icâzet verirken yazacağı ifâdeleri ve kullandığı dili değiştirebilir, cümleleri uzun veya kısa kurabilir, kendine göre özel bir metin de hazırlayabilir. Bazen icâzetnâme tamamen Arapça yazılan

¹⁴ “Hattat Hamid Aytaç Kitabı” yazarı.

Besmele, Hamdele, Salvele, icâzet verilenin ismi, duâ, icâzet verenin ismi ve hicrî tarih; bazen Hamdele ve Salvele Arapça, icâzet verilenin ismi, duâ, icâzet verenin ismi ve hicrî tarih Türkçe; bazen icâzet verilenin ismi, icâzet verenin ismi ve mîlâdî târîh Arapça; bazen “Eceztü” “İcâzet verdim” diye başlayan Arapça kısa bir metinle olabilir. İcâzet veren hattat, duâ kısmı hâriç tamamen Türkçe’den oluşan bir icâzetnâme metni yazabileceği gibi, icâzetnâme verdiği kişinin ismini hüsn-i hat sanatı ile yazıp, altına takdirlerini belirterek de icâzet verebilir. Hatta sadece bir cümle hâlinde, “Eceztü fülânen ve ene’l-fakîr Hâmidü’l-Âmidî sene” Yani “Falancaya icâzet verdim, Ben fakîr Hâmidü’l-Âmidî sene” yazması dahi icâzetnâme olarak yeterlidir.

Bir hattat, baştan sona kendisinde meşkedden talebesine icâzet verebileceği gibi (Hattat Ahmet Fatih Andı, Hattat Turan Sevgili gibi), başka bir hattatta başlayıp, kendisinde ikmâl eden talebesine (Hattat Saim Özel, Hattat Ali Rüştü Oran gibi), başka bir hattatta meşkedip ikmâl eden lâkin çeşitli nedenlerle (üstadının hastalığı, vefatı, hicreti vs.) icâzetini alamayana veya başka bir hattattan icâzet almış kişiye (Hattat Hâşim Bağdâdî, Hattat Hüseyin Tâhâ gibi) icâzetnâme verilebileceği görülmektedir.

İddia sahiplerinin, “biz icâzet alan bu şahısları Hattat Hamid’in yanında hiç görmedik” sözlerine gelince; Kendileriyle görüşme imkânı bulduğumuz Hattat Hamid Aytaç’tan icâzet alan hattatlara, “Sizin tanıdığınız başka icâzet almış hattatlar var mı?” diye sordüğümüzda hemen hemen her hattat ancak beş ilâ on arası farklı isimler söyleyebilmişlerdir. Bunun sebebi, aradan uzun yılların geçmesi ile isimlerin unutulmuş olması veya Hattat Hamid Aytaç’ın seksen yıla ulaşan hat sanatı hayatında, farklı dönemlerde farklı talebelerinin olmasıdır. Diğer yandan Hattat Hamid’in talebelerinin ders aldığı günlerin farklı olması, İstanbul dışındaki bazı talebelerin mektupla ders alması ve İstanbul’a geldiklerinde farklı zaman dilimlerinde Hattat Hamid ile görüşmeleri söz konusudur.

d. Hattat Hamid Aytaç’ın Verdiği İcâzetnâmelerin Şekil ve Muhtevâ Özellikleri

Hattat Hamid’in verdiği icâzetnâmeler şekil olarak, icâzetnâme veri-

lecek talebenin sülüs ve nesih hüsn-i hat çeşiti ile yazdığı hilye-i şerife- nin altındaki koltuk kısmına; sülüs ve nesih yazı çeşidi ile yazılan bir kıt'anın alt kısmına; sülüs ile müdevver yazılmış bir kıt'anın alt kısmına; sülüs ile yazılmış istifli bir kıt'anın alt kısmına; Kûfi, sülüs, nesih, ta'lik, divânî ve celî divânî yazı çeşitleriyle yazılmış bir levhanın alt kısmına; sadece celî sülüs ile yazılmış bir kıt'anın alt kısmına; muhakkak, nesih, sülüs, talik ve rik'a yazı çeşitleriyle yazılmış bir levhanın alt kısmına; icâzet verilecek talebenin sülüs yazı çeşidi ile yazılmış isminin alt kısmına ve talebenin yazıları incelendikten sonra müstakil olarak yazılmış icâzetnâmelerden oluşmaktadır.

İcâzetnâmelerde kullanılan dil, sadece Arapça yanında, besmele, hamdele, salvele, icâzet verenin ismi, duâ ve tarih Arapça, diğer kısımları Türkçe'dir. Hattat Hamid'in Arap talebelerine verdiği icâzetnâmelerdeki dil tamamen Arapça olurken, Türk talebelerine verdiği icâzetlerde, tamamı Arapça metinler yer aldığı gibi, başlangıcı ve sonu Arapça veya sadece sonu Arapça, diğer kısımları Türkçe olan metinler de bulunmaktadır. Tamamı Arapça olan icâzetnâme metinlerinin sayısı yirmi yedi, Arapça ve Türkçe'nin beraber kullanıldığı icâzetnâme metinleri sekiz tanedir.

Hattat Hamid yazdığı icâzetnâme metinlerinde, aynı kalıpları kullanıp tekrar etmekten kaçınmış, farklı başlangıçlarla ve farklı içeriklerle çeşitli icâzetnâme metinleri yazmıştır. Hattat Hamid'in verdiği icâzetnâmelerden ulaşabildiğimiz otuz beş tanesinden icâzetnâme metinleri Besmele ile başlayanların sayısı dokuz, hamdele ile başlayanların sayısı da dokuzdur. Besmele, hamdele ve salvenin beraber olduğu icâzetnâme metinleri sadece beş tanedir. "Eceztü" yani izin verdim kelimesi ile başlayan icâzetnâme metinlerinin sayısı on, talebe isminin altına yazılan ve "ilâ veledi" ile başlayan icâzetnâme bir tanedir.

Hattat Hamid'in verdiği icâzetnâme metinleri "Eceztü" ile başlayan iki satırdan ibâret olabildiği gibi, talebesinin meziyetlerini sıraladığı ve takdirlerini ifâde ettiği, duâlarını ziyâdeleştirdiği uzun metinlerden de oluşabilmektedir. Bazen talebesinin hangi hüsn-i hat çeşitlerinde muvaffak olduğunu tek tek sıralarken, çoğu zaman hangi hat sanatı çeşitlerinde icâzet verdiğini belirtmemiş, icâzet verdiği levha veya kıtadaki yazı çeşitleriyle sınırlı olduğuna işâret etmiştir.

Hattat Hamid icâzetnâme verdiği talebesinin ismini icâzetnâmeye künyesi ile birlikte tam yazmaktadır. Kendi ismini ise çoğunlukla “Hâmidü’l-Âmidî” şeklinde yazarken, dört icâzetnâmeye asıl ismi olan Musâ Azmî’yi, “Mûsâ Azmî el-ma’rûf bi-Hâmidî’l-Âmidî” olarak ve bir icâzetnâmeye de “Hâmid Azmî el-Âmidî” şeklinde yazmıştır. İcâzetnâmelerdeki tarih genellikle hicrî tarihtir, yalnız iki icâzetnâmede milâdî tarih yazılmıştır.

e. Hattat Hamid Aytac’ın İcâzetnâme Verdiği Hattatlar

Bir asra yakın bereketli bir ömür yaşamış Hattat Hamid Aytac’ın sayısız talebesi olduğu muhakkaktır. Kendisinden icâzet alan talebeleri dışında; Muhsin Demirel, Hüsrev Subaşı, Savaş Çevik, Habib Akbulut, Hüseyin Gündaş gibi, kendisinden meşk etmiş veya meşkini tamamlamış, lâkin çeşitli nedenlerle icâzet alamamış talebeleri de mevcuttur.

Hattat Hamid Aytac tespit edebildiğimiz 42 kişiye icâzetnâme vermiştir. Büyük çoğunluğunu belgeleriyle ilk defa ortaya çıkardığımız icâzetnâme alan hattatların yirmisi Türk, yirmi biri Arap ve biri Japon’dur. Japon Maçiko Nagata, Musul’lu Cennet ve Musul’lu Ferah icâzetnâme alan bayan hattatelerdir. Aşağıda kısaca hayat hikâyelerini, icâzetnâme metinlerini ve eklerde icâzetnâme fotoğraflarını verdiğimiz hattatlar dışında, yalnız isimlerini verdiğimiz hattatlarda bulunmaktadır. Kaynaklarda isimlerini tespit edemediğimiz veya hayat hikâyelerine değinemediğimiz hattatlardan; Ziya Aydın, Şemmâ el-Halebî, Japon Maçiko Nagata, Hattat Hamid Aytac’ın kendisiyle yapılan röportajda bizzat kendisinin ifâde ettiği isimlerdir. Özgeçmişlerini verdiğimiz ama icâzetlerine ulaşamadığımız hattatlar Abdülkerîm Hüseyin er-Ramazan ve Mervânü’l-Harbî’dir. Hayat hikâyesine ve icâzetnâmesine ulaşamadığımız hattat Abdulvahab Avanoğlu ismi icâzet aldığına şahid olan Hattat Salah Şirzâd tarafından ifâde edilmiştir.¹⁵

2. Hattat Hamid Aytac’ın İcâzetnâme Verdiği Hattatlar

1. Haşim Muhammed el-Bağdâdî (d. 1917-ö. 1973)

Asıl adı Ebû Râkım Hâşim b. Muhammed b. Dirbâs el-Kaysî el-Bağdâdî, 1917 yılında Bağdat’ta dünyaya geldi. Bağdat’ın önde gelen

¹⁵ 21.5.2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

hattatlarından Muhammed Ali Sâbir'den meşk etti. Arkadaşı Hattat Abdülkerîm Rifât'tan Arap tezyînâtını öğrendi. Osmanlı üslûbunda eserler ortaya koyan Molla Ali el-Fazlî'nin yanında hat eğitimini tamamlayarak 1943 yılında icâzetnâmesini aldı. 1944'te Mısır'a gitti ve aynı yıl Mısırlı iki hattat Muhammed Hüsnî ve Seyyid İbrâhim Efendi'den icâzet aldı. 1950 yılında yazdığı bir hilye-i şerife ile Hamid Aytaç'ın takdirleriyle kendisinden icâzet aldı. 1973 yılında vefat etti.¹⁶

Hâşim Bağdâdî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1370/1950 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الله ولي التوفيق و هو نعم الرفيق و بعد فلما كان نامق هذه القطعة الميمونة المباركة اعني به السيد هاشم محمد البغدادى و قد رأيت قواعد هذه القطعة لمراسم البراعة المرغوبة على القواعد المرضية يعنى مرسومه على حدود واضع الاصل اجزت ان يكتب اسمه تحت مكتوباته زاد الله عمره و معرفته أمين و انا المذنب موسى عزمى المعروف بحامد الأمدى غفر الله ذنوبهما سنة هجرية ١٣٧٠

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Başarıyı sağlayan Allah'tır, O, en iyi dost ve en iyi yardımcıdır. Bundan sonra ne zamanki bu mübârek ve kıymetli kıt'ayı güzelce yazan, kastettiğim Hâşim Muhammed el-Bağdâdî'dir, bu kıtanın kurallarını, istenilen üstün yetenekte düzenlemeler için razı olunan esaslar üzerine gördüm, yani asıl kurallar üzerine yazıldığını gördüm, yazdıklarının altına ismini yazmasına icâzet verdim. Allah ömrünü ve marifetini ziyâdeleştirsin. Âmîn. Ben günahkâr, Hâmidü'l-Âmidî diye maruf Musa Azmî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın. Hicrî sene 1370.” EK 1

2. Muhammed Sâlih el-Musûlî (d. 1894-ö. 1975)

1894 yılında Irak'ın Musul şehrinde dünyaya geldi. Hüsn-i hat sanatında ilk Muhammed Dervîş el-Berveşki'den istifâde etti. Bağdat'a yerleştikten sonra, 1947 yılında Hattat Muhammed Tâhir el-Kürdî el-Mekkî, Hattat Muhammed Sâlih es-Sa'dî'den istifâde etti ve es-Sa'dî'den icâzetini aldı. 1952 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan icâzet aldı. 1975 yılında vefat etti.¹⁷

Hattat Muhammed Salih el-Musûlî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan

¹⁶ Yusuf Zennûn, “Hâşim Muhammed el-Bağdâdî”, *TDVİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 409-410.

¹⁷ Fatih Hasan Hattâb, *Hattatların Kılavuzu*, Arap Süsleme ve Hat Sanatı Irak Kültür Merkezi, Bağdat 2013, c. 1, s. 25-26.

1371/1952 yılında aldığı icâzetnâmenin metni:

باسمه ربي عز و جل لما صارت هذه القطعة المباركة محمد صالح الشيخ علي الموصلي
بالاجازة اولى أذنت له كما أذن العارفون فأنا الفقير حامد الأمدى غفر لهما ١٣٧١

“Rabbim azze ve celle’nin adı ile. Muhammed Salih eş-Şeyh Ali el-Mavsîlî bu mübarek kıt’ayı icâzete lââyık yazdığında, ona âriflerin izin verdiği gibi izin verdim. Ben fakir Hâmidü’l-Âmidî. Her ikisinin günahları bağışlansın. 1371.” EK 2

3. Hâzim Azvü Mecîd (d. 1933-ö. 2005)

1933 yılında Irak’ın Musul şehrinde doğdu. Bağdat Üniversitesi Yüksek Ziraat Enstitüsü’nden 1955 yılında mezun oldu. Emekli olduğu 1984 yılına kadar ziraat mühendisi olarak çalıştı. Hüsn-i hat sanatında Hattat Hâşim el-Bağdâdî’den ve Hattat Muhammed Salih eş-Şeyh’ten istifade etti. Hattat Hamid Aytaç’tan 1965 yılında icâzetnâme aldı. 2005 yılında vefat etti.¹⁸

Hattat Mecîd’in, Hattat Hamid Aytaç’tan aldığı 1965 tarihli icâzetnâmesinin metni:

الى ولدى و تلميذى حازم عزو مجيد ارجو لك مستقبلا لائقا فى الخط و الله يوفق حامد الأمدى
١٩٦٥/٨/٢٠

“Evlâdım ve öğrencim Hâzim Azvü Mecîd’e. Sana hat sanatında iyi bir gelecek temenni ediyorum, Allah muvaffak eylesin. Hâmidü’l-Âmidî. 20/8/1965.” EK 3

4. Yusuf Zennûn (d. 1931)

1931 yılında Musul’da doğdu. 1962-69 yılları arasında Arap Hat Sanatı ve Eğitimi konusunda Öğretmen Enstitüsü’nde ders gördü. 1963 yılında Mısır’a gitti ve Mısırlı Hattat Muhammed Hüsnî ve Hattat Seyyid Muhammed İbrahim’den istifade etti. 1966 yılında Hattat Hamid’den icâzet aldı. Irak’ta hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.¹⁹

Hattat Yusuf Zennûn’un, Hattat Hamid Aytaç’tan aldığı 1386/1966 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت بوضع الكتبه لنامق هذه القطعة المرغوبة مولانا يوسف ذنون الموصلى زاد الله عمره و

¹⁸ Abdurrezzâk Cafer el-Hamdânî, *Muâsır Musullu Hattatlar*, Musul Ün. Yayınları, Musul 2011, s. 53-58.

¹⁹ <https://www.al-sharq.com/article/05/07/2015/يوسف-ذنون-فقيه-الخط-العربي-وعاشق-التراث> Erişim tarihi: 15.5.2019

معرفته و انا معلمه الفقير حامد الأمدى غفر الله ذنوبهما و ستر عيوبهما أمين و ذلك في ربيع الاول سنة ١٣٨٦

“Bu beğenilen kıt’ayı güzel yazan Musul’lu Yusuf Zennûn Efendi’ye imza atması için icâzet verdim. Allah ömrünü ve marifetini ziyâdeleştirsin. Ben onun fakîr muallimi Hâmidü’l-Âmidî.1386” EK 4

5. Ali Rüşti Oran (d. 1925-ö. 1998)

1925 yılında Çanakkale’nin Biga ilçesinde dünyaya geldi. 1937 yılında ailesiyle Bursa’ya göçtü. Memuriyeti icâbı İstanbul’a yerleşti. 1960 yılında Hattat Halim Özyazıcı’da meşke başladı. Hocasının vefatı üzerine Hattat Hamid Aytaç’tan hüsn-i hat derslerine devam ederek icâzetini aldı. 1975 yılında emekli oldu. 1998 yılında vefat etti ve Kazlı Çeşme Mezarlığı’nda defnedildi.²⁰

Hattat Oran’ın, Hattat Hamid Aytaç’tan aldığı 1391/1971 tarihli icâzetnâmesinin metni:

اليم قضا نتيجه سى افول ايدن مرحوم و مغفور حاجى حليم أوز يازيجى دن صوكره فقيره دوام ايدن زراعت بانقه سى غيور مأمورلرندن على رشدى أفندى به حسن خطه كوستردىكى غيرت و اهتمامنه بناء ناچيز انه بو ايجازتى ويردم جناب حق علم و كمالنى مزداد و طول عمرله معمر ايله سين انا الفقير حامد الأمدى غفر الله ذنوبهم و نور الله قلوبهم أمين سنة هجرية ١٣٩١

“Elim kazâ neticesi ufûl eden merhum ve mağfur Hacı Halîm Özyazıcı’dan sonra fakire devam eden Ziraat Bankası gayyûr me’murlarından Ali Rüşdi Efendi’ye hüsn-i hatta gösterdiği gayret ve ihtimâmına binâen nâcizâne bu icâzeti verdim. Cenâb-ı Hak ilm u kemâlini müzdâd ve tûl-i ömürle mu’ammer eylesin. Ben fakîr Hâmidü’l-Âmidî. Allah onların günahlarını bağışlasın ve kalplerini nurlandırsın. Âmîn. Hicrî sene 1391.” EK 5

6. Ahmet Fatih Andı

Adana doğumlu olan Ahmet Fatih Andı, Hattat Hamid Aytaç’tan 15 yıl meşk ederek, 1971 yılında icâzetnâmesini aldı. Solak olan Ahmet Fatih Andı, İstanbul’da çalışmalarına devam etmektedir.²¹

Hattat Andı’nın, Hattat Hamid Aytaç’tan aldığı 1391/1971 tarihli icâzetnâmenin metni:

²⁰ <https://www.ketebe.org/sanatkar/ali-rustu-oran-129> Erişim tarihi: 21.5.2019

²¹ <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=210> Erişim tarihi: 21.5.2019

الحمد لله رب العالمين الصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين خط صنعتك روحلريمزده چيزديكى آهنگ علويسنك اولمزلكنى ياشاته جق اللردن بريده الحاج احمد فاتح ده تجلى ايدييور اميديمك فوقنده قابليتنى كورمكله افتخارمك بر سند مؤيدى و رحمته وسيله اجازتنى ورييورم يوروديكي اصابتنلى يولده الله موفق ايله سين آمين سنة هجرية ١٣٩١ انا معلمه الفقير حامد الأمدى غفر الله ذنوبهم و ستر عيوبهم فى رمضان المبارك

"Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Salât ve selâm Efendimiz Muhammed'e, âilesine ve ashabının hepsinin üzerine olsun. Hat sanatının ruhlarımızda çizdiği âheng-i ulvîsinin ölmezliğini yaşatacak ellerden biri de El-Hâc Ahmed Fâtih'de tecellî ediyor. Ümidimin fevkinde kâbiliyyetini görmekle iftihârımın bir sened-i müeyyedi ve rahmete vesîle icâzetini veriyorum. Yürüdüğü isâbetli yolda Allah muvaffak eylesin. Âmîn. Sene hicrî 1391. Ben fakîr muallimi Hâmidü'l-Âmidî. Mübârek Ramazan ayında Allah onların günahlarını bağışlasın ve ayıplarını örtsün." EK 6

7. Hasan Çelebi (d. 1937)

1937 yılında Erzurum'un Oltu ilçesinin İnci Köyü'nde doğdu. 1954 yılında İstanbul'a gitti. Üçbaş ve Çinili medreselerinde Arapça ve dîni eğitim aldıktan sonra 1956 yılında Üsküdar Mihrimâh Sultan Camii'ne müezzin oldu. 1960'da müezzinlik yapmak üzere Artvin'in Yusufeli ilçesine gitti. 1963'te tekrar İstanbul'a döndü ve Üsküdar'da Mehmed Said Efendi Camii'ne imam oldu. 1964 yılında Hattat Halim Özyazıcı'dan meşke başladı, aynı yıl hocasının vefatı üzerine, Hattat Hamid Aytaç'ta hat sanatı derslerine devam etti. 1971 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan icâzetini aldı. İstanbul'da hat sanatı çalışmalarına devam etmektedir.²²

Hattat Çelebi'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1391/1971 tarihli icâzetnâmenin metni:

قهрман ارضرومك قيمتلى اولادى اسكدار شيخ جامعشریفك متقى امامى ترزىلكده ماهر حسن چلبى اولادمزه حسن خطه اولان دقت و اهتمامنه بناء ناچيز بو اجازتى ويردم الله غيرت و علمنى مزداد و يوروديكي نافع يوللرده موفق بالخير ايله سين معلمه الفقير حامد الأمدى غفر الله ذنوبهم و نور الله قلوبهم آمين ١٣٩١

"Kahraman Erzumun'un kıymetli evlâdı, Üsküdar Şeyh Camii Şerifi'nin müttakî imamı, terzilikte mâhir Hasan Çelebi evlâdımıza hüsn-i

²² Bkz. Hilal Kazan, Hasan Çelebi, İTO İstanbul 2013, s. 27-91.

hatta olan dikkat ve ihtimamına binâen nâçiz bu icâzeti verdim. Allah gayret ve ilmini müzdâd ve yürüdüğü nâfi' yollarda muvaffak bi'l-hayr eylesin. Onun fakîr muallimi Hâmidü'l-Âmidî. Allah onların günahlarını bağışlasın ve kalplerini nurlandırsın. Âmin. 1391.” EK 7

8. Hüseyin Tâhâ (d. 1934)

Asıl ismi Ebu Mervan Osman b. Abduh b. Hüseyin b. Tâhâ el-Halebi'dir. 1934 yılında Suriye'nin Halep şehrinin bir Türkmen köyü olan Sandî'de dünyaya geldi. Hüsn-i hat konusunda Halep'te Muhammed Ali Mevlevî ve İbrâhim er-Rifâ'î'den meşk etti. Şam'da Muhammed Bedevî ed-Dirânî ve Hâşim el-Bağdâdî'den de dersler aldı. Hüsn-i Hat icâzetini 1973 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan aldı. Suudî Arabistan'da hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.²³

Suriyeli Hattat Hüseyin Tâhâ'nın, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1973 tarihli icâzetnâmenin metni:

بعد ان اطلعت على نماذج عدة من الخطاط العربي ثلث نسخ فارسي ديواني اجازة و خط الرقعة للخطاط السوري حسين طه وجدت انها كلها في مستوى لائق و عليه منحت له هذه الشهادة حامد الأمدى ١٩٧٣/٣/١٩

“Arap Hattat, Suriyeli Hattat Hüseyin Tâhâ'nın Sülûs, Nesih, Fârisi (Talîk), Dîvânî, İcâze (Rik'a) ve Rik'a hat dallarındaki yazdığı çeşitli örnekleri inceledikten sonra, hepsinin çok iyi seviyede olduğunu gördüm ve bunun üzerine ona bu icâzetnâmeyi verdim. Hâmidü'l-Âmidî 19 Mart 1973.” EK 8

9. Mahmûd Saîd el-Hevvârî (d. 1939-ö. 2010)

1939 yılında Dımaşk'ta dünyaya geldi. Şam beldelerinin hattatı kabul edilen Hattat Bedvî ed-Dirânî'den (ö.1967) sekiz yıl meşketti ve 1966 yılında kendisinden icâzetnâme aldı. Hattat Hâşim Bağdâdî'den de istifâde etti ve ondan da icâzetnâme aldı. Hattat Hâmid Aytaç'tan icâzetini 1973 yılında aldı. Sülûs ve kûfî hat sanatı ile iki Kur'ân-ı Kerîm yazdı. 2010 yılında Dımaşk'ta vefat etti.

Hattat Mahmûd Saîd el-Hevvârî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1393/1973 tarihli icâzetnâmesinin metni:

شهادة فى الخط العربي

²³ http://kuranneslider.com/hattat-osman-taha-kimdir-_d652.html Erişim Tarihi: 15.5.2019

بعد ان اطلعت على نماذج عدة من الخط العربي ثلث نسخ فارسی دیوانی رقعة للخطاط
الدمشقي محمود سعيد الهواری وجدت انها كلها فى مستوى جيد و عليه منحت له هذه الشهادة.
استانبول ٢٠ جمادى الاخرة ١٣٩٣ ٢٠ تموز ١٩٧٣ الخطاط حامد الامدى

“Arabî Hattı İcâzetnâmesi

Dımaşk'li Hattat Mahmud Saîd el-Hevârî'nin, Arabî hattının sü-lüs, nesih, fârisî, dîvânî rik'a hat örneklerini incelediğimde, hepsinde iyi seviyede olduğunu gördüm. Bunun üzerine ona bu icâzetnâme-yi verdim. İstanbul, 20 Cemâziyelevvel 1393/20 Temmuz 1973. Hattat Hâmidü'l-Âmidî.” EK 9

10. Refet Kavukçu (d. 1930)

1930 yılında Erzincan'da doğdu. Kitabevi ve yayıncılıkla iştigal eden Refet Kavukçu, 1964 yılında Hattat Ali Rüştü Oran'dan meşke başladı ve 1966 yılında hüsn-i hat müfredâtını ve mürekkebâtını tamamladı. 1966 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan meşke devam etti ve hat sanatı dersleri 1970 yılına kadar sürdü. Hattat Hamid Aytaç'tan 1974 yılında icâzetini aldı. Erzincan'da hat sanatı çalışmalarına devam etmektedir.²⁴

Hattat Kavukçu'nun, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1394/1974 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى علم بالقلم و صلى الله على سيدنا و مولينا محمد النبى
الامى الاعلم و على آله و اصحابه البررة الكرام . يازى صنعتك احيا و ادامة سنه خدمت ايدن رأفت
قاوقجى افندى يه اميدميك فوقنده قابليتته بناء و رحمته وسيله اجازتنى و ريبورم . يوروديكى اصابتلى
يولده الله موفق ايله سين آمين . انا معلمه الفقير حامد الامدى غفر لهما سنة هجرية ١٣٩٤

“Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, kalemle yazmayı öğreten Allah'adır. Allah, Seyyidimiz ve Efendimiz, en iyi bilen, ümmî nebî olan Muhammed'e, âline ve takvâ ehli, şerefli ashâbına salât eylesin. Yazı sanatının ihyâ ve idâmesine hizmet eden Refet Kavukçu Efendi'ye ümidimin fevkinde kâbiliyyetine binâen ve rahmete vesîle icâzetini veriyorum. Yürüdüğü isâbetli yolda Allah muvaffak eylesin. Âmîn. Ben onun fakîr muallimi Hâmidü'l-Âmidî. Allah her ikisini de bağışlasın. Hicrî sene 1394.” EK 10

11. Mehdî el-Cubûrî (d. 1928-ö. 2015)

1928 yılında Irak'ın Remise şehrinde doğdu. Hattat Hâşim el-

²⁴ 18 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

Bağdâdî'den istifâde etti. İranlı Hattat Zerrîn'den icâzet aldı. Hattat Hâmid Aytaç'tan 1974 yılında icâzetini aldı. Irak Hattatlar Cemiyeti tarafından 1999 yılında Reîsü'l-Hattâtîn seçildi. 2015 yılında vefat etti.²⁵

Hattat el-Cubûrî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1394/1974 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت كاتب هذه اللوحة المباركة مهدي الجبوري انا الفقير لله حامد الامدى غفر الله ذنوبهما
سنة ١٣٩٤

“Bu mübârek levhayı yazan Mehdî el-Cubûrî'ye icâzet verdim. Ben Allah'a muhtaç Hâmidü'l-Âmidî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın. Sene 1394.” EK 11

12. Abdülkerîm Hüseyin er-Ramazan (d. 1939)

1939 yılında Irak'ın Basra şehrinde doğdu. Basra Güzel Sanatlar Enstitüsü'nden mezun oldu. Hattat Hamid Aytaç'tan 1974 yılında icâzet aldı. Hattat Hâşim el-Bağdâdî'den istifâde etti. Basra'da hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.²⁶

13. Sâdık Ali ed-Dûrî (d. 1942)

1942 yılında Irak'ın Samarra şehrinde doğdu. 1968 yılında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili'nden mezun oldu. 1970-1994 yılları arası Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde ders verdi. Hattat Hâşim el-Bağdâdî'den istifâde etti. Hattat Hamid Aytaç'tan 1974 yılında icâzet aldı. Irak'ta hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.²⁷

Hattat Sâdık Ali ed-Dûrî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1395/1974 tarihli icâzetnâmesinin metni:

اجزت بوضع الكتبة لكاتب هذه اللوحة المباركة صادق على الدورى و انا الفقير لله موسى
عزى المعروف بحامد الامدى غفر الله ذنوبهم سنة هجرية ١٣٩٥

“Bu mübârek levhayı yazan Sâdık Ali ed-Dûrî'ye imzasını atmaya icâzet verdim. Ben Allah'a muhtaç Hâmidü'l-Âmidî diye maruf Mûsâ Azmî. Allah onların günahlarını bağışlasın. Hicrî sene 1395.” EK 12

14. Hüseyin Kutlu (d. 1949)

1949 yılında Konya'da doğdu. 1968 yılında İstanbul Üniversitesi

²⁵ Fatih Hasan Hattâb, *a.g.e.*, c. 1, s. 175.

²⁶ Fatih Hasan Hattâb, *a.g.e.*, c. 1, s. 27.

²⁷ Fatih Hasan Hattâb, *a.g.e.*, c. 1, s. 135.

Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü kaydoldu ve aynı yıl Sokullu Mehmet Paşa Camii'ne imam oldu. 1968 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan meşke başladı ve 1974 yılında icâzetini aldı. Hat çalışmalarına İstanbul'da devam etmektedir.²⁸

Hattat Kutlu'nun, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1395/1974 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى علم بالقلم و صلى الله على سيدنا و مولينا محمد النبى
الامى الاعلم و على اله و اصحابه البررة الكرام و بعد فلما كان كاتب هذه الحلية الشريفة المباركة
اعنى به السيد حافظ حسين قوتلو افندى رايت هذه الحلية موافقا لمراسم البراعة المرغوبة على
القواعد المرضية المقبولة يعنى مرسومة على حدود واضح الاصل اذنت و اجزت ان يكتب اسمه
تحت مكتوباته زاد الله عمره و كماله آمين انا معلمه الفقير حامد الامدى غفر الله ذنوبما سنة هجرية
١٣٩٥

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, insana kalemle yazmayı öğreten Allah'adır. Allah, seyyidimiz ve efendimiz en iyi bilen ümmî peygamber Muhammed'e, âilesine ve takvâ sahibi şerefli ashâbına salât eylesin. Bundan sonra ne zamanki bu mübârek ve şerefli hilyeyi yazan, kastettiğim Hafız Hüseyin Kutlu Efendi'dir, bu hilyeyi istenilen üstün yetenekte düzenlemeler için razı olunan esaslar üzerine gördüm, yani asıl kurallar üzerine yazıldığını gördüm, yazdıklarının altına ismini yazmasına icâzet ve izin verdim. Allah ömrünü ve kemâlini ziyadeleştirsin. Âmin. Ben onun fakîr muallimi Hâmidül-Âmidî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın. Hicrî sene 1395.” EK 13

15. Mervânü'l-Harbî (d. 1954-ö. 2018)

1954 yılında Irak'ın Musul şehrinde dünyaya geldi. Musul Üniversitesi İlimler Fakültesi Kimya Bölümü'nden 1974 yılında mezun oldu. 1965 yılında Hattat Ali er-Râvî'den meşke başladı. Hattat Mehdî el-Cubûrî ve Hattat Sâdık ed-Dûrî'den istifâde etti. Mektupla Hattat Hamid Aytaç'tan hüsn-i hat dersine devam etti ve 1975 yılında kendisinden icâzetnâme aldı. 1987 yılında Hattat Ali er-Râvî'den de icâzetnâme aldı. 2018 yılında vefat etti.²⁹

16. Ferah Adnan Ahmed İzzet (d. 1962)

²⁸ Bkz. Salime Bera Kemikli, *Hattat Hüseyin Kutlu'nun Hayatı ve Eserleri*, Bursa Uludağ Üv. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2018, s. 28.

²⁹ http://aarazaka3.blogspot.com/2014/12/blog-post_15.html Erişim tarihi: 21.5.2019

1962 yılında Irak'ın Musul şehrinde doğdu. Musul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tercümanlık Bölümü mezunudur. Mısır'lı Hattat Seyyid İbrahim'den istifade etti. Hattat Hamid Aytaç'tan, 1975 yılında 13 yaşında iken icâzetini aldı. Hat sanatı çalışmalarına Adapazarı'nda devam etmektedir.³⁰

Hattate Ferah Adnan Ahmed İzzet'in, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1395/1975 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت و اذنت بوضع الكتبة لنامقة هذه القطعة المرغوبة التي كتبتها امامي الطفلة فرح عدنان احمد عزت و التي تبلغ من العمر ثلاثة عشر عاما زاد الله عمرها و معرفتها و انا معلمها الفقير حامد عزمى الامدى غفر الله ذنوبهما و ستر عيوبهما سنة هجرية ١٣٩٥

*"Bu rağbet gören kıt'ayı önümde güzel yazan on üç yaşlarına erişmiş kız çocuğu Ferah Adnan Ahmed İzzet'e, imzasını atması için izin ve icâzet verdim. Allah ömrünü ve marifetini ziyadeleştirsin. Ben onun fakir hocası Hâmid Azmi el-Âmidî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın ve ayıplarını örtsün. Hicrî sene 1395."*EK14

17. Cennet Adnan Ahmed İzzet (d. 1965)

1965 yılında Irak'ın Musul şehrinde doğdu. Beş yaşında Hattat Yusuf Zennûn'dan meşke başladı. Mısır'lı Hattat Seyyid İbrahim'den ve Hattat Hamid Aytaç'tan 1975 yılında, on yaşında iken icâzetnâme aldı. 2015 yılında yüksek takdirle Hattat Yusuf Zennûn'dan üçüncü icâzetini aldı. Birleşik Arap Emirlikleri'nde yirmi yıl hat sanatı ile iştigal etti. 2017 yılında yerleştiği Yeni Zelanda'da hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.³¹

Hattate Cennet Adnan Ahmed İzzet'in, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1395/1975 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت و اذنت بوضع الكتبة لنامقة هذه القطعة المرغوبة التي كتبتها امامي الطفلة الصغيرة جنة عدنان احمد عزت و التي تبلغ من العمر عشر سنوات زاد الله عمرها و معرفتها و انا معلمها الفقير حامد عزمى الامدى غفر الله ذنوبهما و ستر عيوبهما سنة هجرية ١٣٩٥

"Bu rağbet gören kıt'ayı önümde güzel yazan on yaşlarına erişmiş küçük kız çocuğu Cennet Adnan Ahmed İzzet'e, imzasını atması için izin ve icâzet verdim. Allah ömrünü ve marifetini ziyadeleştirsin. Ben onun

³⁰ 27.05.2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

³¹ 28.05.2019 ablası Ferah Adnan ile yapılan söyleşi.

fakir hocası Hâmid Azmi el-Âmidî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın ve ayıplarını örtsün. Hicrî sene 1395.” EK 15

18. Abdülganî Abdülaziz el-Ânî (d. 1938)

1938 yılında Irak'ın Bağdat şehrinde doğdu. 1961 yılında Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1961-1967 yılları arası Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde Hattat Haşim el-Bağdâdî'den meşk etti ve 1967 yılında kendisinden icâzetini aldı. Paris Üniversitesi'nde 1973 yılında master, 1975'te doktorasını tamamladı. Hattat Hamid Aytaç'tan 1975 yılı icâzetnâmesini aldı. Paris Üniversitesi'nde çalışmalarına devam etmektedir.³²

Hattat Abdülganî Abdülazîz el-Ânî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1395/1975 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى علم بالقلم و صلى الله على سيدنا و مولينا محمد النبى الامى الاعلم و على اله و اصحابه البررة الكرام و بعد فلما كان كاتب هذه القطعة الشريفة المباركة اعنى به السيد عبدالغنى عبدالعزيز العانى اذنت و اجزت ان يكتب اسمه تحت مكتوباته زاد الله عمره و كماله انا معلمه الفقير حامد الامدى غفر لهما سنة هجرية ١٣٩٥

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, insana kalemle yazmayı öğreten Allah'adır. Allah, seyyidimiz ve efendimiz, en iyi bilen ümmî peygamber Muhammed'e, âilesine ve takvâ sahibi şerefli ashâbına salât eylesin. Bundan sonra, bu mübârek, şerefli kıt'ayı yazana gelince, kastettiğim Abdülganî Abdülaziz el-Ânî Efendi'dir. Yazdıklarının altına ismini yazmasına izin ve icâzet verdim. Allah ömrünü ve kemâlini ziya-deleştirsin. Ben onun muallimi fakîr Hâmidü'l-Âmidî. O ikisinin günahları bağışlansın. Hicrî sene 1395.” EK 16

19. Saim Özel (d. 1937-ö. 2005)

1919 yılında Sakarya'nın Taraklı ilçesinde doğdu. 1397 yılında İstanbul'a gitti. 1938 yılında Yeni Valide Camii Müezzini Vekili, altı ay sonra Koca Mustafa Paşa Camii müezzini oldu. 1941 yılında hafızlığını tamamladı. Nûr-i Osmaniye Camii, Gedik Ahmet Paşa Camii'nde müezzinlik vazifelerinde bulundu. Hattat Halim Özyazıcı'dan meşke başladı. Hocasının 1964 yılında vefâtı üzerine, Hattat Hamid Aytaç'ta hat sanatı derslerine devam etti ve 1975 yılında icâzetini aldı. 1968 yılında Süleymaniye Camii imam-hatipliğine tayin edildi ve buradaki görevinden

³² Fatih Hasan Hattâb, a.g.e., c. 1, s. 141.

1981 tarihinde emekli oldu. 2005 tarihinde Taraklı'da vefat etti.³³

Hattat Saim Özel'in, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1395/1975 tarihli icâzetmânenin metni:

الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم أذنت بوضع الكتبة لكاتب هذه القطعة
المرغوبة الحاج حافظ صائم اوزه ل افندى امام الاول بجامع سليمانية طول الله عمره و زاد علمه و
معرفته آمين و انا الفقير حامد الامدى غفر الله ذنوبهم سنة هجرية ١٣٩٥

“Kalemle yazmayı öğreten Allah’a hamdolsun, insana bilmediğini öğretti. Bu güzel kıt’ayı yazan Süleymaniye Camii Birinci İmamı Hafız Sâim Özel Efendi’ye imza atması için izin verdim. Allah ömrünü uzun eylesin, ilim ve marifetini ziyâde kılsın. Âmîn. Ben fakîr Hâmidü’l-Âmidî. Allah onların günahlarını bağışlasın. Hicrî sene 1395.” EK 17

20. Salah Şirzâd(d. 1948)

1948 yılında Irak’ın Kerkük şehrinde dünyaya geldi. 1971 yılında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi’nin İslam Sanat Tarihi Bölümünde doktorasını tamamladı. 1975 yılında Hattat Hamid Aytaç’tan icâzetnâmesini aldı. Hat sanatı çalışmalarına İstanbul’da devam eden Salah Şirzad, Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi’nde öğretim üyesidir.³⁴

Hattat Salah Şirzad’ın, Hattat Hamid Aytaç’tan aldığı 1395/1975 tarihli icâzetnâmenin metni:

الحمد لله الذى علم بالقلم و صلى الله على سيدنا و مولانا محمد و على اله و صحبه و سلم و
بعد: فانى مقتخر بأن اجيز ولدى الخطاط صلاح شرزاد من العراق لما رأيت فيه حسن ضبط خطوط
الثلاث و النسخ و الانواع الاخرى و ان لى فيه آمالا كبيرة ارجو له التوفيق الفقير موسى عزمى
المعروف بحامد الامدى غفر الله ذنوبهما و ستر عيوبهما آمين سنة هجرية ١٣٩٥

“Hamd, insana kalemle yazmayı öğreten Allah’adır. Allah, seyyidimiz ve efendimiz Muhammed’e, âilesine ve ashâbına salât eylesin. Bundan sonra: Ben Irak’tan Hattat Salah Şirzâd evlâdıma icâzet vermekle iftihar ediyorum. Onda, sülûs, nesih ve diğer çeşit hatlarda iyi seviye gördüğümde, büyük umutlarım oldu. Ona başarılar diliyorum. Fakîr Hâmidü’l-Âmidî diye marûf Mûsâ Azmî. Allah her ikisini bağışlasın ve ayıplarını setretsın. Âmîn. Hicrî sene 1395.” EK 18

³³ <https://www.ketebe.org/sanatkar/saim-ozel-742> Erişim tarihi: 28.4.2019

³⁴ 18.05.2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

21. Ammar Abdülgînâ er-Rifâî (d. 1954)

1954 yılında Irak'ın Musul şehrinde doğdu. 1965 yılında Hattat Hişâm el-Bağdâdî'de meşke başladı. Hattat Hamid Aytaç'tan 1975 yılında icâzetnâme aldı. Altın, bakır, cam, çinko ve taş üzerine oyma sanatlarında ustadır. Adapazarı'nda çalışmalarına devam etmektedir.³⁵

Hattat er-Rifâî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1396/1975 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم والصلاة والسلام على اشرف الخلق محمد صلى الله عليه وسلم وبعد
فلما كان نامق هذه القطعة الميمونة اعني به الخطاط عمار بن الشهيد عبد الغنى محمد النعيمي رأيت
قواعد هذه القطعة على الاصول المرغوبة أجزت له و انا الفقير لله حامد الأمدي غفر الله ذنوبهما أمين
كتب في استانبول سنة هجرية ١٣٩٦

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Salât ve selâm yaratılmışların en şereflişi Muhammed'in üzerine olsun, Allah ona salât ve selâm eylesin. Bundan sonra bu mübârek kıt'ayı güzel yazan, bununla Hattat Ammar b. eş-Şehîd Abdülgînâ Muhammed en-Na'imî'yi kastediyorum, bu kıt'anın kâidelerini istenilen usûl üzerine gördüm. Ona icâzet verdim. Ben Allah'a muhtaç Hâmidü'l-Âmidî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın. Âmin. İstanbul'da hicrî 1396 senesinde yazıldı.” EK 19

22. Eyâd el-Hüseynî (d. 1956)

1956 yılında Musul Ninova'da dünyaya geldi. 1980 yılında Bağdat Güzel Sanatlar Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı fakültede master ve doktorasını tamamladı. Hüsn-i hat meşkine Hattat Yusuf Zennûn'da başladı ve kendisinden 1977 yılında icâzet aldı. Aynı yıl Hattat Hamid Aytaç'tan da icâzet aldı. 1979 yılında Mısırlı Hattat Seyyid İbrahim'den de icâzet alan Eyâd el-Hüseynî Irak'ta çalışmalarına devam etmektedir.³⁶

Hattat Eyâd el-Hüseynî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1397/1976 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم وجعل الخط عقلا العقد
وبعد فقد شاهدت الصديق والاخلاص والمحبة الروحية لهذا الفن فى كاتب هذه اللوحة المباركة ولما
كان الخط هندسة روحانية وتكن اسراره فى انفس افاض هذا الفن العظيم اعني به من استحق لقب
امير الخطاطين الشاب النابغ اليسراوى اياد الحسينى زاد الله عمر الخط بطول عمره وجنته اهلا لكي

³⁵ 27.05.2019 tarihinde eşi Ferah hanımla yapılan söyleşi.

³⁶ <https://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/188001.html> Erişim tarihi: 12.05.2019

احمله امانته هذا الفن فأجزت بامتياز و اعهد فيه ان يكون من اوائل الخطاطين فى العالم الاسلامى و
انا استاذ الفقير موسى عزمى المعروف بحامد الأمدي غفر الله ذنوبهما كتب في استانبول فى
منتصف شهر رجب سنة هجرية ١٣٩٧

“Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd, insana bilmediğini öğreten ve kalemle yazmayı öğreten Allah'adır. Allah, yazıyı akdin bağı kılmıştır. Bundan sonra, bu mübârek levhayı yazanı bu sanatta rûhânî-yetli, muhabbetli, ihlaslı ve sadâkatli gördüm. Hat, rûhânî bir hendese olunca, bu büyük sanatın sırlarına eşsiz kişiler sahip oluyor. Bununla kastettiğim hattatların emîri lakabını hak eden üstün kabiliyetli solak Eyâd el-Hüseynî'dir. Allah, hattın ömrünü onun uzun ömrüyle ziyâde-leştirsin. Onu, bu fennin emânetini yüklenmesi için ehil buldum ve üstün derece ile ona icâzet verdim. Bana göre, İslam âleminde ilk hattat-lardan olacaktır. Ben onun fakir üstâzı, Hâmidü'l-âmidî diye maruf Mûsâ Azmî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın. Hicrî 1398 yılı Recep ayının ortasında İstanbul'da yazıldı.” EK20

23. Abbas Hüseyin et-Tâî (d. 1945)

1945 yılında Musul'da doğdu. 1962 yılında hüsn-i hat meşklerine Hattat Yusuf Zennûn'da başladı ve 1987 yılında hocasından icâzetini aldı. Hattat Hamid Aytaç'tan 1977 yılında icâzet aldı. 1975 yılında Hattat Seyyid İbrahim'in takdirine nâil oldu. Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde 1980-2008 yılları arası ders verdi. Musul'da hat sanatı çalışmalarına devam etmektedir.³⁷

Hattat et-Tâî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1397/1976 tarihli icâzetnâmenin metni:

الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان مالم يعلم و بعد فقد تمت بعون الله كتابة هذه اللوحة
المباركة فى شهر شعبان سنة ١٣٩٧ فى هجرة المباركة و انا الفقير لله حامد الأمدى أجزت كاتبها
عباس حسين الياش غفر لهما

“Hamd, insana kalemle yazmayı öğreten Allah'adır. İnsana bilmediğini öğretti. Allah'ın yardımı ile bu mübârek levha, 1398 mübârek hicrî senesinin Şaban ayında tamamlandı. Ben Allah'a muhtaç Hâmidü'l-Âmidî, bu levhayı yazan Abbas Hüseyin İlyas'a icâzet verdim. Her ikisi de bağışlansın.” EK 21

³⁷ Fatih Hasan Hattâb, a.g.e., c. 1, s. 153.

24. Muhammed Fahreddin Bilgiç (d. 1928-ö. 2013)

1928 yılında Adıyaman'da dünyaya geldi. Hattat olan dedesi Şer'iyye Baş Kâtibi Mehmed Sâdi Bey'den istifâde etti. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen M. Fahreddin Bilgiç 1951 yılında Adıyaman Merkez Camii'nde imam-hatip olarak göreve başladı. Daha sonra Mâliye'de çalışarak 1978 yılında emekli oldu. Hüsn-i Hat icâzetini Hattat Hamid Aytaç'tan 1977 yılında aldı. 2013 yılında vefat etti ve Adıyaman'da toprağa verildi.³⁸

Hattat Muhammed Fahreddin Bilgiç'in, Hattat Hamit Aytaç'tan aldığı 1398/1977 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت كاتب هذه اللوحة المباركة محمد فخر الدين بيلكيج آديامان انا الفقير لله حامد الأمدى
غفر الله ذنوبهما أمين سنة هجرية ١٣٩٨

"Bu mübârek levhayı yazan Muhammed Fahreddin Bilgiç Adıyaman'a icâzet verdim. Ben Allah'a muhtaç Hâmidü'l-Âmidî. Allah her ikisinin günahını bağışlasın. Hicrî sene 1398." EK 22

25. Abdullah Rıza (d. 1935-ö. 2014)

1924 yılında Konya'da doğdu. 1935 yılında Medîne-i Münevvere'ye hicret etti. İlk hat derslerini Medine'de Konyalı Hattat Ali Rıza Efendi'den aldı. Mısırlı Hattat Seyyid İbrahim Efendi'den istifâde etti. Hattat Halim Özyazıcı ve Hattat Hamid Aytaç'tan meşketti ve 1977 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan icâzet aldı. 2014 yılında Medine'de vefat etti ve Medine'de defnedildi.³⁹

Hattat Rıza'nın, Hattat Hamit Aytaç'tan aldığı 1398/1977 tarihli icâzetnâmenin metni:

مدينه منوره ده مقيم عبد الله رضا بك افنديك موقيتتى تبريكا ايجازتمى اهدا ايدييورم. انا
الفقير حامد الأمدى غفر الله ذنوبهما أمين سنة ١٣٩٨

"Medine-i Münevvere'de mukîm Abdullah Rızâ Bey Efendi'nin muvaffakiyetini tebriken icâzetini ihdâ ediyorum. Ben fakîr Hâmidü'l-Âmidî. Allah her ikisinin günahlarını affeylesin. Âmîn. Sene 1398 hicrî. Allah muvaffak eylesin." EK 23

³⁸ <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=195> Erişim tarihi: 18.5.2019; Fatih Erkoçoğlu, "Bir Kur'an Hattatı, M. Fahreddin Bilgiç" *Somuncu Baba Dergisi*, (Mart 2010), Sayı 113, s. 52-55.

³⁹ www.ketebe.org/sanatkar/abdullah-riza Erişim tarihi: 12.5.2019

26. Turan Sevgili (d. 1947)

1944 yılında Erzurum'un Oltu ilçesinde doğdu. 1947 yılında ailesiyle Çorum'a yerleşti. 1963 yılında Çorum İmam Hatip Lisesi'nden, 1967 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. 1963 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan meşke başladı ve 1978 yılında hocasından icâze-tini aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Akademisi'nden 1984'te mezun oldu. Farklı okullarda öğretmenlik, 1980-1982 arası Bursa İlahiyat Ensti-tüsü'nde öğretim üyeliği yaptı ve 1994 yılında emekli oldu. Ressam, grafiker ve hattat olan Turan Sevgili, 1964 yılında İstanbul'da açtığı atöl-yesindeki çalışmalarına devam etmektedir.⁴⁰

Hattat Turan Sevgili'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1398/1977 tarihli icâzetnâmenin metni:

الحمد لله رب العالمين الصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين خط
صنعتك روحلرمزده چزدیکی آهنگ علوسینک اولمز لکنی یاشاتاجق اللردن ایکینجیسی ده خطاط
رسم طوران سوکلی ده تجلی اییدیور امیدیمک فوقنده قابلیتتی کورمکله افتخارمک بر سند مؤیدی و
رحمته وسیله ایجازتنی وریبورم یورودیکی اصابتلی یولده الله موفق ایله سین آمین انا معلمه الفقیر
حامد الأمدی غفر الله ذنوبهم و ستر عیوبهم آمین سنة هجرية ٢١ ذی الحجة ١٣٩٨

“Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’adır. Salât ve selâm efendimiz Muhammed’e, âilesine ve ashâbınadır. Hat sanatının ruhlarımızda çiz-diği âheng-i ulvîsinin ölmezliğini yaşatacak ellerden ikincisi Hattat Ressâm Turan Sevgili’de tecellî ediyor. Ümidimin fevkinde kâbiliyyetini görmekle iftihârımın bir sened-i müeyyedi ve rahmete vesîle icâzetini veriyorum. Yürüdüğü isâbetli yolda Allah muvaffak eylesin. Âmîn. Ben onun muallimi fakîr Hâmidü'l-Âmidî. Allah onların günahlarını bağış-lasın ve ayıplarını setretsin. Âmîn. Hicrî sene 21 Zilhicce 1398 /22 Kasım 1978.” EK 24

27. Ali Hâmid er-Râvî er-Rifâî (d. 1944-ö. 2011)

1944 yılında Musul'da doğdu. Musul Öğretmen Eğitim Enstitü-sü'nden 1965 yılında mezun oldu. İlk meşkine babasında başladı. 1961 yılında babasının vefâtı üzerine, Hattat Yusuf Zennûn'da hüsn-i hat derslerine devam etti ve 1978 yılında hocasından icâzet aldı. Aynı yıl Hattat Hamid Aytaç'tan da icâzet aldı. Mekkeli Hattat Muhammed Tahir el-Kürdî ve Iraklı Hattat Muhammed Hâşim el-Bağdâdî'den istifâde etti.

⁴⁰ 21.05.2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

Musul Güzel Sanatlar Enstitüsü'nden 1990 yılında emekli oldu. 2011 yılında vefat etti.⁴¹

Hattat Ali er-Râvî'nin, Hattat Hamid Aytac'tan aldığı 1398/1978 tarihli icazetnâmenin metni:

الحمد لله الذى علم بالقلم و صل الله على سيدنا و مولانا محمد و على آله و صحبه و سلم و بعد
فانا مفتخر بان أجيز ولدى الخطاط على حامد الراوى الموصل رأيت حسن ضبط خطوط التث و
النسخ و الانواع و ان لى فيه آمالا كبيرة ارجو له التوفيق انا الفقير موسى عزمى المعروف بحامد
الأمدى غفر الله ذنوبهما آمين سنة هجرية ١٣٩٨

“Hamd, insana kalemle yazmayı öğreten Allah’adır. Allah, seyyidimiz ve efendimiz Muhammed’e, âilesine ve ashâbına salât ve selâm eylesin. Bundan sonra, ben Musul’lu Hattat Ali Hâmid er-Râvî evlâdına icâzet vermekle iftihar ediyorum. Onda, sülüs, nesih ve diğer çeşit hatlarda iyi seviye gördüğümde, büyük umutlarım oldu. Ona başarılar diliyorum. Fakîr, Hâmidü’l-Âmidî diye maruf Mûsâ Azmî. Allah her ikisini bağışlasın. Âmin. Hicrî sene 1398.” EK 25

28. Abdurrezzâk el-Hamdânî (d. 1957)

1957 yılında Musul’da doğdu. 1979 yılında Musul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi’nden mezun oldu. Hüsn-i hat meşkine rik’a tarzı ile Hattat Yusuf Zennûn’da başladı. 1973 yılında Hattat Ali er-Râvî’den nesih, sülüs ve ta’lik hat sanatı tarzlarını meşke başladı. Hattat Hamid Aytac’tan 1978 yılında icâzet aldı. Musul’da hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.⁴²

Hattat Abdurrezzâk Cafer el-Hamdânî’nin, Hattat Hamid Aytac’tan aldığı 1398/1977 tarihli icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على نعمائه و الصلاة على خير رسله و انبيائه لما رأيت فى
هذه الخطوط الجميلة امانة و صدقا لهذا الفن الرفيع اعنى به مولانا عبد الرزاق جعفر الحمداني
الموصلى اجزته بامتياز و وجدته اهلا لكي احمله امانة هذا الفن الذي شرفت امتنا به دون الامم و انا
استاذ الفقير موسى عزمى المعروف بحامد الأمدى غفر الله ذنوبهما آمين كتب فى استانبول فى
منتصف شهر ربيع الاول سنة هجرية ١٣٩٨

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd, Allah’ın nimetleri-

⁴¹ <https://middle-east-online.com/الشيخ-على-الراوى-ريادة-عراقية-في-الخطوط-القراءات/>; Erişim Tarihi: 11.05.2019; <http://www.qeyamhome.net/details.aspx?pageid=2795&lasttype=13>, Erişim Tarihi: 11.5.2019.

⁴² Fatih Hasan Hattâb, a.g.e., c. 1, s. 149.

nedir. Salât, nebîlerin ve rasullerin en hayırlısıdır. Bu güzel yazılarda, bu yüksek sanat için sıdk ve emâneti görünce, bununla kastettiğim Musul'lu Mevlânâ Abdurrezzâk Cağfer el-Hamdânî'dir. İmtiyazla ona icâzet verdim ve onu diğer ümmetlerin dışında bizim ümmetimizin şereflendirdiği bu sanat emânetini yüklemek için ehil buldum. Ben onun hocası fakîr Hâmidü'l-Âmidî diye marûf Mûsâ Azmî. Allah her ikisinin günahlarını bağışlasın. Âmin. İstanbul'da 1398 hicrî senesinin Rebîulevvel ayının yarısında yazıldı." EK 26

29. Fuad Başar (d. 1953)

1953 yılında Erzurum'da doğdu. 1976 yılında Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni kazandı ve aynı yıl Hattat Hamid Aytaç'a ulaşarak mektupla ders almaya başladı. 1976-1980 yılları arasında mektupla devam eden meşk çalışmalarının böyle devam etmeyeceğine inanarak, 1980 yılında tıp fakültesini yarıda bırakarak İstanbul'a gitti. Hattat Hamid Aytaç'tan 1980 yılında icâzetnâmesini alan Fuad Başar, İstanbul'da hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.⁴³

Hattat Fuad Başar'ın, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1400/1979 tarihli icâzetnâmenin metni:

الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم و بعد فقد تمت بعون الله كتابة هذه اللوحة المباركة و انا الفقير لله حامد الامدى اجزت محمد فؤاد الارضرومى غفر لهما سنة هجرية ١٤٠٠

"Hamd, kalemlle yazı yazmayı öğreten Allah'adır. O insana bilmediğini öğretti. Bundan sonra bu mübârek levhanın yazımı Allah'ın yardımıyla tamamlandı. Ben fakîr Hâmidü'l-Âmidî Erzurum'lu Muhammed Fuâd'a icâzet verdim. Her ikisi de bağışlansın. Hicrî 1400." EK 27

30. Tâlib Ahmed Bekir el-Azzâvî (d. 1948)

1948 yılında Irak'ın Musul şehrinde dünyaya geldi. Hattat Yusuf Zennûn'da meşke başladı. Tezhip ve süsleme sanatları dersini, Marmara Üniversitesi'nde eğitim-öğretim gördüğü yıllarda Fatıma Çiçek Derman'dan aldı. Hattat Hamid Aytaç'tan 1980 yılında icâzetini aldı. Musul'da hat sanatı çalışmalarına devam etmektedir.⁴⁴

Hattat Tâlib Ahmed Bekir el-Azzâvî'nin, Hattat Hamid Aytaç'tan

⁴³ 26 Nisan 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

⁴⁴ 20 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

1400/1980 yılında aldığı icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم و صلى الله على سيدنا و مولينا محمد النبي الامي و على اله و اصحابه البررة الكرام و بعد فلما كان كاتب هذه القطعة اللطيفة المباركة اعنى به السيد طالب احمد بكر العزاوى قد حقق مستوى طيبا فى مختلف الخطوط العربية اذنت و اجزت و ان يكتب اسمه تحت مكتوباته، زاد الله عمره و كمله و انا الفقير لله حامد الأمدى غفر لهما فى شهر رمضان المبارك سنة هجرية ١٤٠٠

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd, (insana) kalemle yazmayı öğreten Allah’adır, insana bilmediğini öğretti. Allah, seyyidimiz ve efendimiz ümmî peygamber Muhammed’e, âilesine ve takvâ ehli, şerefli ashâbına salât eylesin. Bundan sonra, bu mübârek, latîf kıt’ayı yazan, yazanla kastettiğim Seyyid Tâlib Ahmed Bekr el-Azzâvî’dir, Arap hat (sanatının) çeşitlerinde iyi bir seviyeye ulaştı. Yazdıklarının altına ismini yazmasına icâzet ve izin verdim. Allah ömrünü ziyâde kılsın ve onu kemâle erdirdsin. Ben Allah’a muhtaç Hâmidü’l-Âmidî, Allah her ikisini de bağışlasın. 1400 hicrî yılının mübârek Ramazan ayında.” EK 28

31. Bâsim Zennûn (d. 1946)

1946 yılında Irak’ın Musul şehrinde doğdu. 1964-67 yılları arasında Arap Hat Sanatı ve Eğitimi konusunda Öğretmen Enstitüsü’nde ders gördü. Hattat Yusuf Zennûn’da meşk etmeye başladı. 1980 yılında Hattat Hamid Aytaç’tan icazetini aldı. Hat sanatı çalışmalarına Musul’da devam etmektedir.⁴⁵

Hattat Bâsim Zennûn’un, Hattat Hamid Aytaç’tan 1400/1980 yılında aldığı icâzetnâmenin metni:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم و صلى الله على سيدنا و مولينا محمد النبي الامي و على اله و اصحابه البررة الكرام و بعد فلما كان كاتب هذه القطعة اللطيفة المباركة اعنى به السيد باسم ذنون يونس قد حقق مستوى طيبا فى مختلف الخطوط العربية اذنت و اجزت و ان يكتب اسمه تحت مكتوباته، زاد الله عمره و كمله و انا الفقير لله حامد الأمدى غفر لهما فى شهر رمضان المبارك سنة هجرية ١٤٠٠

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd, (insana) kalemle yazmayı öğreten Allah’adır, insana bilmediğini öğretti. Allah, seyyidimiz ve efendimiz ümmî peygamber Muhammed’e, âilesine ve takvâ ehli, şerefli ashâbına salât eylesin. Bundan sonra, bu mübârek, latîf kıt’ayı

⁴⁵ 20 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

yazan, yazanla kastettiğim Seyyid Bâsim Zennûn Yunus'tur, Arap hat (sanatının) çeşitlerinde iyi bir seviyeye ulaştı. Yazdıklarının altına ismini yazmasına icâzet ve izin verdim. Allah ömrünü ziyâde kılsın ve onu kemâle erdiresin. Ben Allah'a muhtaç Hâmidü'l-Âmidî, Allah her ikisini de bağışlasın. 1400 hicrî yılının mübârek Ramazan ayında." EK 29

32. Hüseyin Öksüz (d. 1944)

1944 yılında Konya'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Yüksek Okulu'ndan 1970 yılında mezun oldu. 1980 yılına kadar on yıl Konya'da Eczacılık yaptı. 1968 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan meşke başladı. 1970 yılına kadar haftalık derslerine devam etti. Konya'da Eczacılık yaptığı yıllarda mektupla veya İstanbul'a giderek 1980 yılına kadar on iki yıl meşklerine devam etti. 1980 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan icâzetini aldı. Hat sanatı çalışmalarına Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde devam etmektedir.⁴⁶

Hattat Hüseyin Öksüz'ün, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1401/1980 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت كاتب هذه اللوحة المباركة المستحسنة المرغوبة مولينا اجزاجي حسين افندى طول الله عمره و زاد علمه و معرفته أمين بحرمة سيد المرسلين و انا الفقير حامد الأمدى عفي عنه سنة هجرية ١٤٠١ او كسوز

"Bu mübârek, beğenilen, rağbet gören levhayı yazan Mevlânâ Eczâcî Hüseyin Efendi'ye icâzet verdim. Allah ömrünü uzun kılsın, ilmini ve marifetini ziyadeleştiresin. Âmin. Ben fakîr Hâmidü'l-Âmidî -Allah onu affetsin- sene 1401 hicrî (Milâdî 1980) -Öksüz-" EK 30

33. Yusuf Sezer d. 1961)

1961 yılında, Kastamonu ili, Devrekânî ilçesi Baltacak Köyü'nde doğdu. 1972 yılında İstanbul'da Kur'ân kursuna kaydoldu. Aynı yıl Hattat Recep Berk'ten meşke başladı ve 1978 yılında hocasının vefatına kadar derslerine devam etti. 1977 yılında hocası Hattat Recep Berk'in tanıştırdığı Hattat Hamid Aytaç ile meşke başlayarak, kendisinden 1980 ve 1981 yılında iki icâzetnâme aldı. 1981 yılında İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 1980 yılında İstanbul'un Fatih semtinde açtığı atölyesinde hat sanatı çalışmalarına devam etmektedir.⁴⁷

⁴⁶ 18 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

⁴⁷ 21 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

Hattat Yusuf Sezer'in, Hattat Hamit Aytaç'tan aldığı 1400/1979 ve 1401/1980 tarihli icâzetnâmelerin metni:

الحمد لله الذى علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم و بعد فقد تمت بعون الله كتابة هذه اللوحة المباركة فى شهر رمضان المباركة سنة هجرية ١٤٠٠ فى هجرة المعظم و انا الفقير لله حامد الأمدى اجزت كاتبها يوسف سزر غفر الله لهما و ستر عيوبهما

“Kalemle yazmayı öğreten Allah’a hamdolsun, insana bilmediğini öğretti. Bundan sonra, muaazzam hicretin bin dört yüzüncü senesinde mübârek Ramazan ayında, bu mübârek levhanın yazılması Allah’ın yardımıyla tamamlandı. Ben Allah’a muhtaç Hâmidü’l-Âmidî bu levhayı yazan Yusuf Sezer’e icâzet verdim. Allah her ikisini de bağışlasın ve ayıplarını setretsin” EK 31

الحمد لله لوليه و صلاة على نبيه محمد و آله و اصحابه اجمعين اما بعد فأجرت ان يكتب اسمه تحت كتابته لنامق هذه القطعة المباركة المرغوبة حافظ يوسف سزر طول الله عمره و زاد علمه و معرفته و نوله الله تعالى الى ما يتمناه أمين بحرمة سيد الانبياء و المرسلين و انا الفقير حامد الأمدى عفى عنه سنة هجرية ١٤٠١

“Hamd, yardım eden Allah içindir ve salât nebisi Muhammed’e, âlinin ve ashabının hepsinedir. Bundan sonra, bu rağbet gören, mübârek kıt’ayı yazan Hafız Yusuf Sezer’in güzel yazılarının altına imza atmasına icâzet verdim. Allah ömrünü uzun eylesin, ilmini ve marifetini ziyâde kılsın. Allah onu arzu ettiklerine ulaştırsın. Âmîn, nebilerin ve rasullerin hürmeti için. Ben fâkir Hâmidü’l-Âmidî. Allah onu affeylesin. Hicrî sene 1401.” EK 32

34. Talip Mert (d. 1953)

1953 yılında Sivas’ta doğdu. 1972 yılında İstanbul’a gitti. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi mezunudur. 1973 yılında Hattat Hamid Aytaç’tan meşke başladı ve 1981 yılında kendisinden icâzetnâmesini aldı. 1974-1977 yılları arasında Ord. Prof. Dr. Ahmed Süheyl Ünver’den tezhip dersleri aldı. 1985-1989 yılları arası İslam Kültür ve Tarih Araştırma Merkezi (IRCICA’nde araştırmacı ve hattat olarak çalıştı. 1990-1994 yılları arası Osmanlı Arşivi’nde tasnif elemanı olarak çalıştı. 1994 yılında öğretim görevlisi olarak başladığı Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü’nden 2018 yılında emekli oldu. İstanbul’da çalışmalarına devam

etmektedir.⁴⁸

Hattat Talip Mert'in, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1401/1981 tarihli icâzetnâmenin metni.

اجزت كاتب هذه اللوحة حديث المباركة طالب عبد البارى ادام الله عمره انا معلمه الفقير حامد
آيتاج الأمدى غفر الله لهما سنة هجرية ١٤٠١

“Bu mübârek hadis levhasını yazan Talip Abdülbârî’ye icâzet verdim. Ben onun fakîr muallimi Hâmid Aytaç el-Âmidî. Allah her ikisini bağışlasın. Hicrî sene 1401.” EK 33

35. Ali Hüsrevoğlu (d. 1956)

1956 yılında Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesinde dünyaya geldi. 1979 yılında Marmara Üniversitesi'nden mezun oldu. 1982 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan icâzetini aldı. 1983-1986 yılları Cidde Üniversitesi'nde, 1986-1988 yılları arası Mekke Üniversitesi'nde araştırmacı, hattat ve mütercim olarak çalıştı. 1992 yılında Medine-i Münevvere Mescid-i Nebvî'nin son genişletme projesinin yazılarını yazdı. 1993 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden emekli oldu. İstanbul'da, atölyesinde hüsn-i hat çalışmalarına devam etmektedir.⁴⁹

Hattat Ali Hüsrevoğlu'nun, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1402/1982 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت كاتب هذه اللوحة المباركة المستحسنة المرغوبة مولانا على خسرو اوغلو طول الله
عمره و زاد عمره و علمه و معرفته آمين انا الفقير حامد الامدى عفى عنه سنة ١٤٠٢

“Bu mübârek, beğenilen, rağbet gören levhayı yazan Mevlânâ Ali Hüsrevoğlu’na icâzet verdim. Allah ömrünü uzun kılsın, ilmini, ömrünü ve marifetini ziyadeleştirsin. Âmîn. Ben fakîr Hâmidül’l-Âmidî –Allah onu affetsin- sene 1402” EK 34

36. Mustafa Acet (d. 1921-ö. 1990)

1921 yılında Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesinde doğdu. 1952 yılında Emirdağ İncili Mahallesi Camii İmam-hatipliği görevine başladı. 1961 yılında Ankara müftülük memurluğuna atandı ve aynı yıl Başkanlık Musahhihliği'ne başladı. 1972 yılında Derleme Yayın Müdürlüğü'ne

⁴⁸ 20 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

⁴⁹ 22 Mayıs 2019 tarihinde kendisiyle yapılan söyleşi.

atandı. 1976 yılında emekli oldu. Hattat Hamid Aytaç'tan 1981 yılında icâzetnâmesini aldı. 1990 yılında vefat etti.⁵⁰

Hattat Mustafa Acet'in, Hattat Hamid Aytaç'tan aldığı 1402/1981 tarihli icâzetnâmenin metni:

اجزت كاتب هذه اللوحة المباركة مصطفى آجت طول الله عمره و زاد علمه و انا معلمه الفقير
حامد الأمدى غفر ذنوبه أمين بحرمت سيد المرسلين سنة هجرية ١٤٠٢

“Bu mübârek levhayı yazan Mustafa Acet'e icâzet verdim. Allah ömrünü uzun eylesin, ilmini ziyadeleştirsin. Ben onun muallimi fakîr Hâmidü'l-Âmidî. Allah onun günahlarını peygamberlerin efendisi hürmetine bağışlasın. Âmîn. Hicrî sene 1402.” EK 35

37. Yusuf Ergün (d. 1956-ö. 1985)

1956 yılında Erzincan'da doğdu. 1980 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. 1976 yılında Hattat Hamid Aytaç'tan meşke başladı. Hattat Kemâl Batanay'dan ta'lik ve rik'a meşketi. Emin Saraç ve Ali Yakup hocalardan özel dersler aldı. 1985 yılında vefat etti ve Erzincan Terzi Baba Mezarlığı'nda defnedildi.⁵¹

38. Ziya Aydın

Aydın Tekstil'in kurucusu olan Ziya Aydın hakkında, Aydın Tekstil'in yönetim kurulu başkanı olan torunu Yusuf Ziya Aydın Bey'e telefonla ulaşmaya çalıştık. Mükerreren aramamıza rağmen maalesef sekreteryar tarafından Ziya Aydın hakkında herhangi bir bilgi verilemeyeceği tarafımıza iletili.

39. Ahmed Ziya İbrahim Kurucu

Ahmed Ziya İbrahim Kurucu, Ali Ulvi Kurucu'nun kardeşidir. Medine'de yaşamaktadır. Medine'deki tanıdığımız Araplar vasıtasıyla veya doğrudan kendisine ulaşmaya çalıştık. Lakin istenilen görüşme taleplerimize olumlu cevap alamadık.

40. Şemma' el-Halebî

Hattat Hamid Aytaç'ın röportajında ismini verdiği Şemma' el-Haleb'i ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

41. Japon Maçiko Nagata

⁵⁰ Mustafa Bektaşoğlu, *Kur'an-ı Kerim Yazan Hattatlar*, Ankara 2015, s. 256.

⁵¹ <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=227> Erişim tarihi: 21.05.2019

Japon Maçiko Nagata'yı, Müslüman Japon öğrencimiz Abdülcelil vasıtasıyla detaylı bir şekilde araştırdık. Vefat ettiğinden veya isminin yanlış olmasından dolayı kendisine ulaşamadığımız kanaatindeyiz.

42. Abdolvahab Avanoğlu

Mimar olduğunu öğrendiğimiz Abdolvahab Avanoğlu'nun vefat ettiğini Hattat Hüseyin Öksüz hocamızla yaptığımız görüşmelerde beyan ettiler. Kendisiyle alâkalı herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Sonuç

İslâmî metinlerin güzel yazılması gâyesiyle mahâretli eller tarafından geliştirilen hüsn-i hat sanatı, yüzlerce yıldır nesilden nesile özverili, hoşgörölü, sabırlı ve metânetli eli öpülesi üstadlar tarafından, edepli, saygılı ve terbiyeli talebelerine aktarılagelen geleneksel bir sanatımızdır.

Meşakkatli bir süreç gerektiren hüsn-i hat sanatı eğitimi için, “Üstâdına saygı ve sevgi göstermeyen bu sanatta behresi yoktur” ve “Talebesine şefkat ve merhamet ile sabır göstermeyen de sanatkâr yetiştirme behresi yoktur” denilir.

El sanatları arasında maddeten ve mânen her zaman en kıymetli mevkîde olan hüsn-i hat sanatı, harf inkilâbından sonra uzun bir süre fetret dönemi geçirmiş, bu fetret döneminde, bütün imkânsızlıklara ve olumsuzluklara rağmen Hattat Hamid Aytaç, hüsn-i hat sanatını yaşatıp, ayakta tutmuş ve günümüze intikâlini sağlamıştır. Herkesin çeşitli nedenlerle hat sanatını terkettiği dönemde Hamid Hoca; “Ben vazifeliyim” diyerek ısrarla hat sanatını icrâya ve talebe yetiştirmeye devam etmiştir. Bu gayret, hem şeaîr-i İslâmiyeyi ihyâ hem de her şey bitti denildiği bir zamanda bu mübârek sanatın nesl-i âtiye tevdi edilmesi ameliyesidir. Günümüzde hat sanatı ile iştigal eden hemen hemen herkesin icâzetnâme silsilesi Hattat Hamid Aytaç'a ulaşmaktadır.

Hattat Hamid Aytaç'tan, kendisiyle birlikte bir elin parmaklarından az kişinin icâzet aldığını söyleyen ve diğer hattatların Hattat Hamid Aytaç'tan aldıkları icâzetnâmeleri, Hattat Hamid Aytaç'tan 1980 yılındaki hastalığı sırasında, altı ay şuûrunda bulanıklık meydana geldiği dönemde para karşılığı aldıklarını iddiâ ederek, icâzetnâmelerinin meşruluklarını tartışma zeminine çekenlerin iddiâlarının gerçeğe asla alâkası ol-

madığı belgeler ışığında ortaya çıkmaktadır. Bu şekildeki iddialar, yüzlerce yıl bu milletin yüz akı olmuş hat sanatının günümüzdeki usta ellerini ve bu üstadların yetiştirip icâzet verdiği talebelerini de zan altında bırakmakta, yazılan ve yazılacak hat sanatı eserlerine, yetişen ve yetişecek hüsn-i hat sanatkârlarına büyük zararlar vermekte ve millî bir değerimiz olan hat sanatının istikbâlini tehdit etmektedir.

Merhum Hattat Hamid Aytaç'ın, yüzlerce yıldır bu milletin yüz akı olmuş hüsn-i hat sanatını, terkedilmiş, ilgisiz, tepki gören ve her konuda mahrum bırakıldığı dönemde, ufacık odasında ve çok zor şartlarda yeni nesillere aktarma mücadelesini unutup, velînimeti sâyesinde kazandığı lüks imkânlarla kendini kaybeden kişilerin, üstadlarını dahi zan altında bırakan ve iftiraya varan sözleri ise kabul edilebilir cinsten değildir.

Hattat Hamid Aytaç'ın 1950 yılında, bilinen ilk icâzetini verdiğinde, hat sanatının zirvesinde olduğu yıllardır ve yaşı elli yedidir. İkinci icâzet verdiği tarih ise 1952, verdiği üçüncü icâzet tarihi 1965 yılıdır. 1952-1965 yılları arası 13 yıl içerisinde Hattat Hamid'in başka talebelerinin olması veya bu dönemde icâzet vermemesi ise mümkün gözükmemektedir. Bu yıllar arasında kendisinden meşke devam eden veya icâzetnâme alan yerli ve yabancı talebeleri mutlaka olmalıdır. Ayrıca Hattat Hamid Aytaç'ın 1950 yılı öncesinde de talebelerinin veya icâzet verdiği hattatların olma ihtimali yüksektir.

Hattat Hamid Aytaç'tan icâzet alan talebelerinin icâzetnâme yazıları incelendiğinde, hepsinin icâzet aldıkları dönemde aynı seviyede olmadıkları görülmektedir ve bu durum gayet tabiidir. Zira herkesin istidat, meleke ve kabiliyeti farklıdır. Hattat, talebesine icâzetnâme verirken mutedil davranır, ne kendi seviyesini ne de en iyi talebesini kıyas kabul ederek icâzete karar vermez.

İcâzetnâme alan hattatlardan, icâzet aldıktan sonra sadece hattatlığı meslek olarak icrâ edenlerin sayıları fazla değildir. Meslek olarak icrâ edenler arasında çalışmalarına ve gayretlerine göre yazılarını daha da güzelleştiren hattatlar mevcut olduğu gibi, hat sanatı ile iştigali az olanların seviyelerinin ilerlememiş olduğu, hatta gerilediği yazdıkları eserlerinden anlaşılmaktadır. Aldıkları icâzetlerdeki yazıları ile sonraki dö-

nemdeki yazıları karşılaştırıldığında bu fark bâriz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Hattat Hamid Aytaç, tespit edebildiğimiz kadarıyla 42 kişiye icâzetnâme vermiştir. Bu kişilerden yirmisi Türk, yirmi biri Arap ve biri Japon'dur. Bu şahıslar dışında da bizim ulaşamadığımız icâzet verilen kişilerin olduğu ise şüphesizdir. İcâzet alanlar dışında Hattat Hamid Aytaç'tan yıllarca meşk eden ve icâzet alacak seviyeye gelip farklı sebeplerle icâzetlerini alamayan talebelerinin de sayısı az değildir. Hattat Hamid Aytaç'ın icâzetnâme verdiği hattatlardan, Hâşim Muhammed el-Bağdâdî, Muhammed Sâlih el-Musûlî, Hâzım Azvü Mecîd, Ali Rüştü Oran, Mehdi el-Cubûrî, Mervânü'l-Harbî, Sâim Özel, Muhammed Fahreddin Bilgiç, Abdullah Rıza, Ali Hâmid er-Râvî er-Rifâî, Mustafa Acet, Yusuf Ergün, Ziya Aydın ve Abdulvahab Avanoğlu vefat etmişler, diğerleri hayatta olup çalışmalarına devam etmektedirler.

Kaynaklar

- Akpınar, Cemil, "İcâzet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 394-398.
- el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatip, *Kitâbü'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Beyrut:Dâru'Kütübi'l-İlmiyye 1988.
- Bektaşoğlu, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Yazan Hattatlar*, Ankara 2015.
- Berk, Süleyman, *Hattat Hâmid Aytaç Hayatı San'atı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum 1994, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâ es-Sıhah, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn 1990.
- Erkoçoğlu, Fatih, "Bir Kur'ân Hattatı, M. Fahreddin Bilgiç" *Somuncu Baba Dergisi*, (Mart 2010), Sayı 113, s. 52-55.
- el-Hamdânî, Abdurrezzâk Cafer, *Muâsır Musullu Hattatlar*, Musul Üniversitesi Yayınları, Musul 2011.
- Hattab, Fatih Hasan, *Hattatların Kılavuzu*, Arap Süsleme ve Hat Sanatı Irak Kültür Merkezi, Bağdat 2013.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut:Dâru's-Sadr 1990.
- İbni Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ, *Mucmelu'l-Lugat*,

- thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Beyrut: Medresetü'r-Risâle 1986.
- İdriz, Mesut, "İslâm Eğitim Yaşamında İcâzet Geleneği", *Değerler Eğitim Dergisi*, 2003, 1/3, s. 175.
- Kazan, Hilal, *Hasan Çelebi*, İTO İstanbul 2013.
- Kemikli, Salime Bera, *Hattat Hüseyin Kutlu'nun Hayatı ve Eserleri*, Bursa Uludağ Üvn. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2018.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli eğitim Basımevi 1983.
- Yazıcı, İsmail, *Hattat Hamid Aytaç Kitabı*, İstanbul 2008.
- Zennûn, Yusuf, "Hâşim Muhammed el-Bağdâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 409-410.
- [Hattat Hamid Aytaç'tan İcâzet almış hayatta olan hattatlarda, farklı tarihte yapılan söyleşiler.](#)
- http://aarazaka3.blogspot.com/2014/12/blog-post_15.html Erişim tarihi: 21.5.2019
- http://kuranneslider.com/hattat-osman-taha-kimdir-_d652.html 15.5.2019
- <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=195> 18.5.2019
- <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=210> 21.5.2019
- <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=227> 21.05.2019
- <http://www.qeyamhome.net/details.aspx?pageid=2795&lasttype=13> 11.5.2019
- <https://middle-east-online.com/الشيخ-علي-الراوي-ريادة-عراقية-في-الخط-والقراءات/> 11.5.2019
- <https://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/188001.html> 12.05.2019

<https://www.al-sharq.com/article/05/07/2015-يوسف-ذنون-فقيه-الخط-العربي-وعاشق-التراث/> 15.5.2019

<https://www.dunyabizim.com/alinti/hattat-hmid-aytac-in-hastanede-verdigi-son-roportaj-h23792.html> 20.4.2019

<https://www.facebook.com/227366507388773/photos/a.227372524054838/485542771571144/?type=1&theater> 24.06.2019

<https://www.ketebe.org/sanatkar/ali-rustu-oran-129> 21.5.2019

<https://www.ketebe.org/sanatkar/saim-ozel-742> 28.4.2019

www.ketebe.org/sanatkar/abdullah-riza 12.5.2019

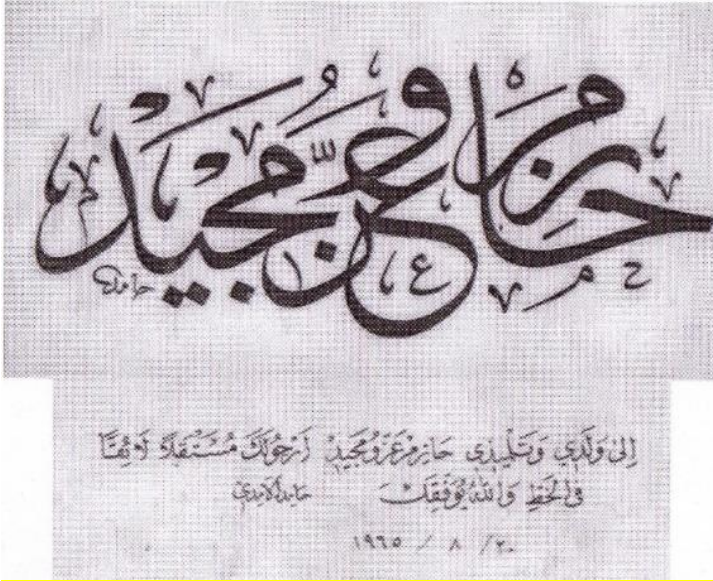
Ekler

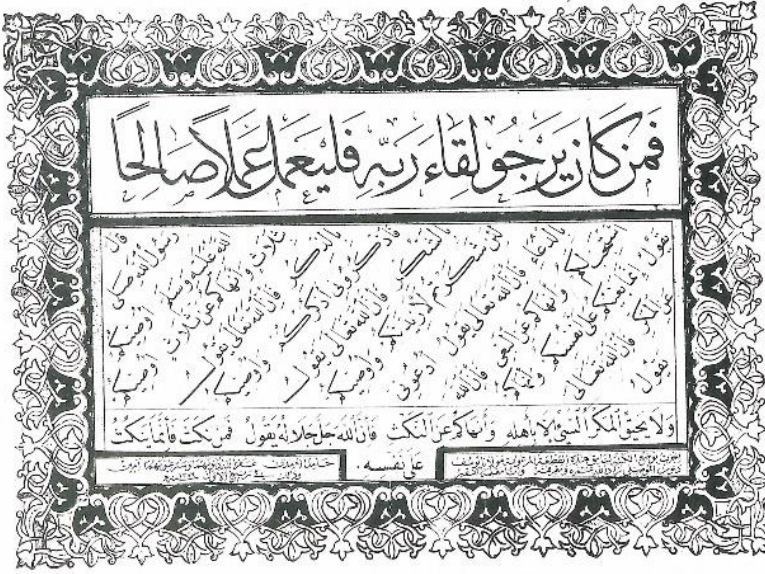
EK1 Hâşim el-Bağdâdî

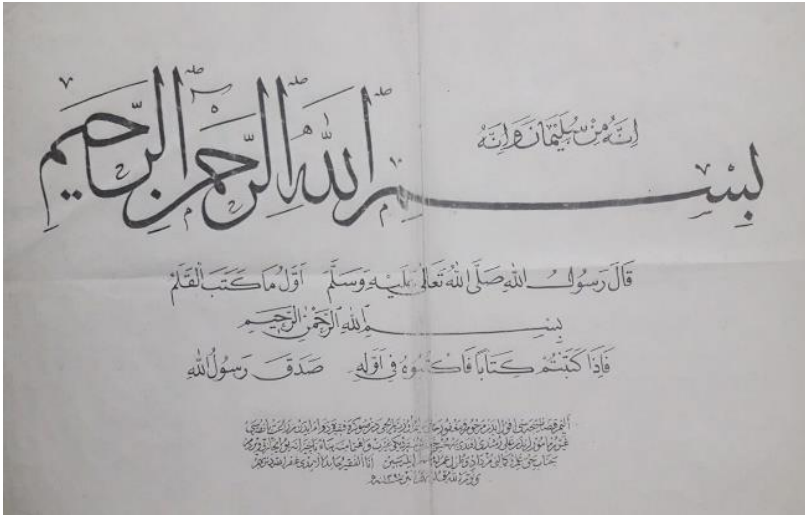
EK2 Muhammed Salih el-Musûlî

EK3 Hâzim Azvü Mecîd

EK4 Yusuf Zennûn

EK5 Ali Rüştü Oran

EK6 Ahmet Fatih Andı

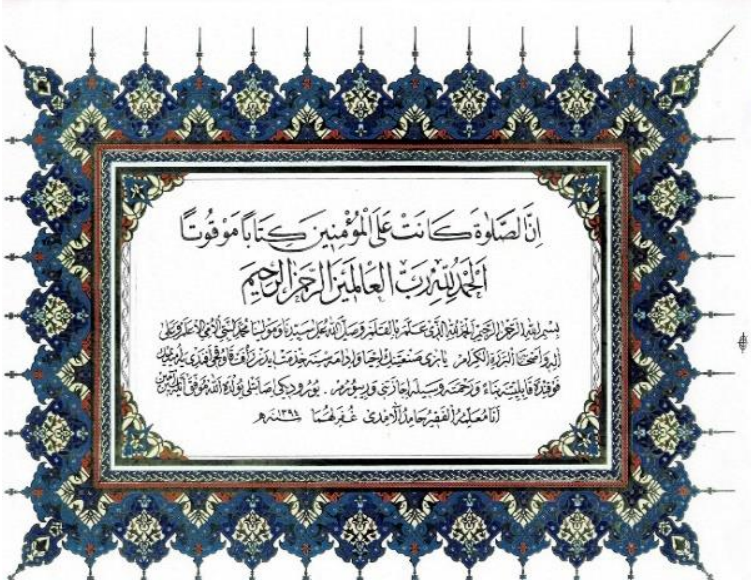
EK7 Hasan Çelebi

EK8 Hüseyin Tâhâ

EK9 Mahmûd Saîd el-Hevvârî

EK10 Refet Kavukçu

EK11 Mehdi el-Cubûrî

EK12 Sâdık Ali Cum'a ed-Dûrî

EK13 Hüseyin Kutlu

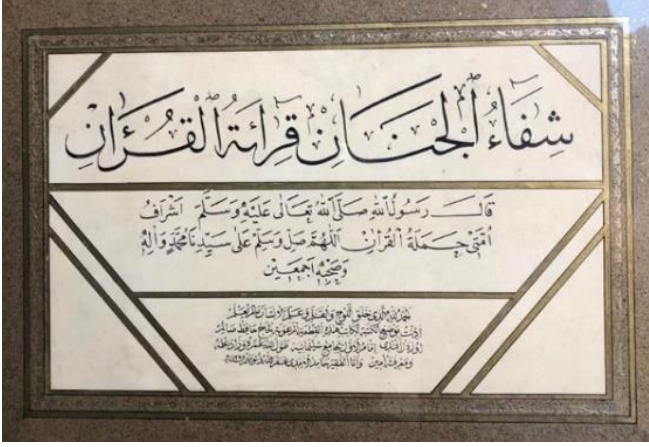
EK14 Ferah Adnan Ahmet İzzet

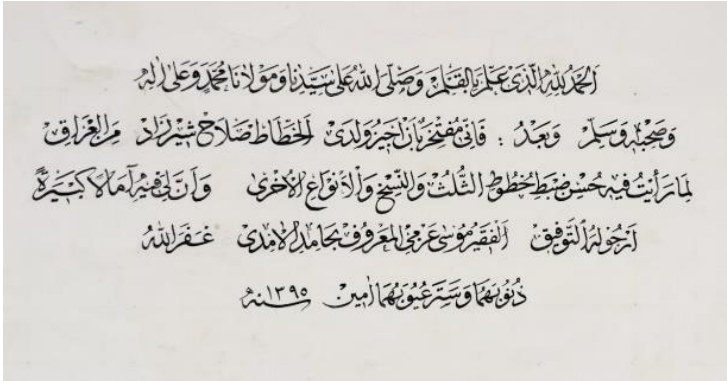
EK15 Cennet Adnan Ahmet İzzet

EK16 Abdulganî Abdülazîz el-‘Ânî

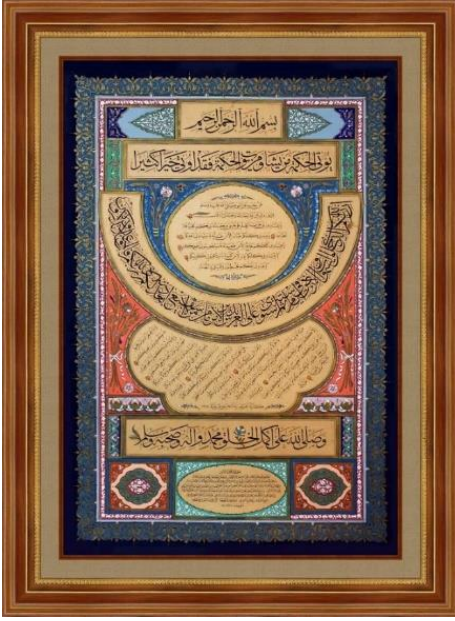
EK17 Saim Özel

EK18 Salah Şirzad

EK19 Ammar Abdülğanî er-Rifâ'î

EK20 Eyâd el-Hüseynî

EK21 Abbas Hüseyin et-Tâi

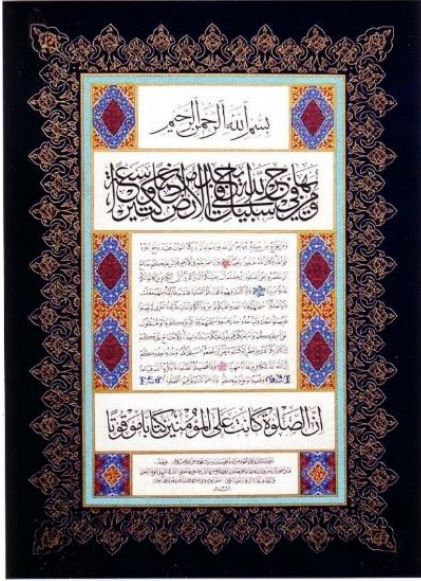
EK22 Muhammed Fahreddin Bilgiç

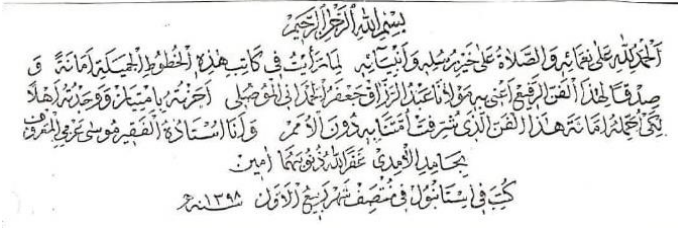
EK23 Abdullah Rıza

EK24 Turan Sevgili

EK25 Ali er-Râvî

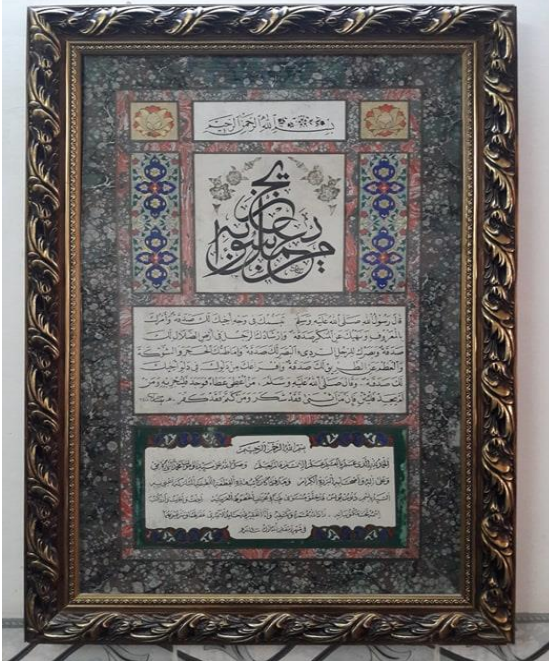
EK26 Abdurrezzâk Cafer el-Hamdânî

EK27 Fuad Başar

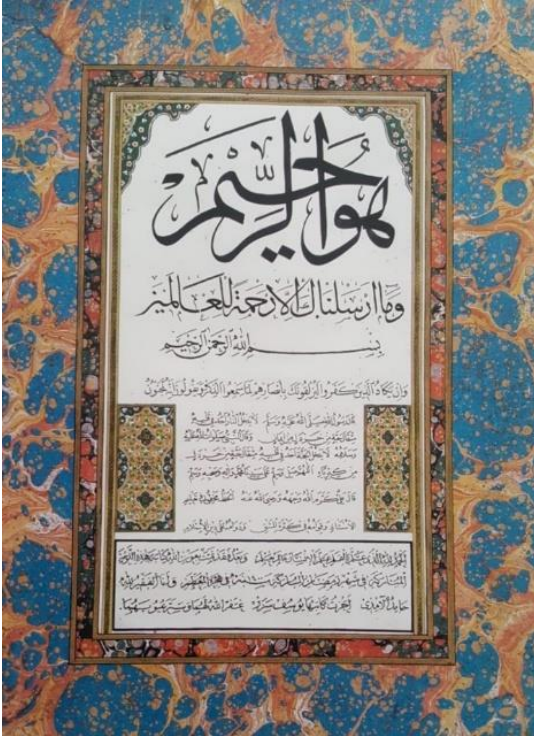
EK28 Tâlib el-'Azzâvî

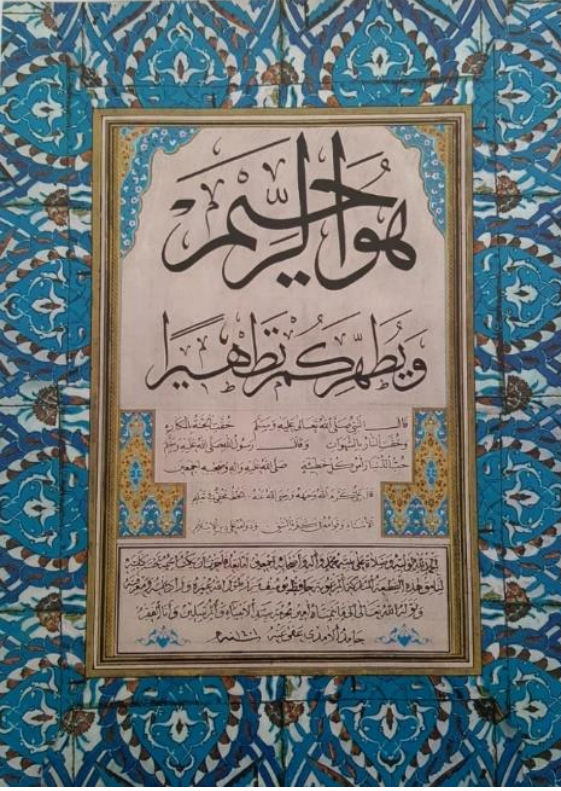
EK29 Bâsim Zennûn

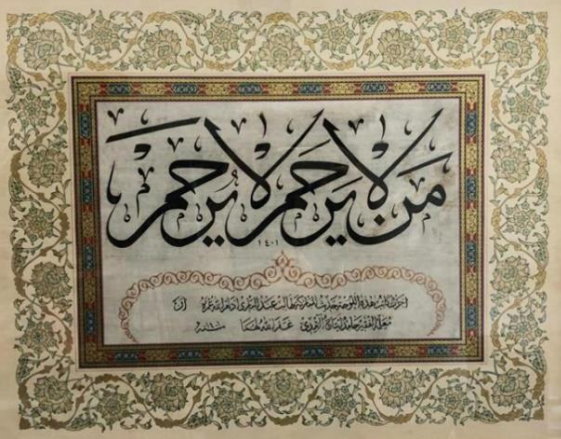
EK30 Hüseyin Öksüz

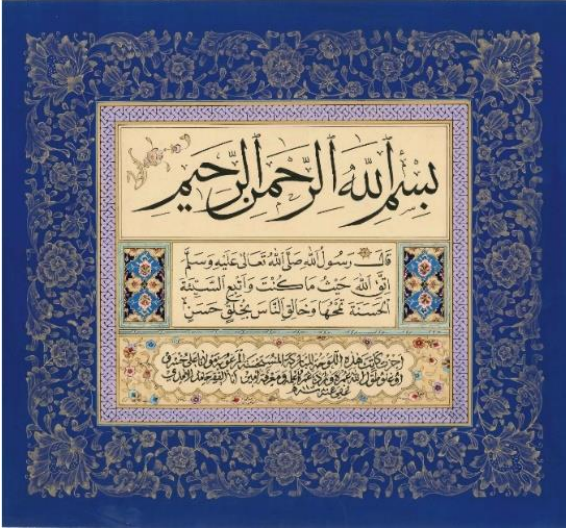
EK31 Yusuf Sezer

EK32 Yusuf Sezer

EK33 Talip Mert

EK34 Ali Hüsrevoğlu

EK35 Mustafa Acet

20. Yüzyıl Dîvân Şâiri Hattât Suûdü'l-Mevlevî ve Dîvânı (Zâdegân)*

NECATİ İŞLER**

Geliş ve Kabul Tarihi: 28.05.2019 / 21.06.2019

Öz: Bu makalede Suudü'l-Mevlevî'yi (1882-1948) ve divanını (*Zâdegân*) tanıtmak istiyoruz. Suudü'l-Mevlevî, Osmanlı'nın son dönemine, Cumhuriyet'in ise ilk yıllarına şahit olmuş hattat ve şair bir zattır. Edebi kişiliğinin oluşmasında babasının, Mevlevî dostlarından Tahirü'l-Mevlevî'nin ve İstanbul'un ilim ve kültür ortamının katkıları olmuştur. Dönemin ünlü hattatlarından dersler alarak kendisini hat sanatında yetiştirmiştir. Osmanlı döneminde yirmi yıl encümen katipliği yapan Suudü'l-Mevlevî, medreselerde yazı muallimliğinde de bulunmuştur. Millet Kütüphanesi ve Merkez Efendi Camii'nde görev yapmıştır. Suudü'l-Mevlevî, "Encümen-i Şuara" adı altında bir araya gelen şairler topluluğunu takip etmiştir. Bu topluluğun kuvvetli şairlerinden Yenişehirli Avnî'yi örnek almıştır. Suudü'l-Mevlevî'nin bütün şiirlerini toplayan tek eseri *Zâdegân*'dır. Şiirlerinin tamamına yakınında "Suud" mahlasını kullanmıştır. Pek çok gazel ve kaside yazmıştır. *Zâdegân*'da 806 adet manzume vardır. Bu manzumelerden 389 adedi gazeldir. Mevlânâ ve Mesnevî sevgisi *Zâdegân*'da ayrı bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 20. Yüzyıl Divan Şiiri, Mehmet Suud Yavsı Ebussuutoğlu, Suudü'l-Mevlevî, Hattat, Divan Şairi, Zâdegân.

* Bu makale, "Suudü'l-Mevlevî, Hayatı, Eserleri Ve Divanı (*Zâdegân*)" başlıklı yüksek lisans tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005).

** A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi. (necatiisler76@gmail.com)

20th Century Divan Poet Calligrapher Suudu'l-Mevlevi And His Divan (Zadegan)

Abstract: In this article, we would like to introduce Suudu'l-Mevlevî (1882-1948) and his divan (*Zâdegân*). Suudu'l-Mevlevî is a poet and calligrapher who witnessed the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey. In addition to his father's contribution, Tahirü'l-Mevlevi and the cultural environment of Istanbul contributed much to his literary capacity. He has also trained himself in calligraphy by taking lessons from the famous calligraphers of his age. Suudu'l-Mevlevî working as clerk in the Divan for twenty years has also taught the calligraphy in madrasahs. He has officiated in Millet Library and Merkez Efendi Mosque. Suudu'l-Mevlevî has followed a group of poetry aggregated under the name of "Encümen-i Şuara". He has followed in footsteps of Yenişehirli Avnî, the powerful poet of this society. The only work of Suudu'l-Mevlevî, aggregating all of his poems is *Zâdegân*. He has used the penname of "Suud" in almost all of his poems. Suudu'l-Mevlevî has written many qasidah and ghazels. There are 806 poems in *Zâdegân*. 389 of them is ghazels. His love for Mevlânâ and Mesnevî is given special room in *Zâdegân*.

Keywords: 20th Century Divan Poetry, Mehmet Suud Yavsi Ebussuutoğlu, Suudu'l-Mevlevi, Calligrapher, Divan Poet, Zadegan.

1. Hayatı

Suudü'l-Mevlevî, 2 Receb 1299 (19 Mayıs 1882) tarihinde İstanbul'un Kuruçeşme semtinde doğmuştur.¹ Nesebi, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin babası olan İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavı'sı'ya dayandığı için "Yavı Ebussuutoğlu" soyadını almıştır ve halen İstanbul'da yaşayan torunları da bu soyadını devam ettirmektedirler. Kaynaklarda kendisinden "Suudü'l-Mevlevî", "Mehmed Suud", "Suud Bey", "Mehmed Suud Bey" adlarıyla bahsedilmektedir.²

Beyânü'l-Hak mecmuasında yayınlanan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin terceme-i haline dair makalesinde "Hattat Vahdeti Efendi Hafidi Suud" imzasını kullanmıştır.³ Mecmuada yayınlanan diğer manzum eserinde ise ismi "Suudü'l-Mevlevî" olarak geçmektedir. "Mevlevî" ünvanını kullanmaya başladığı yıllar Tahirü'l-Mevlevî ile *Mesnevî* okuduğu yıllara tekabül eder.⁴ "Mevlevî" ünvanını ilk olarak Tahirü'l-Mevlevî'ye nazire olarak yazdığı 1904 tarihli "Aşk-nâme" isimli manzumesinde kullanmıştır.⁵ Özellikle 1910 yılında gerçekleştirdiği Konya seyahatinden sonra yazdığı manzumelerde "Mevlevî" ünvanını daha sık kullanmıştır.⁶

Adı ve künyesini kendisine ait eserlerde "Bende-i Naciz-i Mevlânâ", "Ebu's-Suudzade Hattat Suud", "Suudü'l-Mevlevî", "Mevlevî

¹ Suudü'l-Mevlevî, *Sadâlarım (Nümûne-i Divan)*, Fatih Millet Ktb., Ali Emiri Ef., Manzûm, Nr.526, İftitâh Bölümü, s. 1; İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (I-III)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, C. III, s.1714; İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 373; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu(I-IV)*, M.E.B. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Tasnif Komisyonu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, C. IV, s. 1077, 1078; Tahir Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", *İslam Yolu*, Yıl 1, S. 4, 28 Ekim 1948, s. 3-4. Suudü'l-Mevlevî, makalemizin "Ekler" bölümündeki Resim 2'nin arkasına kendi hattıyla doğum tarihini kaydetmiştir. Yaşayan torunlarından elde ettiğimiz şecerede şairin adı "Mehmed Suud Yavı Ebussuudoğlu" olarak geçmektedir. Şairin adı mezar kitabesine ise "Süud Yavı Ebüssuudoğlu" olarak yazılmıştır. Bkz.: Ekler, Belge 1, Resim 11.

² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 23-24 (Müellif hattı olan bu divan, Suudü'l-Mevlevî'nin halen İstanbul'da yaşayan torunu Hasan Adli Yavı Ebussuutoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır.); Mustafa Aşkar, *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavı, Hayâtı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Verâ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1996, s. 25; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", s. 3-4; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s.1714; İnal, *Son Hattatlar*, s. 374, 440; Şevket Rado, *Yirminci Yüzyılda Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul, t.y., s. 214.

³ Suudü'l-Mevlevî, "Şeyhu'l-İslam Ebu's-Suud Efendi Merhumun Terceme-i Hali-I", *Beyânü'l-Hak*, S. 43, 5 Ramazan 1327, s. 933.

⁴ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 62.

⁵ Suudü'l-Mevlevî, "Aşk-nâme", *Beyânü'l-Hak*, S. 76, 1 Ramazan 1328, s. 1462; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 380.

⁶ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 430.

Bendesi Hattat Suud", "Derviş Suudü'l-Mevlevî" olarak vermiştir.⁷ Şehremini Halkevi'nin yayınladığı *Şair Mustafa Zekâi* isimli monografik çalışmasında ismi, "Süud Yavısı Ebüssüudoğlu" olarak geçmektedir.⁸ Şair, şiirlerinin tamamına yakınında "Suud" mahlasını kullanmıştır. Çok az şiirinde olsa da, "Safvetî", "Derviş Suud-ı Mevlevî", "Suudü'l-Mevlevî", "Suudü'l-Münzevî", "Ebussuudoğlu" mahlaslarını da kullanmıştır.⁹ Suudü'l-Mevlevî, 1897 tarihli gazeline düştüğü dipnotta "Safvetî" mahlası için şöyle der: "Gazelin tarihinden de anlaşılacağı vechile bu sözlerim eyyâm-ı tufûliyyete aid âsâr-ı ma'sûmânemdenidir. Mahlas bana peder-i merhûmun yâdigâr-ı ta'lîmidir ki, sülûs ve nesih yazılarını ta'allüm ile icâzet aldığım zaman vermişdi. Muahharan yazıda ve şiirde bu mahlası terk ettim."¹⁰ Bu mahlas, Suudü'l-Mevlevî'ye babası tarafından 1894 yılında hediye edilmiştir.¹¹

Orta tahsilini Beşiktaş Hamidi Mektebi'nde tamamlayarak 1897 yılında mezun olan Suudü'l-Mevlevî, daha sonra babasından ve hususi muallimlerden Arapça ve Farsça okumuştur.¹² Suudü'l-Mevlevî'nin ilim, sanat, edebiyat merakı ailesinden gelmektedir. Uzak dedelerinden başlayarak kendisine kadar gelen silsilede şeyhulislamlar, kazaskerler, kadılar, alimler, şairler ve hattatlar vardır.¹³ Aile ortamında ilim ve sanat havasını teneffüs eden Suudü'l-Mevlevî, dönemin ünlü hattatlarından dersler alarak kendisini yetiştirmiştir. Sülûs ve nesih yazıyı babasından, Beşiktaşlı Nuri Efendi'den ve Muhsinzade Abdullah Efendi'den; divani yazıyı Kamil Efendi'den; celi divaniyi Sami Efendi'den; tuğrayı İsmail Hakkı Altunbezer'den meşk ederek devrinin usta hattatlarından icazet almıştır.¹⁴ Mürettep divanı olan *Zâdegân*'ı kendi hattıyla yazmıştır. Ba-

⁷ Suudü'l-Mevlevî, *Berg-i Sebz*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnâl Bölümü, Nr. 3088, İç kapak; Suudü'l-Mevlevî, *Sadâlarım (Nûmûne-i Divan)*, Fatih Millet Ktb., Ali Emiri Ef., Manzûm, Nr.526, İftitâh Bölümü, s. 3; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Mukaddeme Bölümü, s. 7, 9, 13; Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No: 4356, Tabsıra Bölümü, s. 11; Suudü'l-Mevlevî, "Tarih-i Kadim İçin Mersiyeler", *Beyânü'l-Hak*, S. 138, 18 Zil-Hicce 1329, s. 2471;

⁸ Süud Yavısı Ebüssüudoğlu, *Şair Mustafa Zekâi*, C.H.P. Şehremini Halkevi Neşriyatı, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1941, s. 1; Zekâi Divanı için bkz.: Haluk İpekten - Mustafa İsen, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s.118.

⁹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 136, 163, 329, 361, 484, 573.

¹⁰ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 136.

¹¹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Mukaddeme Bölümü, s. 3.

¹² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 175, 297; İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1714.

¹³ Bkz.: Ekler, Belge 1.

¹⁴ İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1714; İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divan-

bası Rıza Safvet Bey'in şiirlerini "Âsâr-ı Peder" adıyla tertip ederek yine kendi hattıyla yazmıştır.¹⁵ Üstadı ve yakın dostu olan Tahirü'l-Mevlevî'nin divanını da kendisi tebyiz etmiştir.¹⁶ Ayrıca büyük dedesi İsazade Saduddin Efendi'nin divançesini, Yenişehirli Avnî'nin divanını ve Abdülbaki Dede Efendi'nin şiirlerini de kendi hattıyla yazmıştır.¹⁷ Torunu Hasan Adli Yavısu Ebussuutoğlu'nun verdiği bilgilere göre küçük kağıtlara yazdığı hatları bayramlarda yakınlarına ve misafirlerine hediye edermiş.¹⁸ Suudü'l-Mevlevî, on yedi yaşlarında iken yazdığı "Hücre-i Şair" isimli manzumesinde hat sanatına olan merak ve gayretini şöyle dile getirmiştir:

*Çâr dîvârına çok levha olunmuş ta 'lîk
 Ğâlibâ ba 'zısını şâhibi etmiş tenmîk
 Ki merâkî var idi şan 'at-ı hâttâ gâyet
 Tıfl iken sa 'y ile tahşîline etdi râğbet
 Kim ki dünyâda neye cidden ederse gayret
 Onu tahşîle muvaffak olacaktır elbet (Z. 499)¹⁹*

1317 yılında Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemine giren Suudü'l-Mevlevî, Divan dairesinden hattatlık şehadetnamesi almış ve kendisine Beylikci Nasır Bey'in himmetiyle salise rütbesi verilmiştir. Divan'da on sekiz sene hizmetten sonra 1918'de Meclis-i Ayan Kitabeti'ne nakledilmiştir.²⁰ Divan'daki görevinden başka, medreselerde yazı muallimliğinin

lar Kataloğu(I-IV), IV/1077; İnal, *Son Hattatlar*, s. 375; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", s. 3; Server Dayıoğlu, "Osmanlı Sanatında Mevlevî Hattatlar Ve Divan Edebiyatı Müzesi Koleksiyonu", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu 3 - Eyüp Belediyesi*, İstanbul, 2000, s. 324-328; Süleyman Berk, "Yaşar Şâdi Efendi'nin 'Hutût-ı Meşâhir' İsimli Hatıra Defteri ve Muhtevası", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015 Bahar, S. 5, s. 160, 173; Bilal Sezer, "Erzurum Lalapaşa Camii'ndeki Bir Hat Levhası", *Atatürk Ün. Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 2006, S. 9, s. 1-7.

¹⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü. s. 1-22.

¹⁶ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 419-420.

¹⁷ İsazade Saduddin Efendi, *Divançe*, Beyazıt Kütüphanesi, Millet, Manzum, No: 309/1; Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No: 4356; Abdülbaki Dede Efendi, *Enfâs-ı Bâkî*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Manzum, nr. 533/1; Ahmet Cahit Haksever, XX. Yüzyılda Üç Mevlevî Şeyhi: Velet Çelebi, Abdülbaki Baykara, Ahmet Remzi Akyürek, *Tasavvuf Dergisi*, S. 14, Ankara, 2005, s. 398.

¹⁸ Hasan Adli Bey de, dedesinin bu geleneğine uyarak "Yâ Hazreti Mevlânâ" hattını şahısma hediye etmiştir. Bkz.: Ekler, Resim 8.

¹⁹ Makalemizde beyitlerden sonra parantez içerisinde belirtilen bu sayılar, Suudü'l-Mevlevî'nin *Zâdegân* isimli divanının gerçek sayfa numaralarıdır.

²⁰ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 185; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III/1714; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu(I-IV)*, IV/1077; İnal, *Son Hattatlar*, s. 374; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", s. 3.

de de bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde Tahir'ül-Mevlevî'nin çıkardığı *Mahfil* mecmuasının Babıali caddesindeki bürosunun bir köşesinde hattatlıkla geçimini idame ettirmiştir.²¹

Şapka kanunu ve diğer inkılaplar aleyhine İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen imzasız mektupların kendisine ait olduğu iddia edilerek, İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.²² İskilipli Atıf Hoca ve Ali Rıza Hoca'nın idamına ve Tahir'ül-Mevlevî'nin de beraatine karar verilen davada Suudü'l-Mevlevî de 10 sene hapse mahkum olmuştur.²³ 1926-1927 yılları arasında bir sene Ankara Cebeci Hapishanesi'nde, bir sene de İstanbul Sultanahmed Hapishanesi'nde hapis yatmıştır.²⁴ Daha sonra isnad olunan mektubun başkası tarafından yazıldığı adliyece sabit olduğundan tahliye edilmiş ve mebuslardan Halil Nihad Bey'in delaletiyle Büyük Millet Meclis'ince hukukunun iadesine karar verilmiştir.²⁵ Ankara Cebeci Hapishanesinde mahkumlara yazı hocalığı yapmasını bir şii-rinde şöyle dile getirmiştir:

Ederim meşk-i şafâ ğam-zedegân-ı devre

Ben de üstâdı kesildim bu debistân-ı ğamıñ (Z. 238)

Mahkumiyetten kurtulmasına vesile olan Babanzade Naim Bey Efendi'ye ve Halil Nihad Bey'e *Divan-ı Avnî*'nin hatimesinde ve *Zâdegân*'da minnet ve şükranlarını takdim etmiştir.²⁶ Mahkumiyet günlerini, edebiyatımızdaki "Hz.Yusuf" ve "zindan" motifleri ile kimi şiirlerinde işlemiştir.

Ben bu yolda sevdiğim zindâna düşmüş Yüsufum

²¹ Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Tabsıra Bölümü, s. 4; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1714; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu(I-IV)*, IV/1077; İnal, *Son Hattatlar*, s. 375; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", s. 3.

²² Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Tabsıra Bölümü, s. 7; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1714; İnal, *Son Hattatlar*, s. 376; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", s. 3; Sadâlarım'ın iç kapağında üçe katlanmış olarak bulunan 94-95 nolu eser tanıtım fişi.

²³ Ethem Erkoç, İskilipli M. Atıf Hoca Hayatı Düşünceleri ve İdamı, Çorum Belediyesi'nin Kültür Yayını, Çorum, 2016, s. 76; Atilla Şentürk, *Tahir'ül-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 41-44

²⁴ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 93, 238, 283; Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Tabsıra Bölümü, s. 5-7.

²⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Sadâlarım (Nümüne-i Divan)*, 94-95 nolu eser tanıtım fişi; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1714; İnal, *Son Hattatlar*, s. 376; Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Hâtime, 10-11.

²⁶ Yenişehirli Avnî, *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Hâtime, s. 10-11; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 82, 489-492.

Nil-i âşkîñ kâm-ı mülk-i ümm-i dünyâdır baña (Z. 93)

Oldu baña bâdî-i belâ Hakk'a 'alâkam

Bî-şâibe Yûsuf gibi zindânda bulundum (Z. 283)

Yine Halil Nihad Bey'in vasıtasıyla 1930'da Fatih'de Millet Kütüphanesi'ne memur tayin olunmuştur.²⁷ Buradaki memuriyetinden başka, hayatının son dönemlerinde Merkez Efendi Camii'nde imamlık görevinde de bulunmuştur. 1947'de felç olmuş ve sol tarafı hareketsiz kalmıştır. Yaklaşık iki sene bu halde yattıktan sonra 23 Şevval 1367'de (28 Ağustos 1948) Cumartesi günü vefat etmiştir. Cenaze namazı Pazar günü Kocamustafapaşa Camii'nde kılındıktan sonra imamı bulunduğu Merkez Efendi Camii Haziresi'ne defnedilmiştir.²⁸ Süüdül-Mevlevî, İbnül Emin Mahmut Kemal İnal'ın ifadeleriyle: "Okur-yazar vasfına bihakkın layık olan bir ilim erbabıydı. Tarz-ı kadimde her istediği vadide nazma muktedir ve sülûs, celi ve divani yazılarda mahir idi. Mütediyyin, müstakim, müeddeb, mütevası, hodfuruşluktan müctenib bir merd-i necibdi."²⁹

Sefîne-i Evliyâ müellifi Osmanzade Hüseyin Vassaf, Süüdül-Mevlevî'yi divanındaki şu gazelle anmıştır:

Peyrev-i pîr-i tarîkatdır Süüdül-Mevlevî

Mazhar-ı izz ü saâdetdir Süüdül-Mevlevî,

Neş'e-i ma'nâ ile bulmuş safâ-yı devleti

Lâik-i tevkîr u midhatdır Süüdül-Mevlevî
Feyz-i Mevlânâ ile irmiş makâm-ı rıfka

Sâhib-i irfân u izzetdir Süüdül-Mevlevî,

Hüsn-i hattı hüsn-i hâli meslek-i müstahseni

Bâis-i fahr u meveddetdir Süüdül-Mevlevî
Muhlisi Vassaf'ı meftûn eyledi hoş hasleti

²⁷ Nümûne-i Divan'ın (*Sadâalarım*) iç kapağında üçe katlanmış olarak bulunan eser tanım fişi, Fiş No: 94-95; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1715; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*(I-IV), IV/1077; İnal, *Son Hattatlar*, s. 376; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süüd-ul-Mevlevî", s. 3.

²⁸ *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*(I-IV), IV/1077; İnal, *Son Hattatlar*, s. 376; Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süüd-ul-Mevlevî", s. 3.

²⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1715.

*Ârif-i esrâr-ı vahdetdir Suudü'l-Mevlevî*³⁰

Yakın dostu ve üstadı Tahirü'l-Mevlevî de, 28 Ekim 1948 tarihli *İslam Yolu* Gazetesinde onun vefatına şu tarihi düşürmüştür:

*Ah kim mîr-i Suudü'l-Mevlevî
Eyledi ukbâsına tevcîh-i rû
Müctemi'di onda lutf-i Hak ile
Şî'r ü hüsn-i hatt ile hulk-ı nîkû
Eyledi terk-i cihân-ı bî-sebât
Kaldı cây-ı ekmeline bir hulû
Kabirini kılsın münevver haşre dek
Lem'a-i ism-i celâl, envâr-ı hû
Rûh-i pâki âlem-i ervâhda
Pîr-i kudsîsiyle olsun rû-be-rû
Mâtemiyle yandı ey Tahir dilin
Kalmadı bende mecâl-i güft-gû
İrtihâl-i sâlini kayd etmeğe
Dâl geldi: Yâ İlâh iğfir lehû*³¹

2. Ailesi

Suudü'l-Mevlevî'nin dedesi Mehmet Şevket Vahdeti (ö. 1288/1871), dönemin ünlü hattatlarından idi.³² Babaannesi Aişe Sıddıka Hanım (ö. 1903) da hattat idi.³³ Aişe Sıddıka Hanım'ın babası olan İsazade Saduddin Efendi'nin nesebî silsilesi, dokuzuncu kuşakta Şeyhulislam Ebusuud Efendi'ye dayanmaktadır. İsazade Saduddin Efendi, aynı zamanda "Sa'dî" mahlasıyla şiirler yazmıştır.³⁴

³⁰ Mustafa Tatçı, Mehmet Akkuş, İsmail Kasap, *Divan-ı Vassaf*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 421.

³¹ Olgun, "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süudü'l-Mevlevî", s. 4.

³² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 23-43. İnal, *Son Hattatlar*, s. 434-441; Rado, *Yirminci Yüzyılda Türk Hattatları*, s. 212-214.

³³ Şerife Aişe Sıddıka Hanım'ın mührü de diğer emanetlerle birlikte Suudü'l-Mevlevî'nin yaşayan torunu Hasan Adli Yavı Ebusuutoğlu'nda bulunmaktadır.

³⁴ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 23-24; Fatma Sabiha KUTLAR, "Sa'dî ve Divançesi", *Türkoloji Dergisi*, 2003, C. XVI, S. 2, s. 195. Suudü'l-Mevlevî'nin babası Rıza Safvet Bey, dedesinin bir gazelini tahmis etmiştir. Bkz.: Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 15.

Suudü'l-Mevlevî'nin babası Rıza Safvet Bey (ö. 1329/1911) hakkında ilk bilgiler, *Zâdegân*'da yer almaktadır.³⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*'da yer alan terceme-i halde babası hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Hatta bu bölümde, Rıza Safvet Bey'in kendisinin yazdığı "İsmim Mehmed Rıza..." diye başlayan kısa bir hayat hikayesi de mevcuttur.³⁶ *Son Asır Türk Şairleri*'nde yer alan bilgiler de, bahsi geçen terceme-i hallerin özeti niteliğindedir.³⁷

Farsça ve Arapça'yı çok iyi bilen Rıza Safvet Bey, daha çok Hadis ve Tefsir ile meşgul olmuştur. Suudü'l-Mevlevî, babasının şiirde, musıkide, hüsn-i hatta üstad olduğunu ifade etmektedir. Doğuştan gelen bir şiir kabiliyeti olmasına rağmen gençliğinden sonra şiirle pek ilgilenmemiştir.³⁸ Suudü'l-Mevlevî, babasının ahlak ve etvarı hakkında da genişçe bilgiler vermektedir. Babasının namuslu, haysiyetli, salih, müt-taki, nazık, mütevazı, edib, zarif, afif, müstakim, nüktedan, karıncayı incitmeyecek derecede halim ve selim, tam anlamıyla kamil bir insan olduğunu söyler.³⁹

Uzun yıllar Divan-ı Humayun'da görev yapan Rıza Safvet Bey, 1911 yılında vefat etmiş ve Ebussuud Efendi haziresine defnolunmuştur.⁴⁰ Suudü'l-Mevlevî, vefatına dair yazdığı şiirinde babasını, "Benim hem vâlid-i pâkim idi, hem şeyh u üstâdım." diye yad etmiştir.⁴¹

Suudü'l-Mevlevî, Rıza Safvet Bey'in manzumelerini "Âsâr-ı Peder" ismiyle *Zâdegân*'ın içerisine dercetmiştir. Bu bölüm, 1881 tarihli on dört beyitlik Arapça bir münacat ile başlar.⁴² Bu bölümde toplam 33 adet manzume mevcuttur.⁴³ Rıza Safvet Bey'in bazı şarkıları dönemin musiki üstadlarından Reşid Efendi ve Tanburi Ali Efendi tarafından bestelenmiştir.⁴⁴

Rıza Safvet Bey, İlk evliliğini Arpacılar Camii imamı Hafız Ahmed

³⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 23-43.

³⁶ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 34-37.

³⁷ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1483.

³⁸ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 28-29.

³⁹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 29.

⁴⁰ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 15,27,28.

⁴¹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 466.

⁴² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 1.

⁴³ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü s. 1-22.

⁴⁴ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü s. 8.

Efendi'nin kızı Refia Rukia Hanım (ö. 1896) ile yapmıştır.⁴⁵ Bu evlilikten Suudü'l-Mevlevî ve Ahmed Nuri Bey (ö. 1962) dünyaya gelmiştir.⁴⁶ Refia Rukia Hanım'ın vefatından sonra Rıza Safvet Bey, ikinci evliliğini Emine İnşirah Hanım (ö. 1902) ile yapmıştır. Bu evlilikten 1896 yılında Fatma Saadet Hanım (ö. 1940) dünyaya gelmiştir.⁴⁷

Suudü'l-Mevlevî, iki evlilik yapmıştır. İlk evliliği, Şeyh Adli'nin kızı Rabia Advie Hanım (1886-1917) ile olur.⁴⁸ Bu evlilikten Muhammed Rıza (1911-1967)⁴⁹, Celaledin (1916-1981)⁵⁰ ve Refia isminde üç çocukları olmuştur. Refia, annesinin vefatından kısa bir süre sonra vefat etmiştir.⁵¹

Rabia Advie Hanım, genç yaşta vefat etmiştir. Eşinin vefatıyla sarıslan Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*'ın 545 ve 562. sayfaları arasını hüznü şiiirlerle doldurmuştur. Suudü'l-Mevlevî, eşi için 161 beyitten müteşekkil terakib-i bend şeklinde “Ser-nüvişt” adıyla uzun bir mersiye yazmıştır. Suudü'l-Mevlevî, bu mersiyede geçen şu şairane beyitle aşkı, hüznü ve hicranı birlikte ifade etmiştir:

Bir beyt ikimizden oldu hâşıl

Bir mışra ‘-ı diğërim idin sen (Z. 551)

Ayrıca yaşadığı ayrılığın hüznünü “Sevgili Çocuklarıma”, “Ziyâret”, “Nevha”, “Tahassür” isimli manzumelerinde de işlemiştir.⁵² Rabia Advie Hanım'ın vefatı üzerine “Gazeliyyât” bölümüne dercedilmiş beş tane gazel ve “Bükâ-yı Rûh” ve “Hasbihâl” isimli iki mutavvel gazel de yazmıştır.⁵³

⁴⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 25; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 498,499; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, s. 1483; Bkz.: Ekler, Belge 1.

⁴⁶ Bkz.: Ekler, Belge 1. (Suudü'l-Mevlevî, kardeşi Ahmed Nûri Bey için “Karındaşım” isimli bir şiir de yazmıştır. Bkz.: Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 498-499.)

⁴⁷ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 33; Bkz.: Ekler, Belge 1.

⁴⁸ Bkz.: Ekler, Belge 1; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 560.

⁴⁹ Bkz.: Ekler, Belge 1; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 467, 468, 485; Hafız-ı Kur'an da olan Muhammed Rıza Bey'in “Hikmetler ve İbretler” adıyla kendi hattıyla yazdığı bir eseri de mevcuttur. Bkz.: Ebu's-Su'ud Oğlu Rıza Yavsi, *Hikmetler ve İbretler*, Ankara Milli Kütüphane Arşiv No: 06 Mil Yz A 3138/1.

⁵⁰ Bkz.: Ekler, Belge 1; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 471; Sümerbank'tan başveznedar ünvanı ile 1970'te emekli olan Celaledin Bey, İFSAK'ın (İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği) kurucuları arasında da yer almıştır. Ekler bölümünde yer alan “Resim 12” kendisine aittir.

⁵¹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 545, 547, 556, 560.

⁵² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 556-562.

⁵³ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 96, 267-270, 381-383.

Suudü'l-Mevlevî, ikinci evliliğini Sayide Hanım'la yapmıştır.⁵⁴ Bu evliliğin ne kadar devam ettiği ve Sayide Hanım'ın ne zaman vefat ettiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Sayide Hanım'a ithafen *Zâdegân*'da herhangi bir manzume de mevcut değildir. Suudü'l-Mevlevî'nin bu ikinci evliliğinden 1921'de Sıddıka Suad isminde bir kızları olmuştur.⁵⁵

3. Mevleviliği

Suudü'l-Mevlevî hatlarıyla, şiirleriyle kendi halinde yaşamış Mevlevî bir dervîştir. Mevlânâ ve *Mesnevî* sevgisi, divânı *Zâdegân*'da ayrı bir yer tutar. Kendisini bir Mevlevî bendesi, bir *Mesnevî* şakirdi sayan Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*'ın kaside bölümünde "Nuû't-ı Mevleviyye" adıyla özel bir kısım da tertip etmiştir.⁵⁶ Onda Mevlânâ ve *Mesnevî* aşkı bu bölümde daha bir yoğun işlenmiştir. Bu bölümde yer alan gazel ve kasidelerin dışında da gazeller, kıtalar ve rubailer yazmıştır. Manzumelerinde "sema", "ney", "sikke" gibi Mevlevî motiflerini de sık sık kullanmıştır.⁵⁷ En yakın arkadaşı, dostu ve üstadı Tahirü'l-Mevlevî'den *Mesnevî* okumuştur.⁵⁸ Osmanlı döneminde yetişmiş ve Cumhuriyet döneminde de eserler vermiş bir mutasavvıf, edebiyatçı ve ilim adamı olan Tahirü'l-Mevlevî ile Suudü'l-Mevlevî'nin tanışmaları 1900'lü yılların başlarında olmuştur.⁵⁹ Suudü'l-Mevlevî'nin gerek kişiliğinde gerekse edebi yönünde onun tesiri büyük olmuştur. Suudü'l-Mevlevî, eserlerinde onu, "Şeref-yâb-ı ülfet-i müstefid-i faziletleri olduğum şâir-i afif ü halûk", "Tâhirü'l-Mevlevî Bey Üstâdımız", "Üstâd-ı nezîh" gibi hürmet ifadeleleriyle anar.⁶⁰ Ondan aldığı *Mesnevî* dersleriyle ruhunun semalarına "Hilâl-i Mevlânâ" doğmuştur.⁶¹ Nihayet 1910 yılında Konya'ya giderek Mevlevî dervişi olmuştur.⁶² Tahirü'l-Mevlevî'nin çıkardığı *Mahfil* dergi-

⁵⁴ Bkz.: Ekler, Belge 1.

⁵⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 443, 485.

⁵⁶ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 49.

⁵⁷ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 54, 55, 56, 64, 173, 181, 308, 361, 377. Mevlevî motifleri için Bkz.: Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Nesriyat, İstanbul, 2001.

⁵⁸ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 62.

⁵⁹ Suudü'l-Mevlevî, *Sâdâlarım*, s. 15, 17; Tahirü'l-Mevlevî'nin hayatı ve eserleri için bkz.: Zülfikar Güngör, *Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

⁶⁰ Suudü'l-Mevlevî, *Sâdâlarım*, s. 15; Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 62, 92.

⁶¹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 62.

⁶² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 430.

sinde yazıları yayınlanmıştır.⁶³ Tahirü'l-Mevlevî, onun şiirlerini takdirle karşılamıştır.⁶⁴ Aşağıdaki beyitler de onun mevleviliğini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır:

Başka bir şeyle fahra 'âr ederim

Mevlevilikle iftîhâr ederim (Z. 278)

Mihr-i 'âlem-gîr-i Mevlânâ ile her-dem Su 'ûd

Zerreler, Allâhü Ekber, âfitâb-ı 'aşk olur (Z. 169)

Vech-i cânânı gözet tekbîr-h'ân ol ey Su 'ûd

Ma 'bed-i 'âlemde Mevlânâ imâmıdır seniñ (Z. 243)

Bâb-ı Mevlânâ'ya baş kesdim de cân buldum Su 'ûd

Yalınız ondan 'inâyet, ondan ihsân isterim (Z. 288)

İhsânıña muhtâcım Yâ Hâzret-i Mevlânâ

Dervîş-i ğarîbîñ pek bîmâr ü nizâr oldu (Z. 358)

4. Divanı (Zâdegân)

Suudü'l-Mevlevî, şiir yazmaya gençlik çağlarında başlamıştır. İlk şiirleri *Türkü*, *Musavver Terakkî*, *Mahfil* ve *Beyânü'l-Hak* gibi zamanının bazı dergi ve mecmualarında yayınlanmıştır. Burada yayınlanan şiirlerini daha sonraları divanında toplamıştır.⁶⁵ *Beyânü'l-Hak* mecmuasında “Şeyhülislam Ebussuud Efendi Merhumun Terceme-i Hali” ve “Tarih-i Kadim İçin Mersiye” isimleriyle yayınlanmış makaleleri de vardır.⁶⁶

Suudü'l-Mevlevî, manzumelerini farklı zamanlarda farklı adlarla kitaplaştırmıştır. Eski şiirlerinin yenilerini katarak, kimi zaman da seçmeler yaparak manzumelerini kendi hattıyla yazmıştır. Eserlerini yeniden yazarken kimi yerlerde düzeltmeler ve kelime değişiklikleri de yapmıştır. Nihai olarak 1935 yılında bütün eserlerini yeniden tertip ve tebyiz ederek *Zâdegân*'da bir araya getirmiştir. Derleme ve biyografik nitelikli yazı ve kitaplarının dışında Suudü'l-Mevlevî'nin bütün şiirleri-

⁶³ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 473

⁶⁴ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 380, 419, 420.

⁶⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 44, 137, 175, 473, 494

⁶⁶ Suudü'l-Mevlevî, “Şeyhu'l-İslam Ebu's-Suud Efendi Merhumun Terceme-i Hali-I”, s. 933; Suudü'l-Mevlevî, “Şeyhu'l-İslam Ebu's-Suud Efendi Merhumun Terceme-i Hali-II”, s. 943; Suudü'l-Mevlevî, “Tarih-i Kadim İçin Mersiye”, s. 2471.

ni toplayan tek ve nihai eseri mürettep divanı olan *Zâdegân*'dır. Müellif hattı olan el yazmaları istinsah tarihlerine göre şöyledir:

1913 tarihli *Berg-i Sebz*, 54 sayfa. (İ.Ü. Nadir Eserler, İbnül Emin, No: 3088.)

1928 tarihli *Gazeliyât*, 18 varak. (Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz FB 628)

1928 tarihli *Gazeliyât*, 16 varak. (İ.Ü. Nadir Eserler, Yer Numarası: 894.35-1)

1931 tarihli *Sadâlarım*, 237 sayfa. (Beyazıt Kütüphanesi, Millet, Manzûm, No: 526)⁶⁷

1933 tarihli *Sadâlarım*, 34 varak. (Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1821)

1935 tarihli *Zâdegân*, 593 sayfa. (Hasan Adli Yavısı Ebussuutoğlu Koleksiyonu)

Transkripsiyonlu metnini yüksek lisans çalışmamızda verdiğimiz *Zâdegân*, 1935 yılında tamamlamıştır.⁶⁸ Suudü'l-Mevlevî, eserin boş yapraklarına 1944 yılına kadar şiirlerini yazmaya devam etmiştir.⁶⁹ Muntazam bir tertipe sahip olan *Zâdegân*; Mukaddeme, Âsâr-ı Peder, Divan-ı Suudü'l-Mevlevî olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Divanın özellikleri şöyledir:

Başı : Ey kemâl-i hafâsı 'ayn-ı zuhûr

Sensin 'âlemde nâzır u manzûr (Z. 1)

Sonu : Güher târîhi müş'ir bir du 'â çıkdı lisânımdan

Hasan Ferrah tulû' etdi 'atâya Cânib-i Hâk'dan (Z. 593)

Zâdegân'ın Mukaddeme kısmı 10 sayfa, Âsâr-ı Peder bölümü 46 sayfa, Suudü'l-Mevlevî'nin divanının bulunduğu asıl bölüm ise 593 sayfadır. *Zâdegân*'ın gazel kısmındaki her harf-i heca arasına daha sonra tashih ve tenkih yapabilmek amacıyla 3-4 sayfalık boş yapraklar bırakılmıştır. Bu boş yapraklardan bazıları, istinsah tarihi olan 15 Şubat

⁶⁷ Eser üzerine yapılan Yüksek Lisans tezi için bkz.: Gökçe Seren Yüksel, Suud Mehmed Yavısı Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2010.

⁶⁸ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Mukaddeme Bölümü, s. 12.

⁶⁹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 593.

1935'ten sonra yazılan gazellerle doldurulmuştur. Bu boş sayfalar bazı harflere yetmediği için 581. sayfadan itibaren bu harflere yazılan zeyillerle *Zâdegân*'a yeni gazeller de eklenmiştir. *Zâdegân*'ın son sayfası olan 593. sayfadan sonra da boş yapraklar mevcuttur. Sayfa numaralandırılmasında hata yapılan yerler ve mükerrer sayfa numaraları vardır. Eser, 200x150 (165x115) mm boyutlarında, muhtelif satır, rika yazı, beyaz Avrupa kağıt, ön ve arka dış kapağının ortasında 140x60 mm boyutunda yıpranmış yeşil bez kısım bulunmaktır. Sırtı deri mukavva ciltlidir. Müellifin iç kapağa düştüğü hicri tarih kaydı 1350'dir. Defterin sırtında, üzerinde "Divanım" yazan bir etiket vardır. Ayrıca yine defterin sırtında 1316 tarihi yazılıdır. Metinde siyah mürekkep kullanılmıştır.⁷⁰

Suudü'l-Mevlevî, manzumelerini şu sırayla divanına yerleştirmiştir: Kasideler, gazeller, kıtalar, rubailer, müfred-matla-mısralar, şarkılar ve tarihler. Ayrıca Âsâr-ı Mütenevvia bölümünde terci-i bend, terki-i bend, murabba, muhammes, tahmis gibi musammatlara yer vermiştir. Suudü'l-Mevlevî, bilinen nazım şekilleri dışında yeni tarzlar da denemiştir.⁷¹ Âsâr-ı Mütenevvia bölümünde "bba cca" kafiye düzeni ile yazılmış iki tane müselle vardır.⁷² Şeyh Gâlib'e yazdığı terbi⁷³, Mevlânâ'ya yazdığı tahmis⁷⁴, Fuzûlî'ye yazdığı tahmis⁷⁵ ve tesdis⁷⁶ de bilinen tarzların dışındadır. Bu musammatlar bir gazelin her beytine yeni bir beyit ya da mısralar eklenmesiyle vücûda getirilirken; Suudü'l-Mevlevî, tazmin ettiği tek bir mısra ya da beyti nakarat şeklinde kullanarak yazmıştır.

Suudü'l-Mevlevî, kaside ve gazellere geçmeden önce divanına gazel şeklinde yazdığı münacatla başlar. Devamında yine gazel, kıta ve rubai şeklinde gelen tevhidler de vardır. Murabba nazım şekliyle yazılmış mezhebname son, kaside, gazel, murabba, muhammes, müseddes, kıta nazım şekilleriyle yazılmış nat-ı nebevîler vardır. Nuût-ı Mevlevîye bölümünde ise kaside ve gazel nazım şekilleriyle yazılmış Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili na'atlar mevcuttur. Abdülbaki Dede, Sultan II. Abdülhamid Han, Sultan Vahideddin Han gibi zamanının önemli şahsiyetle-

⁷⁰ Bkz.: Ekler, Resim 5, 6, 13.

⁷¹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, 509, 522, 537, 564.

⁷² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 496, 520.

⁷³ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 562.

⁷⁴ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 530.

⁷⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 527.

⁷⁶ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 528.

rine yazdığı kasidelerden sonra Gazeliyyât bölümü gelmektedir. Divanın büyük bir bölümü gazellerden oluşmuştur. Suudü'l-Mevlevî, yoğun olarak aşkı işlediği gazellerinin arasında Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili gazellere de yer vermiştir. Şarkılarının bir çoğu gençlik dönemine aittir. Nazım türü özelliğinden dolayı şarkıları çok sadedir. Hayatında ve sonrasında bestelenen olmamıştır. Dost ve arkadaşlarına yazdığı 82 adet tarih kıtası mevcuttur. Eserlerinin çoğunu Türkçe ile yazan Suudü'l-Mevlevî'nin Farsça olarak yazdığı 5 gazel,⁷⁷ 7 Rubai,⁷⁸ 2 kıta,⁷⁹ bir de müfredi⁸⁰ vardır. Divanında 389 adedi gazel olmak üzere toplam 806 adet manzume vardır.

Suudü'l-Mevlevî, bütün şiirlerini aruzla yazmıştır. Diğer şairlerimizin benimseyip çokça kullandıkları vezinleri tercih etmiş ve 21 değişik vezin kalıbı uygulamıştır. Rubailerini ise Ahrem'e göre daha ahengli sayılan Ahreb kalıplarıyla yazmıştır. Suudü'l-Mevlevî, eserlerinde ayet ve hadis iktibaslarına, mevlevî motiflerine, deyimlere, atasözlerine, divan edebiyatının meşhur mazmunlarına, mitolojik kahramanlara yer vermiştir. Telmihleri ve tarihi motifleri başarıyla kullanmıştır. Suûdü'l-Mevlevî'nin şiirlerinde peygamber, ehl-i beyt ve sahabe sevgisi ayrı bir yer tutar. Aşk ve sevgili, gazellerinin başlıca konusu olmuştur. Kimi şiirlerinde felekten, devirden, hayattan, gençliğin geçişinden şikayette bulunur. Bunların yanısıra hürriyet, asrılık, yabancılaşma gibi sosyal konular da şiirlerinde yer bulmuştur. Edebiyat ve şiir anlayışını ifade eden manzumeleri de vardır.

5. Edebi Şahsiyeti

5. 1. Edebi Kişiliğini Oluşturan Çevre

Suudü'l-Mevlevî'nin şiir ve edebiyat merakı henüz on iki yaşlarında iken başlamıştır. Mekteb-i Hamidi'nin birinci sınıfında okurken, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın oğlunun mektebe başlama merasiminde okunan ilahi ile ilgili anısını kendisi şöyle nakleder:

“O akşam, eve avdetimde olan biten şeyleri mu'tad üzere pederim Rıza Safvet Bey'e anlattım. Mektep merasiminden ve ilahiden bahsettim.

⁷⁷ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 31, 105, 284, 311.

⁷⁸ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 428, 433, 434, 435, 436, 437.

⁷⁹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 395, 572.

⁸⁰ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 444.

Peder önce bana ilahinin güftesini okuttu. Sonra bir takım kelimelerin ne demek olduğunu sordu. Daha sonra bestesini dinledi. Babam merhum devlet memurlarının alimlerinden şair, hattat ve musikîşinas idi. Güfteye de besteye de âşına çıkdı. Okuduğum şi'r in güftesinde ve bestesinde bir iki tashih yaptıktan sonra güftenin, Halvetî şeyhlerinin en değerlilerinden biri olan şâir-i ârif Mustafa Zekâyî Efendi'nin ve bestenin de (Bu isim hatırımda kalmamış) Efendinin olduğunu ve cidden üstadane yapılmış eserlerden bulunduğunu söyledi. Daha sonra da - şimdi benim kullanmakta olduğum- kütüphanesinden çıkardığı bir kitabı bana uzatarak 'Arada bir okumaya çalış, anlamadığın yerlerini bana sorarsın. İnşallah yakın zamanda anlıya anlıya okumağa ve okutmağa da muvaffak olursun!' dedi. Bu kitab Zekâyî Dîvânı idi. Bir iki yıl sonra dürüstçe okumaya ve mealini de az çok anlamaya başladığım sıralarda peder merhûmun hissettiği memnuniyet ve bu sâika ile bana icrâ eylediği teşvikât hâlâ kulağımda ve aziz pederimin hayâli de her zaman olduğu gibi şu satırları yazdığım sıralarda tamamen gözümün önündedir. İşte bu güzel dîvândır ki beni manzûm söz yazmağa özendirmiş ve şiir ve edebiyat zevkini ruhuma derinden aşılamıştır. Peder merhûm benim bu şiir heveskârlığımdan pek memnun olmuşdu. Hattâ o sırada beni şu manzûm sözlerle taltif ve tergib etti:

Bâreka'llâh nûr-i aynim sevgili oğlum Süûd

Artıyor günden güne şi'r u beyânın cevdeti

Feyz-i feyyâz-ı ezel rehber ola dâim sana

Akl u iz'ânın bula ol feyz ile her kuvveti

Ah! geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer.. Bu taltifnameye hemen o gün şu cevabı yazıp kendisine takdim ettim:

Bey baba Allâh müzdâd eylesün ikbâlini

Gönlüme te' sir kıldı şi'rinin mâhiyyeti

İltifâtınla beni tekrar ihyâ eyledin

Lutfunun hakka hayatımdan da yüksek kıymeti

Bu hâtırat 1312 (1894) senesine aittir. İşte Mustafa Zekâyî Efendi merhûmu o tarihten beri tanıyorum. Nasıl tanımayım ki ilk üstâd-ı

şi'rim, bu ilâhî âşıkdır.”⁸¹

Kendi ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Suudü'l-Mevlevî'nin edebi kişiliğinin oluşmasında en büyük etki babası Rıza Safvet Bey'e aittir. Suudü'l-Mevlevî'nin ifadelerine göre tab'an şair olan Rıza Safvet Bey, oğlunun da bu şiir ve edebiyat zevkiyle yetişmesini istemiştir ve onu teşvik etmiştir. Suudü'l-Mevlevî, babasının teşvik ve taltiflerinin kendisine hissettirdiklerini yıllar sonra şöyle dile getirmiştir: “Bu dîl-nüvâzâne teşvîkât baña cidden medâr-ı sa'y ve gayret olmuşdu. İşte her bildiğim şeyde olduğu gibi şi'rde dağî ilk üstâd ve vâcibût-tebcîlim peder-i mağfûr-ı mebrûrumdur. Cenâb-ı Hâk revân-ı 'illiyî cevâlânı-nı mazhar-ı iltifât-ı bî-pâyân buyursun âmin.”⁸² Suudü'l-Mevlevî, babannesinin babası olan İsazade Saduddin Efendi merhumun da şair olduğunu söyler ve Saduddin Efendi'den birkaç beyit zikrederek şu kaydı düşer: “Bunu vesile-i hürmet olmak üzere kayd ediyorum. Yoksa ebb u ceddinden bahş edişim, ne neseble tefâhur maşşadından münba'î'sdir, ne de kendime şâ'ir-i mâder-zâd süsü vermek içindir. Belki şi'r ve edebiyât merâkınıñ baña ebb u ceddinden mevrûş bir tabî'at-ı şâniye olduğunu 'arz etmekten 'ibâretidir.”⁸³

Beyânü'l-Hak mecmuasında cedit Ebussuud Efendi'nin hayatını kaleme alırken de aynı kaygısını şu manzumeyle ifade etmiştir:

Pâkdır neslim fakat etmem onunla iftihâr

Eylemez insân olan seng-i mezâra i'tibâr

Hânedânın senden etsin ibtidâ ersen eğer

*Âdemiyyet böyledir insâna etmez iftikâr*⁸⁴

Edebi kişiliğinin oluşmasında ailesinin yanında, Mevlevî dostlarının ve yetiştiği kültürel çevrenin büyük katkısı olmuştur. Suudü'l-Mevlevî, sanat ve edebiyatta batılılaşmayı kalbinde hissedenden bir şehirde doğmuş olsa da, bu şehrin kadim geleneğini devam ettirmiş ve klasik şiirimizin güzel örnekleriyle dolu bir divan bırakmıştır.

5. 2. Şairliği ve Örnek Aldığı Şairler

⁸¹ Süud Yavısı Ebüssüudoğlu, *Şair Mustafa Zekâi*, s. 4-6.

⁸² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Mukaddeme Bölümü, s.4.

⁸³ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Mukaddeme Bölümü, s.5.

⁸⁴ Suudü'l-Mevlevî, “Şeyhu'l-İslam Ebu's-Suud Efendi Merhumun Terceme-i Hali-I”, s. 931.

Suudü'l-Mevlevî'nin içindeki şiir yazma yeteneği, çevresinin de büyük katkısı ile neşvünema bulmuştur. Çocuk yaşta şiir yazmaya başlamıştır.⁸⁵ Döneminin süreli yayınlarında şiirleri ve yazıları yayınlanan Suudü'l-Mevlevî'nin *Terakkî* risalesine dercedilen ilk eseri on beş yaşlarında iken yazmış olduğu şu na't kıtasıdır:

*Gubâr-ı ma ' şıyetle cism-i zârım istitâr etdi
Nesîm-i luţfuñ eyler yâ Rasûla'llâh bunu teb ' id
Hudûdu aşdı taşdı Nîl-i ' isyânım amân şâhâ
Der-i ' âlem-penâhıñdan şefâ ' ât eylerim ümmîd
1 Eylül 1313 (1897) (Z. 44)*

Suudü'l-Mevlevî, o dönemler kendisini, henüz çocuk sayılacak bir müteşair olarak görmektedir. Yine aynı yıllarda Osmanlı Ordusu'nun Yunan Harbi'nden galip çıkması üzerine Münir İsmeti Bey'in "Terâne-i Harb" isimli şiirini örnek alarak şu muhammesi yazmıştır:

*Bir Oşmanlı neferi lisânından:
Terâne-i Hârb
Hâk yolunda târik-i cân ü cihân derler bize
Korçmayız düşmenden aşlâ kahramân derler bize
Vermeyiz a ' dâya meydân bî-amân derler bize
Şavleti dehşetli bir şîr-i jıyân derler bize
Fağr edersek çok mudur Oşmâniyân derler bize*

....

*Şanlı şâhen-şâhımız tebrîke şâyândır bugün
Ehl-i imân ma ' nevî neşveyle ferhândır bugün
Düşmen-i bed-ğâh ber-bâd-ı perîşândır bugün
Cümle-i Oşmâniyân'a pek büyük şândır bugün
Şimdi herkes kahramânân-ı zamân derler bize
1 Mayıs 1313 (1897) (Z. 495)*

Kendisini, "edebiyat ismindeki Leyla'ya tutulmuş divane"⁸⁶ bir âşık

⁸⁵ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s.449.

⁸⁶ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 290.

olarak gören Suudü'l-Mevlevî, on yedi yaşlarında yazdığı “Hücre-i Şair” isimli manzumesinde şiirlerinin nasıl oluştuğunu şöyle anlatır:

Düşünür dest-be-ser.. gâh yazar gâh bozar

Gâh sâkin oturur ba ‘ zı da şiddetle kızar

O sükûnet o düşünmek o tuhaf hiddetler

Bir yere toplanarak şi ‘ r teşekkül eyler

17 Temmuz 1315 (1899) (Z. 499-500)

Suudü'l-Mevlevî, birkaç yazısı dışında bütün eserlerini *Zâdegân*’da toplamıştır. Bu hacimli divan, onun edebi zevki, tercihi ve kişiliği ile ilgili yeterli fikir verebilecek bir eserdir. Suudü'l-Mevlevî, Türkçe’nin yanında sayıları az da olsa Farsça ile de manzûm eserler vermiştir. Divanın mukaddemesinde yer alan “âsâr-ı perîşânım”, “âsâr-ı fâkîrânem”, “âsâr-ı kemterânem”, “güftâr-ı perîşânım” gibi ifadelerle tevazusunu gösterir. Ayrıca, şairliğin gereklerinden saydığı “zamânen lazım olan mâlûmatı” iktisaba bir türlü nail olamadığını, hayal gücünü sınırlandıran olaylardan zihnini uzak tutmayı başaramadığını dile getirerek eserlerinin iltifat ve itibara layık olmadığını söyler. Eserlerine kıymet kazandıran yegane şeyin Müstecabizade İsmet Bey, Tahirü'l-Mevlevî, Abdülbaki Dede Efendi gibi değerli zatların bakışlarının nûruna mazhariyet olduğunu belirtir.⁸⁷

Suudü'l-Mevlevî bir Divan şairidir. Divan Edebiyatı’nın ömrünü tamamladığı bir asırda eserlerinin hepsini aruzla yazmıştır. Her şeye rağmen o, eski edebiyatımızın şekil ve muhtevasını kullanarak mürettep bir divan vücuda getirmiştir. Bize miras kalan edebiyat zevkinin terkedişi, onun mısralarına şöyle yansımıştır:

Çokdan beridir aynılah işr-i selefdan

Gayb etdi gâzel zevkîni Türkûñ şu ‘ arâsı (Z. 368)

Suudü'l-Mevlevî’nin şiirlerinde kendisinden önceki büyük şairlerin etkisini açık bir şekilde görebiliriz. O, gerek Divan Edebiyatımızın büyük şairlerinden, gerekse döneminin söz ustalarından bir çoğunun şiirlerinden ilham alarak kendi şiirlerini yazmıştır. Mevlânâ, Veled Çelebî, Fuzûlî, Nedîm, Nâbî, Nâilî, Neşâtî, Şeyh Gâlib Dede, Yenişehirli

⁸⁷ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Mukaddeme Bölümü, s. 1-7.

Avnî, Yahyâ Kemâl, Muallim Nâcî, Koca Râgıb Paşa, Ali Emîri Efendi, Şeyh Abdûlbaki-i Mevlevî, Tahirü'l-Mevlevî, Müstecabizade İsmet Bey, Hersekli Arif Hikmet, izinden gittiği isimlerdir. Bu şairlerin bazı şiirlerinin terbilerini, tahmislerini, tesdislerini de yapmıştır. İsmi geçen bütün şairleri kendisine üstad edinerek “küme-yi hâme”yi şiir vadisinde koşturmuştur.⁸⁸ En çok örnek aldığı şair Yenişehirli Avnî'dir. Yenişehirli Avnî'nin matbu divanında olmayan pek çok eserin elinde bulunmasının bunda etkisi olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁹

Suudü'l-Mevlevî, Fuzûlî'nin 32 beyitlik “Su Kasidesi”ni takliden 40 beyitlik bir kaside yazmıştır. Fuzûlî'nin kasidesinde geçen “teşne-i didâra su”, “sâbit ü seyyâra su”, “dil-i bîmâra su”, “çâk çâk olsa”, “Ahmed-i Muhtâra su” “gülzâre su”⁹⁰ gibi ifadelerini Suudü'l-Mevlevî kendi şiirinde de kullanmıştır.⁹¹ Özellikle aşağıdaki beyitlerde Fuzûlî'nin etkisi daha fazla hissedilmektedir:

Gam günü etme dîl-i bîmardan tîğîn dirîğ
Hayrdır vermek karanu gecede bîmâre su (F)
Cân bilip bîmâr-ı cürmüm mâ-i gufrân isterim
Sünnetiñdendir verilmek cân bilip bîmâra şu (S)
Yümn-i na'tinden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nîsandan dönen tek lü'lü-i şeh-vâre su (F)
Eyledim dürdâne-i eşkimle icrâ-yı şenâ
Sâha-i medhiñde döndü lü ' lü-i şeh-vâra şu (S)

Neşâtî'nin “nihânız” redifli 7 beyitlik gazeline nazire yazmıştır. Ortak ifadeler şunlardır: “şeydâda nihânız”, “ma' nâda nihânız”, “mu ' ammâda nihânız”. Gazellerin matla beyitleri ise şöyledir:

Şevkiz ki dem-i bülbül-i şeydâda nihânız
*Hûnuz ki dil-i gonçe-i hamrâda nihânız*⁹²

⁸⁸ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 80.

⁸⁹ Yenişehirli Avnî, *Külliyyât-ı Divan-ı Avnî*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Böl., No: 4356. (Bu eser, Suudü'l-Mevlevî'nin oğlu Celâleddin Bey'in vâsiyetiyle torunu Hasan Adli Ebussuutoğlu tarafından 1992 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.)

⁹⁰ Adem Çalışkan, *Fuzûlî'nin Su Kasidesi Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara, 2001, s. 57-59.

⁹¹ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 6-9.

⁹² Bayram Ali Kaya, *Neşâtî*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998, s. 132.

‘Aşķız ki dil-i ‘ârif-i ma ‘nâda nihânız
Derdiz ki ten-i ‘âşık-ı şeydâda nihânız (Z. 182)

Nedim’in “olsun da gör” redifli 5 dörtlükten oluşan şarkısını örnek olarak, 5 beyitlik bir gazel yazmıştır:

İyd gelsin bâis-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa’d-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa’d-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör⁹³
‘Îş ü nûşu ey diyen ‘âlemde ‘îd olsun da gör
‘İdi sen bir kerre ol meh-rû bedîd olsun da gör (Z. 143)

Nâilî’nin “olur” redifli 5 beyitlik gazelini örnek olarak, 6 beyitlik bir gazel yazmıştır. “harf-endâz olur”, “nâz olur”, “i ‘zâz olur” ifadeleri ortak. Gazellerin matla beyitleri ve Suûdü’l-Mevlevî’nin makta beyti şöyledir:

Nâleler kim nağme-senc-i hâhişe demsâz olur
Mutrib-ı çeşmi hemân meşgûl-i sâz-ı nâz olur⁹⁴
Çeşm-i efsûn-kârı kim revnâķ-nümâ-yı nâz olur
Nûkteler ifhâm eder gûyâ sühân-perdâz olur (Z. 153)
Nâil-i ‘izz-i huzûr-ı Nâilî olsa eğer
Ey Su ‘ûd elbet bu şi ‘rim mazhar-ı i ‘zâz olur (Z. 154)

Zâdegân’da isimlerini zikrederek en çok örnek aldığı şairler ise Yenişehirli Avnî, Abdülbaki Dede Efendi, Tahirül’l-Mevlevî ve Müstecabî-zade İsmet Bey’dır. Divan şiirini yeniden canlandırmak için 1861 yılında kurulan Encümen-i Şuara topluluğunun en başarılı temsilcilerinden olan Yenişehirli Avnî’nin⁹⁵ 21 gazelini örnek almıştır. Aşağıdaki beyit bu örneklerden bir tanesidir:

Hırâmân ol ki naķl-i Tûr reftâr etdi şansıñlar
Yine mihr-i tecellî ‘arz-ı dîdâr etdi şansıñlar (Yenişehirli Avnî, Z.

⁹³ Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 243.

⁹⁴ Haluk İpekten, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, s. 171.

⁹⁵ İsmail ÜNVER, “XIX. Yüzyıl Divan Şiiri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 32, S. 1-2, 1988, s. 133.

140)

Süzülsün çeşm-i mestiñ meyl-i güftâr etdi şansınlar

Ĥudâ nev-ĥârikâ nev-ĥikmet izhâr etdi şansınlar (Suudü'l-Mevlevî, Z. 140)

Tesbit ve kanaatimize göre Suudü'l-Mevlevî'nin, yukarıda belirtilenlerin dışında da başka şairlerin etkilerini taşıyan şiirleri ve beyitleri de vardır. Bunları şöyle zikredebiliriz:

Nefî'nin Sultan Ahmed vâsfinda söylediği ve Edirne şehrini anlattığı 41 beyitlik kasidesine benzer Suudü'l-Mevlevî'nin de 46 beyitlik “Kasîde-i Der-medh-i Hazret-i Mevlânâ ve Ta'rîf-i Ĥubbe-i Hadrâ” isimli kasidesi vardır ki vezinleri aynıdır ve bazı beyit ve redifleri benzerlik arz etmektedir. Kasidelerin matla beyitleri şöyledir.

Edirne şehri mi bu yâ gül-şen-i me'vâ mıdır

Anda kaşr-ı pâdişâhî cennet-i a 'lâ mıdır⁹⁶

Ĥonya mı manzûr ufukdan başka bir dünyâ mıdır

'Âlem-i şûrî içinde gül-şen-i ma 'nâ mıdır (Z. 49)

Suudü'l-Mevlevî'nin müseddes bir na'tındaki nakarat beyti ve “Leyle-i Celîle-i Mevlidî'n-Nebî” isimli murabbaındaki bir mısra, Şeyh Gâlib'in meşhur müseddesinin nakarat beytini andırmaktadır:

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammedsin Efendim

Hak'dan bize sultân-ı mü'eyyedsin efendim⁹⁷

Hâdî-i cihân server-i zî-şânsın efendim

Sen bâdî-i âbâdî-i devrânsın efendim (Z. 38)

Muhammedsin eḥadsin aḥmediyyetle müeyyedsin

Tecellî-gâh-ı Raḥmân ma 'kes-i dîdâr-ı sermedsin (Z. 39)

Suudü'l-Mevlevî'nin “Mezhebnâme”si, yine Şeyh Gâlib'in bir müseddesiyle vezin ve muhteva açısından benzerlik arz etmektedir:

Sanman bizi kim beste-dil-i nefis-i gavîyiz

Hâk-i Kadem-i Al-i Abâ Mustafavîyiz

⁹⁶ Metin Akkuş, *Nefî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 62.

⁹⁷ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994, s.188.

Ne havf-ı emîrân biliriz ne bedevîyiz
Râzî-şüde-i hükm-i kazâ Murtazavîyiz
İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
*Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem Alevîyiz*⁹⁸
Ben çâker-i Âl-i Nebevîyim 'Alevîyim
Sünnî Hanevî Muşţafavî Murtazavîyim
Hâşâ ne Hurûfî ne de Şî 'î-i gavîyim
El-minnetü li'llâh müselmân-ı kavîyim (Z. 4)

“Hoş geldiñ eyâ berîd-i cânân”⁹⁹ mısraını tazmin ederek Şeyh Gâlib'in tardiyesine benzer bir tardiye yazmıştır.¹⁰⁰ “Rûz u Şeb” ve “Çerâğ” gibi Mevlevî şairlerde¹⁰¹ yaygın olan rediflerle yazılmış gazel ve kasidesi de vardır.¹⁰²

Sonuç

Suudü'l-Mevlevî, 20. yüzyıl divan şairidir. 1882-1948 tarihleri arasında İstanbul'da yaşamıştır. Mevlevîliğe müntesip olup aynı zamanda hattattır. Uzak dedelerinden başlayarak kendisine kadar gelen silsilede şeyhulislamlar, kazaskerler, kadılar, alimler, hattatlar ve şairler vardır. Dedesi Vahdeti Efendi, dönemin ünlü hattatlarından. Beşiktaş'lı Nuri Efendi, Hacı Kamil Efendi, Reisü'l-Hattain Muhsinzade Abdullah Bey ve İsmail Hakkı Bey gibi dönemin ünlü hattatlarından hat dersleri alarak kendisini hüsn-i hatta yetiştirmiştir.

1900'lü yılların başında tanıştığı Tahirü'l-Mevlevî'nin de etkisi ile 1910 yılında Mevlevî dervişi olmuştur. Mevlânâ ve *Mesnevî* sevgisi, divanı *Zâdegân*'da ayrı bir yer tutmuştur. Kendisini bir Mevlevî bendesi, bir *Mesnevî* şakirdi sayan Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*'ın kaside bölümünün bir kısmında “Nuût-ı Mevlevîyye” adıyla özel bir bölüm de tertip etmiştir. Ondaki Mevlânâ ve *Mesnevî* aşkı bu bölümde daha yoğun işlenmiştir. Manzumelerinde “sema”, “ney”, “sikke” gibi Mevlevî motif-

⁹⁸ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galib Divanı*, s.189.

⁹⁹ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galib Divanı*, s. 176.

¹⁰⁰ Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 524.

¹⁰¹ Ahmet Arı, *Mevlevîlikte Bir Hanedanlık Kurucusu, Sâkib Dede ve Divanı*, Akçağ Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2003, s.170; Muhsin Kalkışım, *Şeyh Galib Divanı*, s. 49; Bayram Ali Kaya, *Neşâti*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32, 60.

¹⁰² Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, s. 52, 216.

lerini sık sık kullanmıştır.

Suudü'l-Mevlevî'nin şiir ve edebiyat merakı henüz on iki yaşlarında iken başlamıştır. Edebi kişiliğinin oluşmasında Divan-ı Hümayun'da memur olan babası Rıza Safvet Bey'in teşvik ve taltiflerinin çok büyük etkisi olmuştur. Ailesinin yanında Mevlevî dostlarının ve İstanbul'un ilim ve kültür ortamının da edebi kişiliğine katkıları olmuştur. İlk manzumeleri döneminin süreli yayınlarından olan *Türkü*, *Musavver Terakkî*, *Beyan-ül Hak* ve *Mahfil*'de yayınlanmıştır.

Suudü'l-Mevlevî, divan şiirinin çoktan gerileme dönemine girip çöküşe geçtiği bir dönemde yaşamış olsa da, selefin tarzını takip eden bir divan şairidir. Klasik şiirimizin güzel örnekleriyle dolu "Zâdegân" isminde müretteb bir divan bırakmıştır. Müellifin kendi hattıyla yazdığı bu divan, bütün manzumelerini de muhtevidir. 1935'te tertip ve tanzim edilen esere 1944'e kadar şiirler eklenmeye devam etmiştir. Şiirlerinin tamamına yakınında "Suud" mahlasını kullanmıştır. Çok az şiirinde olsa da, "Safvetî", "Dervîş Suud Mevlevî", "Suudü'l-Mevlevî", "Suudü'l-Münzevî", "Ebussuudoğlu" mahlaslarını da kullanmıştır. Bu divan henüz yayınlanmadığı için yeterince tanınma imkanına sahip olamamıştır.

Suudü'l-Mevlevî, kaside, gazel, rûbai, mesnevi, kıta, nazm, müfred, matla, mısra, murabba, terbi, şarkı, muhammes, tardiye, tahmis, müseddes, tesdis, terci-i bend, terki-i bend nazım türlerinde 806 adet manzume vücuda getirmiştir. Divanının yarısına yakınıni teşkil eden gazellerinin çoğunda aşk konusunu işlemiştir. Divanın baş kısımlarında münacatlar, tevhidler, nat-ı nebevîler, Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili manzumeler mevcuttur. Suudü'l-Mevlevî, Türkçe'nin yanında sayıları az da olsa Farsça ile de eserler vermiştir. Bütün şiirlerinde aruz veznini kullanmıştır. Diğer şairlerimizin benimseyip çokça kullandıkları vezinleri tercih etmiş ve 21 değişik vezin kalıbı ile şiirler yazmıştır. Fûzûlî, Neşâtî, Nâilî, Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib gibi büyük şairlerden ve döneminin önemli isimlerinden bir çoğunun şiirlerinden ilham alarak kendi şiirlerini yazmıştır. En çok örnek aldığı şair, Yenişehirli Avnî Bey olmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde yirmi yıl Divan-ı Humayun'da encümen katipliği yapan Suudü'l-Mevlevî, Divan'daki görevinden başka,

medreselerde yazı muallimliğinde de bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti kurulması sürecinde Tahirü'l-Mevlevî'nin çıkardığı *Mahfil* mecmuasının Babıali caddesindeki bürosunun bir köşesinde hattatlıkla geçimini sağlamıştır.

Şapka kanunu ve diğer inkılaplar aleyhine İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen imzasız mektupların kendisine ait olduğu iddia edilerek, İstiklal mahkemesince yargılanmış ve 10 sene hapse mahkum olmuş ise de, bir sene Ankara Cebeci Hapishanesinde, bir sene de İstanbul Sultanahmed Hapishanesinde kalmıştır. 1930'da Fatih'de Millet Kütüphanesine memur tayin olunmuş, buradaki memuriyetinden sonra da, hayatının son dönemlerine kadar Merkez Efendi Camiinde görev yapmıştır. 1948'de vefat etmiş ve Merkez Efendi Camii Haziresi'ne defnedilmiştir. Torunları şu anda Kadıköy, Suadiye ve İstanbul'un değişik yerlerinde yaşamaktadırlar.

Yakın dostlarından İbnülemin Mahmud Kemal, Suudü'l-Mevlevî'yi şu satırları ile özetlemektedir: “Ebussuud'un hafidi Suud, okur-yazar vasfına bihakkın layık olan erbab-ı danişdendi. Tarz-ı kadimde her istediği vadide nazma muktedir ve sülüs, celi ve divani yazılarda mahir idi. Mütedeyyin, müstakim, müeddeb, mütevazı, hodfuruşluktan müctenib bir merd-i necibdi.”

Kaynakça

Abdûlbaki Dede Efendi. *Enfâs-ı Bâkî*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Manzûm, nr. 533/1.

Akkuş, Metin. *Nef'i Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Arı, Ahmet. *Mevlevîlikte Bir Hanedanlık Kurucusu, Sâkîb Dede ve Divanı*, Akçağ Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2003.

Aşkar, Mustafa. *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî, Hayâtı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Verâ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1996.

Berk, Süleyman. “Yaşar Şâdi Efendi'nin ‘Hutût-ı Meşâhir’ İsimli Hatıra Defteri ve Muhtevası”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015 Bahar, S. 5, s. 150-215

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri* (I-III), Maarif-i

Umumiye Matbaası, İstanbul, 1333.

Dayıoğlu, Server. *Galata Mevlevîhanesi*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, Nisan 2003.

Dayıoğlu, Server. "Osmanlı Sanatında Mevlevî Hattatlar Ve Divan Edebiyatı Müzesi Koleksiyonu", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu 3 - Eyüp Belediyesi*, İstanbul, 2000.

Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1983.

Ebu's-Suud Oğlu, Rıza Yavsî. *Hikmetler ve İbretler*, Ankara Milli Kütüphane Arşiv No: 06 Mil Yz A 3138/1.

Erkoç, Ethem. *İskilipli M. Atıf Hoca Hayatı Düşünceleri ve İdamı*, Çorum Belediyesi'nin Kültür Yayını, Çorum, 2016.

Güngör, Zülfikar. *Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı Eserleri ve Dîni Edebiyatla İlgili Şiiirleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

Haksever, Ahmet Cahit. "XX. Yüzyılda Üç Mevlevî Şeyhi: Velet Çelebi, Abdülbaki Baykara, Ahmet Remzi Akyürek", *Tasavvuf Dergisi*, S. 14, Ankara, 2005.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri (I-III)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal. *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

İpekten, Haluk; İsen, Mustafa. *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

İpekten, Haluk. *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.

İsazade Saduddin Efendi. *Divançe*, Beyazıt Kütüphanesi, Millet, Manzûm, No: 309/1.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu(I-IV), C. IV, M.E.B. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Tasnif Komisyonu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.

İşler, Necati. *Su'ûdu'l-Mevlevî, Hayatı, Eserleri Ve Divanı (Zâdegân)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans

Tezi, Ankara, 2005.

Kalkışım, Muhsin. *Şeyh Galib Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.

Kaya, Bayram Ali. *Neşâtî*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998.

Kutlar, Fatma Sabiha. "Sa'dî ve Divançesi", *Türkoloji Dergisi*, 2003, c. XVI, S. 2, s. 193-219.

Macit, Muhsin. *Nedîm Divanı*. Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

Olgun, Tahir. "Acı Bir Kayıp: Hattat ve Şair Süud-ul-Mevlevî", *İslam Yolu*, Yıl 1, S. 4, İstanbul, 28 Ekim 1948.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul, Ekim 2003.

Rado, Şevket. *Yirminci Yüzyılda Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul, t.y.

Sezer, Bilal. Erzurum Lalapaşa Camii'ndeki Bir Hat Levhası, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 2006, S. 9, s. 1-7.

Suudü'l-Mevlevî (Suud Ebussuudoğlu). *Berg-i Sebz*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal Bölümü, Nr. 3088.

Suudü'l-Mevlevî (Suud Yavsî Ebû's-Suud Oğlu). *Gazeliyât*, Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz FB 628.

Suudü'l-Mevlevî (Suud Ebussuudoğlu). *Gazeliyât*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler, Yer Numarası: 894.35-1.

Suudü'l-Mevlevî (Mehmed Suud). *Sadâlarım*, Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1821.

Suudü'l-Mevlevî. *Sadâlarım (Nümûne-i Divan)*, Fatih Millet Ktb., Ali Emirî Ef., Manzûm, Nr. 526.

Suudü'l-Mevlevî. *Zâdegân (Divan-ı Suudü'l-Mevlevî)*, Hasan Adli Yavsı Ebussuutoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunan divan, İstanbul.

Suudü'l-Mevlevî. "Şeyhu'l-İslam Ebu's-Suud Efendi Merhumun Terceme-i Hali-I", *Beyânü'l-Hak*, S. 43, 5 Ramazan 1327.

Suudü'l-Mevlevî. "Şeyhu'l-İslam Ebu's-Suud Efendi Merhumun Terceme-i Hali-II", *Beyânü'l-Hak* S. 44, 12 Muharrem 1327.

Suudü'l-Mevlevî, "Aşk-nâme", *Beyânü'l-Hak*, S. 76, 1 Ramazan 1328.

Suudü'l-Mevlevî. "Tarih-i Kadim İçin Mersiye", *Beyânü'l-Hak*, S. 138, 18 Zî'l-Hicce 1329.

Suudü'l-Mevlevî (Süud Yavsı Ebüssüudoğlu). *Şair Mustafa Zekâi*, C.H.P. Şehremini Halkevi Neşriyatı, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1941.

Şentürk, Atilla. *Tahir'ül Mevlevi Hayatı ve Eserleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

Tatçı, Mustafa; Akkuş, Mehmet; Kasap, İsmail. *Divan-ı Vassaf*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2012.

Top, Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001.

Ünver, İsmail. "XIX. Yüzyıl Divan Şiiri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 32, S. 1-2, 1988, s. 131-140

Yenişehirli Avnî. *Külliyât-ı Divan-ı Avnî*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, No: 4356.

Yüksel, Gökçe Seren. Su'üd Mehmed Yavsî Efendi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2010.

EKLER (Resimler ve Belgeler)*

Resim 1: Suudü'l-Mevlevî'nin dedesi, Hattat Mehmet Şevket Vahdeti.

Resim 2: Fotoğraf arkasındaki yazı:

Tasvîr-i Humâyunum - 2 Mayıs 1939/1355

Ebussuudzâde - Târîh-i tevellüdüm: 2 Receb 1299

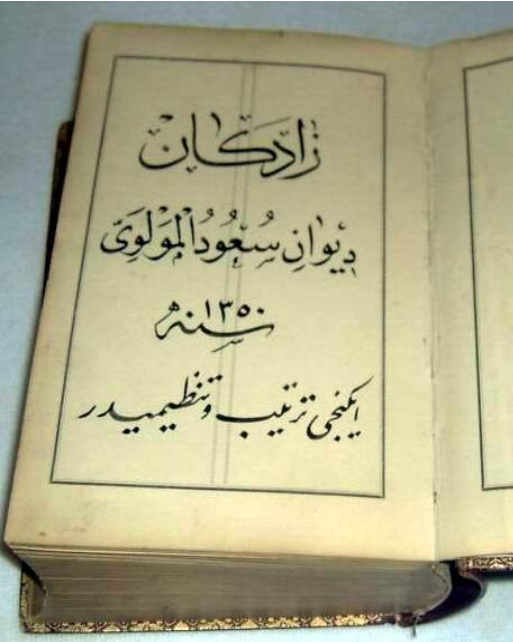
* Bu bölümde verilen fotoğrafları ve belgeleri, Suudü'l-Mevlevî'nin yaşayan torunlarından Hasan Adli Yavısı Ebussuutoğlu ve Refia Kerra Atasagun'dan temin ettik. Bu vesile ile kendilerine bir kez daha teşekkür ederiz.

Resim 3: Suudü'l-Mevlevî, babası Rıza Safvet Bey ve küçük kardeşi Ahmed Nûri Bey ile birlikte.

Resim 4: Suudü'l-Mevlevî'nin Konya seyahati. (1910) Suudü'l-Mevlevî sol tarafta önde.

Resim 5 ve 6 : Suudü'l-Mevlevî'nin halen İstanbul'da yaşayan Torunu

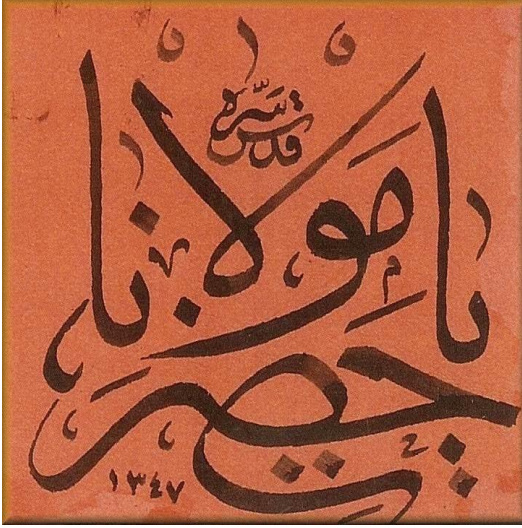
Hasan Adli Yavsi Ebussuutoğlu'nda bulunan müellif hattı 1935 tarihli Divanı. Bu defter, Süüd'l-Mevlevî'ye Yenikapı Mevlevihanesi son potsnişini ve kadim dostu Seyyid Muhammed Abdülbaki Dede Efendi tarafından hediye edilmiştir.

Resim 7: Celaleddin Bey'in fotoğraf arkasındaki el yazısı:

Babam Süüd Yavsi Ebussuudoğlu ve arkadaşları, 1934 yılı. Südlüce Hasırîzâde Dergâhında.

1- Süüd Yavsi Ebussuudoğlu 2- Tahir Olgun 3- Ş. Remzi Efendi 4- Ş. Zahir Efendi 5- Ş. Baki Efendi (Baykara) 6- Edebiyat Muallimi Baha Kahyaoğlu 7- Kitapçı ve Ziraatçı Hulusi Karadeniz Merhumlar

Resim 8: “Yâ Hazret-i Mevlânâ Kuddise Sırruhû” H. 1347 (1928)

Resim 9: Suudü'l-Mevlevî'nin hat takımı.

Suudü'l-Mevlevî'nin halen İstanbul'da yaşayan Torunu Hasan Adli Yavısı Ebussuutoğlu'nun verdiği bilgilere göre, küçük kağıtlara yazdığı bu hatları bayramlarda yakınlarına ve misafirlerine hediye edermiş. Adli Bey de, dedesinin bu geleneğine uyarak “Yâ Hazreti Mevlânâ” hattını şahsıma hediye etmiştir.

Resim 10: “Ketebehû Suudü'l-Mevlevî, Hurrira fî Medîneti Bursa, Sene 1332 Hicrî”

Suudü'l-Mevlevî'nin halen İstanbul'da yaşayan torunlarından Refia Kerra Atasagun'un arşivinden.

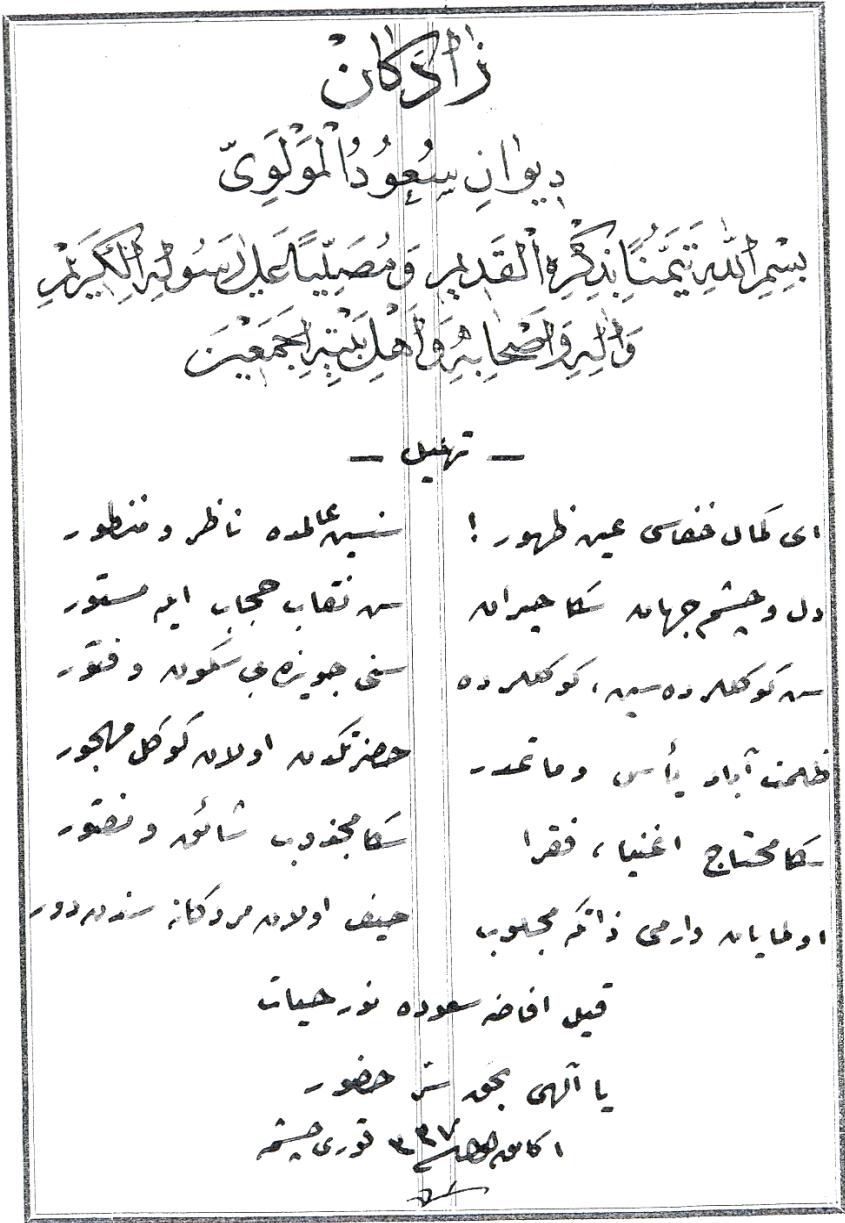

Resim 11: Suudü'l-Mevlevî'nin mezar kitabesi: *Huve'l-Bâkî*.

Hak Subhânehû ve Teâlâ Hazretleri bu hângâh-ı âlî bendesi hattat ve şair Ebussuudzâde Suûdü'l-Mevlevî kuluna ve bi'l-cümle ehl-i îmâna rahmet eyleye. Bi-hurmeti Sûreti'l-Fâtihâ. 1299
Süüd Yavsı Ebussuudoglu – 1948

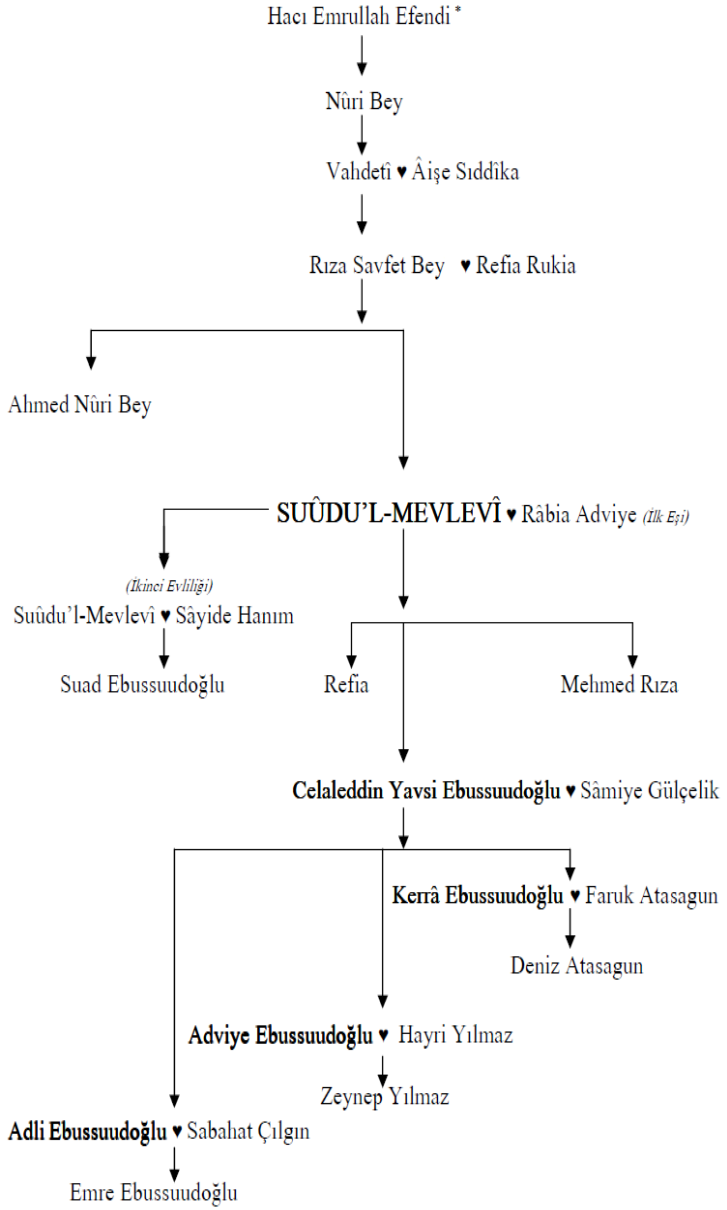
Resim 12: Suûdü'l-Mevlevî'nin sol başta önde oğlu Celaleddin, sağ başta önde oğlu Muhammed Rıza ve kardeşi Ahmed Nuri Bey, aileleri ile birlikte. Hasan Adli Bey ise, solda babası Celaleddin Bey'in yanında. Fotoğraf arkasındaki yazı: *Kurban Bayramı ziyaretimde amcam ve ağabeyim gurubu. Nuri Yavsı Ebussuudoğlu ailesi, Rıza Yavsı Ebussuudoğlu ailesi, Celaleddin Yavsı Ebussuudoğlu ailesi. Suadiye, Amcamın Köşkü, 10 Ağustos 1954 Salı. Foto: Celaleddin*

Resim 13: Zâdegân (Divan-ı Suudü'l-Mevlevî). Zâdegân'ın "Mukaddeme" ve "Âsâr-ı Peder" bölümlerinden sonra gelen ilk sayfası. (Hasan Adli Yavsi Ebussuutoglu Koleksiyonu)

1	Hasan Can Çelebi 1490 - 1567 (Yavuz'un nedimi, Mısır seferine katıldı, Yavuz kollarında öldü (1520), Enderunda musiki hocası olarak çalıştı.)
2	Hoca Sadettin Efendi 1536 - 1599 (22. Şeyhülislam (1598) ve tarihçi, III. Murat'ın hocası; 'Hacı-Sultani' diye anıldı, devlet işlerinde etkili oldu, Haçova zafarı (1596-III. Mehmet) Tac (üt-tevârihi) (Hoca Tarihi) yazdı, Hoca zadeiler Kanunu)
3	Hocazade Mehmet Efendi 1568 - 1615 (24. Şeyhülislam, 1601-02 ve 1608-15))
4	Hocazade Mehmet Esat Efendi 1570 - 1625 (26. Şeyhülislam, 1615-22 ve 1623-25 de iki kere, Mide kanserinden ölen I. Ahmed'in cenaze namazını 22.11.1617'de sarayın Sahn Divanhaneğinde kıldırdı, damadı II. Osman'ı hacc'a gitmekten vazgeçirmek için fetva verdi, II. Osman (Genç) bu fetvaya uymayınca öldürüldü)
5	Esat Efendide Ebusaîd Mehmet Efendi 1593 - 1662 (29. Şeyhülislam, 1644-48, 1652 ve 1654-55 üç kere, Eyüp'te gömülü)
6	Ebusaîd Mehmet Efendi 1630 - 1698 (47. Şeyhülislam) (1680-92 ve 1692-94), Sakıza sürüldü)
7	Fezlahefendide Mehmet Efendi - 1748
8	Akile Hanım (Ukeyle Hanım, Nikah mihri 800 bin altın olarak belirlenmiş)
9	II. Osman 1503 - 1622 (16. Padişah 26.2.1618-19.5.1622, Genç Osman ayaklanmada öldürülen ilk padişah)
10	Şehzade Mustafa
11	Zeynep Sultan
12	Sadettin Mehmet Esat Efendi'nin Kızı
13	Ebusuud, Mehmet Efendi 1588 - 1639 (Anadolı (1630) ve Rumeli (1637) kazaskeri, IV. Murat dönemi)
14	[2] Mehmet Sadık Efendi 1620 - 1672 (kadı)
15	[1] Fatma Hanım
16	[4] Ahmet Efendi 1639 - 1680 (molla)
17	[3] Emetullah Hanım
18	Behaizade - 1716 (molla, Behaizade Yahya Sadettin Efendi)
19	Bosnavî İsa Efendi'nin Kızı
20	Abdullah Efendi - 1750 (kazasker)
21	Mehmet Arif Efendi - 1789 (kadı)
22	Şerife Suada Hanım - 1813
23	Mehmet Selim Efendi (molla)
24	Sadettin Mehmet Efendi 1803 - 1867 (kadı)
25	Hatice Peyker Hanım - 1890
26	Şerife Aye Sıdika Hanım - 1903
27	Mehmet Şevket Efendi 1833 - 1871 (hattat, Vahdeti)
28	Fatma İzzet Hanım - 1868
29	Rıza Saffet Bey 1856 - 1908
30	Emine İnşirah Hanım - 1902
31	Fatma Saadet Hanım 1896 - 1940
32	Gelenberî Hasan Bald Kunt - 1947
33	Mazhar Kunt 1923 -
34	Azra Kunt 1928 -
35	Erdogan Çaplı
36	Zifache Ehemann von Azra Kunt;
37	Aydın Gün
38	Mehmet Gün
39	Zifache Ehefrau von Rıza Saffet Bey;
40	Rafia Rukia Hanım - 1887
41	Mehmet Suud Yavsi Ebussuudolu 1882 - 1948
42	Sayide Hanım 1887 -
43	Suat Ebussuudolu - 1981
44	Zifache Ehefrau von Mehmet Suud Yavsi Ebussuudolu;
45	Adıyha Hanım 1886 - 1917
46	Mehmet Rıza Yavsi Ebussuudolu 1911 - 1967
47	Salme Hanım 1914 - 1960
48	Nüket Ebussuudolu 1941 -
49	Nuzhet Ebussuudolu 1946 -
50	Bezir Özalp 1944 -
51	Haikü Özalp 1975 -
52	Mehmet Ebussuudolu 1948 -
53	Leylifer
54	İrem Ebussuudolu 1981 -
55	Erdem Ebussuudolu
56	Celaleddin Yavsi Ebussuudolu 1916 - 1981
57	Samir Güçel 1927 - 1992
58	Adil Ebussuudolu 1952 -
59	Sabahat Çilgin 1987 -
60	Emre Ebussuudolu 1997 -
61	Adıyha Ebussuudolu 1955 -
62	Hayri Yılmaz 1955 -
63	Zeynep Yılmaz 1981 -
64	Kerra Ebussuudolu 1961 -
65	Faruk Atasagun 1956 -
66	Daniz Atasagun 1991 -
67	Ahmet Nuri Ebussuudolu 1887 - 1962 (Mühürdar)
68	Emine Nahide Hanım 1889 - 1976
69	Ayşe Fatma Tözzeza Ebussuudolu 1918 - 2001 (mali 4.3.1334 hici 1336)
70	Süleyman Reşat Sagay 1910 - 1981
71	Mehmet Eren Sagay 1944 -
72	Marie Claude Santale 1945 -
73	Esat Selçuk Sagay 1974 -
74	Zifache Ehefrau von Mehmet Eren Sagay;
75	Melek Feryal Ozbasaran 1965 -

Belge -1: Suudü'l-Mevlevî'nin torunu Refia Kerra Atasagun'un bize vermiş olduğu şecere. Suudü'l-Mevlevî'nin babaannesi Hattat Şerife Aişe Sıddıka Hanım'ın babası olan İsa zade Saduddin Efendi'nin nesebî silsilesi dokuzuncu kuşakta Şeyhulislam Ebussuud Efendi'ye dayanmaktadır. Bkz.: Suudü'l-Mevlevî, *Zâdegân*, Âsâr-ı Peder Bölümü, s. 15,23,24.

* Bu şecere, Suudü'l-Mevlevî'nin babası tarafından şeceresidir. Anne tarafından Ebussuud Efendi'ye ittisal eden geniş şecere Belge 1'de verilmiştir. Suudü'l-Mevlevî'nin torunları halen Kadıköy'de yaşamaktadırlar.

Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler

OSMAN BAYRAKTUTAN*

Geliş ve Kabul Tarihi: 28.12.2018 / 26.06.2019

Öz: Hicrî ikinci asırdan sonra islami ilimler alanında tedvin faaliyeti başlamış, zayıfla kuvvetlinin, doğru ile yanlışın, mütevâtîr ile âhâdın, yaygın olanla şâz olanın, zarûrî ile nazarînin birbirlerinden ayrılması için sistematik olarak belli şartlar ortaya atılmaya başlanmıştır. Kesin bilginin kriterleri oluşturularak kim-senin itiraz edemeyeceği, üzerinde şhtilaf edilmeyen, âliminden cahiline herkesin ittifakla kabul edeceği bilginin ne olduğu ve nasıl meydana geldiği üzerine çalışmalar yapılmıştır. Her ilim kesin bilgiye ulaşmak için kendine göre kriter belirlemiş, bu kriterlere uygunluğu bağlamında bilginin doğru ve güvenilir olduğunu, kriterlere uymadığı müddetçe doğru ve güvenilirliğini derece derece kaybedeceğini savunmuştur. Bu bağlamda haber kavramını ilk defa kelâm ilmi kullanmaya başlamış, itikâdî konularda bir bilginin kesin mi zan mı olduğu önemli bir husus olmuştur. Kesin bilgi oluşturan haberler tevâtür kapsamında görülmüştür.

Ardından usûl-i fıkıh kesin bilgi ile amel etmek için kavramı kullanmıştır. Usûl-i fıkıhta bir hukuki hükmün ortaya çıkması ve delillendirilmesi açısından mütevâtîr habere büyük bir önem verilmiştir. Hadis ilmi tevâtür kavramını ilk başlarda kullanmamasına rağmen, İbn-i Hacer ile birlikte kavramı kullanmaya başlamış ancak bu tartışma yaratan bir kavram olarak hadis ilminde yerini almıştır. Hadislerin senetleri ve metinleri olduğu ve bunların incelemeye tabi tutulduğu, bir istidlâl eylemi neticesine göre doğruluğuna karar verildiği için mütevâtîr kapsamında görülmemiştir. Hadis ilminden etkilenen kırâat ilmi de kavramı kendi ilmi disiplini içerisinde kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kırâat, Mütevâtîr, Kelâm, Hadis, Usûl-i Fıkıh.

* Dr. Öğr. Üyesi Koceli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü,
osmanbayraktutan@hotmail.com

The Disciplines That Use The Concept of *Tevâtür*

Abstract: After the second century of Hijri, in the area of Islamic sciences, the science of science began, Certain conditions have been systematically introduced to separate the weak, the right and the wrong, the moderate and the unbelievers, the one who is common and the one who is naughty, and the other. The criteria of definite knowledge are established and studies have been carried out on what kind of information the person can not object to, no one to dispute, the knowledge that will be accepted by not only the scholars but also the illiterate. Each science has defined its own criteria to reach the exact information, and it is argued that the information is correct and reliable in terms of compliance with these criteria and that it will lose its accuracy and reliability gradually unless it meets the criteria. In this context, the concept of Kalam in the news for the first time started using it is you think you're sure of a knowledge of doctrinal issues has been an important issue. Tawatur was seen in the context of yielding precise information news.

Then usul Al-Fiqh used to act with the concept of exact information. The above procedure is a legal condition to be proved to be of great importance to know in terms of what has been given. The concept of Hadith the science of Hadith in the first place despite the decline, along with Ibn Hajar I have started to use the concept of, but this is controversial as a concept in the science of Hadith has taken place. Hadith texts are subjected to the scrutiny of the shares and where the action was used to determine accuracy because the results of istidlal in the context of what has not been seen. The science of hadith from the Quran in their own scientific disciplines also affected the concept of knowledge is used.

Keywords: Qur'an, Reading, Mutawatir, Kalam, Hadith, The Fiqh of Procedure.

Giriş

Genel anlamda bütün ilimlerde bilginin; gereği, nasıl meydana geldiği, hangi aşamalardan geçtikten sonra doğru ve güvenilir olduğu çok önemli bir yer tutmaktadır. Bilginin doğru ve güvenilir olduğunu ortaya koyabilmek için bazı şartlar ortaya konulmuş ve bilgi bu şartlara uyduğu ölçüde güvenilir, doğru, sahih, kesin, yakînî, zarûrî vb. nitelemelere sahip olmuş, ortaya konan şartlara uymadığı ölçüde de, zayıf, âhâd, nazarî, uydurma vb. nitelemeler yapılmıştır.

Tevâtür kavramı ilk defa kelâm ve usûl-i fıkıh ilminde kullanılmıştır. Bu iki ilimle ilgilenenler bu kavramı epistemolojik açıdan incelemişlerdir. Doğru bilgiye ulaşma yollarını arayan kelâm ve fıkıh âlimleri, mütevatir kavramını doğru haberin/zorunlu bilginin alt kısımlarından biri olarak kabul etmişlerdir. Onlar için haber ile bilgi kavramı birbiri ile çok yakın ilişkisi olan iki kavramdır. Ancak bilgi ve haber birbirleri için olmazsa olmazlardandır. Çünkü insanlık eski döneme ait bilgileri nesilden nesile hep haber yoluyla aktararak bugünlere aktarmıştır.¹ Hadisçilerin bu kavramla tanışmaları ise daha sonradır. Kırâatlerdeki kullanımı da hadis ilminin ardından ve onlardan etkilenme sonucundadır. Bu ilimlerin tevâtür kavramını kullanmaya başlamalarını ve hangi anlamda kullandıklarını yaptığımız kronolojiye uygun olarak açıklamaya çalışacağız.

1. Kelâm

İslâmî düşüncede inanç ile bilgi arasındaki yakın ilişki nedeniyle bilgi problemi, hem felsefî, hem kelâmî, hem de psikolojik muhtevalar kazanmıştır.² Bundan dolayı Kelâm ile ilgili kitaplarda da bilgi sorununa yer verilmiştir. Kelâm ilmine ait usûl eserlerinde Hz. Peygamber'le ilgili verilen dinî bilgilerin dinî olmayan bilgilerle

¹ Nuri Tuğlu, *Mâturîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2003, s. 76.

² İbrahim Coşkun, *Nazarî Bilgi ve Fahreddin er-Râzî'nin Bilgi Sisteminde Nazarî Bilginin Yeri* (Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu), Arasta Yayınları, Bursa 2003, s. 105; Zeki Yıldırım, *Kur'an Aydınlığında Bilgi Kavramı*, 1.bsk., Avrasya Yayınları, Ankara 2008, s. 13.

karşılaştırılması ve genel bir bilgi teorisi meydana getirilmesi hedeflenmiştir.³ Kelâm âlimleri görüşlerini ispatlamak, rasyonel bir çerçeveye oturtmak için ‘haber’ konusuna oldukça önem vermişler, haberin hangi durumlarda kabul edilip hangi durumlarda kabul edilmeyeceğine dair bilgilere eserlerinde yer vermişlerdir. Geçmiş milletler, geçmişte yaşamış şahsiyetler ve şehirler hakkında bilgi edinmenin ancak haberle mümkün olduğunu düşünmüşlerdir.⁴ Kelâm ilminde bilgi kadîm ve hâdis olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Kadîm kısmı Allah’ın bilgisi, hâdis kısmı ise mahlûkatın bilgisini olarak sınıflandırılmıştır.⁵ Kelâm âlimleri mahlûkata ait bilgileri aktarırken haber konusuna değinmişler, mahlûkata ait bilgilerin duyular, akıl ve haberden oluştuğunu iddia etmişlerdir.⁶ Doğruluğu kesin olan haber çeşiti olarak mütevâtir haberi göstermişlerdir.⁷ Kelâmcılar haber çeşitlerinden biri olan mütevâtiri genel anlamda felsefe tartışmalarında muarızlarının görüş ve delillerini çürütmek, kendi görüşlerinin doğru ve kesin olduğunu ispatlamak için kullanmışlardır.⁸ Aynı zamanda

³ Cemalettin Erdemci, “Kelâm İlminde Haberin Epistemik Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 6, Sayı: 1, 2006, s. 159 vd.

⁴ et-Teftâzânî, Sa’dettin Mes’ûd b. Ömer, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*, (Thk. Muhammed Adnan Derviş), Mektebetü’l-Hanife, İstanbul tsz., s. 18.

⁵ el-Bakillânî, Kâdî Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *et-Temhîdu’l-Evâil fî Telhisi’d-Delâil*, (Thk. İmâduddin Ahmed Haydar), Müessesetu’l-Kutubi’s-Sikafiyye, Beyrut 1987, s. 26.

⁶ Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhîd*, (Neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.

Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, Mu’cemu’l-Mustalahâtî’l-‘Arabîyye fî’l-Lugati ve’l-Edeb, 2. bsk., Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984, s. 69; Neseî, Ebû’l-Mu’in Meymun b. Muhammed, *Tabsîratü’l-Edille fî Usûli’d-Dîn*, (I-II), (Thk. Claude Salamê), Dîmeşk 1992, c. 1, s. 24.

⁷ Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli’l-Fıkh*, (Thk. T. Cabir Feyyad Ulvani), Risale Yayınları, Beyrut 1992, c. 4, s. 291 vd.

⁸ Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Kitâb el-Bidâye mine’l-Kifâye fî’l-Hidâye fî Usûli’d-Dîn*, (Thk. Fethullah Huleyf), Dâru’l-Meârif, Kahire 1969, s. 31.

nakledilen dînî haberin ortaya çıkışında, herhangi bir tartışmanın olup olmadığı kelâm ilminin ilgi alanına girmiştir. Eğer bir konuda bir haberde ilgili bilim alanının uzmanları ihtilaf edip tartışıyorlarsa bu, haberin zan ifade ettiğinin bir göstergesidir denmiş, başka bir delil aramaya gerek duyulmamış, yani ihtilafın olduğu yerde kesin bilgiden söz etmek mümkün değildir denmiştir.⁹ Dolayısıyla mütevâtir haberi ihtilafli yerlerde aramamışlardır.

Kelâmcılara göre mütevâtir: “Âdeten yalan üzerinde anlaşmaları mümkün görünmeyecek kadar çok sayıda kimsenin baştan-sona yine kendileri gibi râvîlerden aktardığı, kesin bilgi veren haber.”¹⁰ diye tarif edilmiştir. Bu nedenle de, ihtilaf edilen haberlerle içerisinde ihtilaf barındırmayan, kesin bilgiyle yalan haberin arasını net çizgilerle açacak kıstaslar koymuşlardır.

Câhız’a göre mütevâtir haberde olması gereken şartlar şöyledir:

1- Haberi verenlerin değişik bölgelerden ve çok sayıda olması, niyetlerinin değişik ve görüşlerinin farklı olması gerekir. Böyle bir haber türünde bu kimselerin bir araya gelip yalan üzerinde birleşmeleri imkânsızdır.¹¹

2- Haberlerin ihtilafli olmaması gerekmektedir. İhtilafli olan haberin kesin bilgi ifade etmeyeceğini belirtmiş ve “ihtilafli haberler, birbirleriyle çelişkilidirler. Birinin hükmü diğerinin hükmünden farklıdır. Aralarında bir denklik olan haberlerin, açıklama özelliği ve birini diğerine tercih ettirecek üstünlüğü yoktur” diye bir açıklama

⁹ Mehmed Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 158.

¹⁰ Nesefî, Nesefî, *Tabsıra*, c. 1, s. 16; Cüveynî, *el-İrşâd ila Kavâtî'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*, s. 412; Erdemci, *Kelâm ilminde Haberin Epistemik Değeri*, s. 155; Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber*, Bilge Adamlar Yayınları, Van 2008, s. 79 vd.

¹¹ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hucce fî Tespîtin-Nübüvve* (Resâilu'l-Câhız içinde), (I-IV), (Thk. Abdusselâm M. Hârun), el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1399, c. 3, s. 240, Câhız, *Risâleu'l-Ma'âş ve'l-Ma'âd*, (Resâilu'l-Câhız içinde), (Thk. Abdusselâm M. Hârun), el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1399, c. 1, s. 119-121.

yapmıştır.¹²

3- Haberin görme ve işitmeye dayalı yani müşahedeye dayanması gerekmektedir. Haberin zan ve tahmine dayanmaması gerekir. Haber duyularla algılanabilen meseleler ile ilgili olduğunda yalan üzerinde ittifak edilmesi mümkün değildir.¹³

Haberi 'mütevâtir ve âhâd' olarak ikiye ayıranlardan biri Mâturîdîlerdir.¹⁴ Haberin 'mütevâtir ve âhâd' olarak ikiye ayrılması, tamamen onun bize geliş şekli itibara alınarak yapılan bir eylemdir.¹⁵

İmam Mâturîdî'ye göre mütevâtir haberin özellikleri şöyledir:

1- Haber veren topluluğun verdikleri haberde yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayacak, şüpheye yer bırakmayacak derecede zarûrî bilgi meydana getirecek haber mütevâtirdir.¹⁶ Mütevâtir haberin râvî araştırılmaksızın kesin bilgi verdiğini, bu nedenle de bu tür haberlerle de amel edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁷

2- Mütevâtir haberi veren toplulukta sayı adedi vermemesine karşılık, kalabalık bir topluluk tarafından verilmeyen haberin mütevâtir olamayacağını savunmaktadır. Her ne kadar sayı belirtmese de altı, yedi sayısının yeterli olmadığını Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini belirten rivayetlerde kendisini göstermektedir. İmam Mâturîdî'ye göre Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini görenlerin ve bunu rivayet edenlerin sayısı

¹² Câhız, *Risâletu'l-Usmâniyye* (er-Resâilu's-Siyâsiyye içinde), (Nşr. Alî Ebû Mulhim), Dâru'l-Hilâl, Beyrut ts., s. 17; Câhız, *el-Cevâbât*, c. 4, s. 290-291; Akyüz, s. 116.

¹³ Câhız, *Risâleu'l-Ma'âş ve'l-Ma'âd*, *Resâilu'l*, c. 1, s. 120; Akyüz, 117.

¹⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9.

¹⁵ Ahmed Nâim, *Sahih-i Buharî* Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, Ankara 1982, c. 1, s. 101; Tuğlu, s. 82; Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, Rehber Yayınları, Ankara 1985, s. 23.

¹⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9; Tuğlu, s. 83; et-Taftazânî, Sadüddin Mesud b. Ömer, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, *Şerhu'l-Akâid*, (Haz. Süleyman Ulu-dağ), İstanbul 1980, s. 110; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 11.

¹⁷ Ebu'l-Berekât, c. 2, s. 7; Tuğlu, s. 83; Koçyiğit, s. 347.

ilk etapta dört veya altı yedi kişidir.¹⁸ İlk etapta dört veya altı yedi olan bu rakam daha sonraları yaygınlık kazanmış ve kalabalık topluluklar tarafından rivâyet edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde yani ilk tabakada râvî sayısı mütevâtir seviyesine çıkmadığı için âhâd haber olarak kabul etmiş, mütevâtir olarak kabul etmemiştir.¹⁹

3- Mütevâtir haberi aktaranların verdikleri haberin his ve müşahedeye dayanması gerekmektedir. Aynı zamanda verdikleri haberde, haberi veren kişide haberle ilgili bilgi oluşması gerekmektedir. Verilen haber his ve müşahedeye dayanmazsa ona yalanın ve hatanın karışma ihtimali yüksektir, bu da onun mütevâtir özelliğini ortadan kaldıran önemli bir nedendir.²⁰

4- Haberi verenlerin verdikleri haber üzerinde ittifak etmeleri şarttır. Haberi nakledenlerin hepsinin rivâyet ettiği haber her ne kadar âhâd olsa da her birinin ortak olarak bildirdikleri haber mütevâtir vasfını kazanmış olacaktır.²¹

5- Haberi rivâyet edenlerin sayısında artma olabilir ancak azalma olmamalıdır.²² Bundan kasıt ise rivâyet edilen haber yalan üzere ittifak edebilecek sayının altına düşmemesidir, yoksa muhakkak artma azalma olması muhtemeldir; ancak el-Bâkılânî aynı görüşte değildir. O, her nesilde sayının birbirinin aynısı olması gerektiğini savunmaktadır. Rivâyet eden neslin başı da sonu da bir olmalıdır ki mütevâtir sabit olsun, aksi takdirde mütevâtir sabit olmaz görüşündedir.²³ Bu

¹⁸ Halil Kalyoncu, *Harputlu İshak Efendi'nin Eserlerinde Hz. İsa'nın Çarmıha Gerilme Meselesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s. 20 vd.

¹⁹ Tuğlu, s. 85.

²⁰ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9; Neseî, *Tabsıra*, c. 2, s. 198-199; Bâkılânî, *Temhîd*, s. 241; Ebu'l-Berekât, c. 2, s. 6; Koçyiğit, s. 346.

²¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9; Neseî, *Tabsıra*, c. 2, s. 16; Koçyiğit, s. 347; Sâbûnî, *Bidâye*, s. 17; Tuğlu, s. 86.

²² Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, Hâfizüddîn en-Neseî, *Keşfûl Esrâr Şerhu'l-Musannif ale'l-Menâr*, (I-II), Beyrut 1986, c. 2, s. 6; Tuğlu, s. 86.

²³ Bâkılânî, *Temhîd*, s. 385.

düşüncenin mümkün olması aklen muhaldir. Her nesilde aynı sayıyı tutturabilmek mümkün değildir; ama amaç verilen haberle doğru ve kesin bilgiye ulaşp ulaşmama meselesidir.

Râzî, Bağdadî ve Gazzâlî de mütevâtir haber ile ilgili bazı şartlar sunmuşlardır:

1- Sözlerinden ilim hâsıl olacak derecedeki çoğunluğa ulaşmış bir topluluğun vereceği haber olması gerekir. Mütevâtir haberi belli bir sayıya mahsus ve bir yere ait kılmak doğru değildir.²⁴

2- Hz. Peygamberden itibaren her nesilde yalan söylemeleri mümkün olmayan topluluğun nakletmesi lazımdır. Mütevâtirde önemli olan yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olamayan kimselerin ittifak etmeleri ve verdikleri haberle karşılarındaki kimseleri ikna edecek olmaları önem arz etmektedir, sayı önemli değildir.²⁵

3- Haber verenlerin tamamının aynı dinin mensubu olmamaları gerekir; çünkü bu, bir haberin töhmet altına girmesi bilgi ifade etmemesi için bir nedendir.²⁶

4- Haber verenlerin o şeyi haber vermek zorunda olmaları gerekir. Haber vermek zorunda olmadıkları bir habere yalanın karışma ihtimali olduğu için bilgi ifade etmekten çıkar.²⁷

5- Haber verenlerin tek bir beldeye ve mezhebe mensup olmamaları gerekir.

6- Haberi verenlerden birinin günahsız/masum kimselerden biri

²⁴ Bağdadî, Ebû Mansûr Abdülkâhir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 37.

²⁵ Râzî, *Mahsûl*, c. 2, s. 120; Mustafa Bozkurt, *Fahrettin Râzî'de Bilgi Teorisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 128.

²⁶ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustesfâ min İlmi'-'Usûl*, Daru İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut 1997, c. 1, s. 204, 205; Özden Kanter Ekinci, *Haberin Bilgi Değeri*, *Kelam Araştırmaları* 7/1, Ocak 2009, s. 149-170.

²⁷ Râzî, *Mahsûl*, c. 2, s. 120.

olmasının gerekmediğini,²⁸ haberi veren masum kimse ise, bu haberin masum kimsenin haberi olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.²⁹

Kelâmî ekollerden biri olan Şiâ'ya göre mütevâtir üç kısma ayrılmaktadır:

a- Lafzî mütevâtir: Haberin, haberi verenin ağzından çıktığı şekliyle veya ona çok yakın bir anlamıyla yazıyla kaydı tutulmuş olması gerekmektedir.

b- Mânevî Mütevâtir: Nakledilen bilginin farklı lafızlarla nakledilmesidir. Gerçekte mütevâtir denilince kastedilen de budur.

c- İcmâlî Mütevâtir: Bir fikrin delil oluş niteliğini güçlendirmek amacıyla tevâtür derecesine çıkarılmakla birlikte ve çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği bir haberin çeşidi olmaktan ziyade, bir konuda genel kanaat uyandıran büyük toplulukların aktardığı habere denir.³⁰

Şiaya göre Kur'an Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledilmiştir; ancak kırâatler mütevâtir olarak nakledilmemiştir.³¹ Şiâ geleneği kırâatlerin mütevâtir olmadığını iddia ederken Mekkî, İbn Cezerî, Ebû Amr Osman, Mehdevî, Sâid el-Üryân, Taberî vd. sünnî âlimlerin

²⁸ “Başta İbn Ravendî olmak üzere, Şia ve Rafizîler'den, haberi nakledenlerin içerisinde ‘Masum İmamın’ bulunması gerektiği kanaatinde olanlar da olmuştur. Yine yalan üzerine birleşme ihtimalini azaltma düşüncesiyle, haber verenlerin içerisinde zelil ve miskin kişilerin de bulunmasını isteyenler olmuştur.” Bkz. Saklan, s. 206.

²⁹ Râzî, *Mahsûl*, c. 2, s. 120; Yıldırım, *Kur'an Aydınlığında Bilgi Kavramı*, s. 100.

³⁰ Hâşimî, es-Seyyid Hâşim, “Dirâse Havle Haberi'l Mütevâtir”, (Nşr. Müessesetu Ali'l-Beyt li İhyai't-Turas), *Mecelletu Turâsuna*, c. 16, sayı 3, 1409, c. 4, s. 51-52; Harun Çağlayan, *Kelâmda Bilgi Kaynakları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 71.

³¹ Küleynî, *el-Kâfî*, (Thk. Ali Ekber Gıffârî), Tahran 1365, c. 2, s. 630-631; Hürri el-Âmilî, *Vesâilü's-Şiâ*, Kum 1414, c. 4, s. 822; Mirniyaz Mürselov, “Şii Müfessir Ebû'l-Kasım Hûî'nin Kırâat Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VIII/2, 2009, (s. 385-395), s. 386; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1983, c. 31, s. 210-211; Kâsimî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Said Cemaleddin, *Mehasinü't-Te'vil*, (Tsh. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1978, s. 304.

görüşlerini delil getirerek kırâatlerin Kur'an gibi tevâtüren nakledilmediğini iddia etmişlerdir.³²

Görüldüğü üzere kelâmcılar bir haberin mütevâtir diye isimlendirilebilmesi için bazı şartlardan bahsetmişlerdir. İncelemelerimizde bu şartların birleştiği noktaların üç kısma ayrıldığını müşâhede ettik. Birincisi; bir habere mütevâtir denilebilmesi için tevâtür yeter sayısı istenmiş; ancak mütevâtir haberde dikkate alınması gereken şeyin sayı değil zarûrî bilgi oluşturmaları vurgulanmıştır. Önemli olan hususun kişilerin vicdanında aktarılan bilgiye dair bir şüphe bulunmaması ve kesin doğru olduğuna dair bir kanaatin oluşmasıdır diye formülize edilmiştir.³³ Bu haberi aktaranların araştırılmasına gerek duyulmamış, hatta müslüman olmalarına bile bakılmamıştır.³⁴ İkincisi; bir habere mütevâtir haber diyebilmek için o haberi aktaranların bunu görme ve işitme gibi bir duyuya dayandırarak bilmeleri istenmiş, zarûrî bilginin oluşumunda duyulara büyük önem verilmiştir.³⁵ Eğer bir bilgi duyulara dayanmazsa istidlâl ve nazara dayanma durumunda kalır, nazara ve istidlâle dayanan bilgiler de mütevâtir kapsamına girmez denilmiştir.³⁶ Bir haberin mütevâtir olmasının üçüncü ve son şartı ise; aktarılan haberi rivâyet edenlerin bütün tabakalarda yalan üzere

³² Hûî, Ayetullah Ebü'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Haşim, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru'z-Zehra, Beyrut 1975, s. 156; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l Vecîz*, s. 135-136; Mürselov, s. 387; Bahrânî, *el-Hadâiku'n-Nâdirâ*, (Thk. Muhammed Tâkî el-İrevânî), Kum trz., c. 8, s. 101; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, Beyrut 1973, c. 2, s. 262-263; ez-Zerendî, Ebü'l-Fazl Mîr Muhammed, *Buhus fî Tarîhi'l-Kur'an*, Kum 1420, s. 166.

³³ Râzî, *Mahsûl*, c. 4, s. 267.

³⁴ Kadî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. 15, s. 333; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, c. 4, s. 234.

³⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, c. 2, s. 138; Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, (Thk. Ahmed Muhammed Mehdi), Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, Kahire 2002, c. 1, s. 80.

³⁶ Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Muhammed Muhammed Temir), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. 4, s. 231 vd.

birleşmelerini imkânsız kılacak bir kalabalıkta olmaları gerekmektedir.³⁷ Eğer her tabakada bu sayı gerçekleşmezse bu haber zarûrî ilim ifade etmez demişlerdir.³⁸

Kelâm ilminde tevâtüre epistemik açıdan yaklaşmıştır. Bilgide önemli olan husus aktarılan haberin kesin bilgiye mi yoksa zanna mı dayandığıdır. Bütün şartların birleştiği nokta aktarılan haberin muhataplarında zorunlu bilgi oluşturmastır. Yani; Herhangi bir çaba, faaliyet ve gayret göstermeden, herhangi bir delile başvurmada insanın irâde ve kudretinin dışında, kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak meydana gelen bilgiye zarûrî bilgi denilmiştir.³⁹ Zorunlu bilgi: “Ekmeğin aç olanı doyurması, suyun susuzu kandırması gibi tabii ve zarûrî bir şekilde oluşan bilgidir.”⁴⁰ Zorunlu bilgi oluşturan, kesin bilgi meydana getiren haberlere itikâdî konularda büyük önem verilmiştir.

2. Usûl-ü Fıkıh

Haberin epistemik değerinin tespiti Usûl-ü fıkıhta bir hukuki hükmün ortaya çıkması ve delillendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Usûlcüler haberi hadis merkezli olarak tartışmış ve haberin sıhhati ve doğruluğunu epistemik açıdan incelemişlerdir: “Üzerine hüküm bina edilen bir hadisin sahih olma ihtimali ne kadar yüksek olursa, hukukçunun verdiği hükmün, hakikati temsil etme ihtimali o

³⁷ Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *Nefâisü'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, (I-IX), (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, c. 6, s. 2854.

³⁸ Cezâirî, Tâhir b. Salih, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Medine tsz., c. 1, s. 110; Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, s. 35-36; Cüveynî, İmâmü'l-Hameyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf, *el-İrşâd ila Kavâtî'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*, (Thk. Muhammed Yusuf Musa), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1950, s. 415.

³⁹ Bâkullânî, s. 53; et-Taftazânî, Sa'duddîn, *Risâletü'l-Hudud*, Mecelletu Avâu's-Şeria, Riyad XV 1404, s. 20; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 37; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, İstanbul 1981, s. 70; Hasan Hüseyin Tunçbilek, *Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sâdık*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, s. 93.

⁴⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, c. 1, s. 138.

derece yüksek olur. İşte fıkıhçının ilgisi tam olarak bu epistemik değerlendirmede yatar.” denilmektedir.⁴¹ İlk dönem müçtehitlerinin eserlerinde usûlî konular direkt ve sistematik olarak yer almadığından onların görüşlerine ulaşabilmek için fıkhi meselelere getirdikleri deliller ve bunlarla ilgili kullandıkları haber malzemeleri incelenerek sonradan oluşan sistematik usulle örtüşen tanımlamalar veya bu tanımlamalara yakın ifadeler tespit edilerek haberi nasıl algıladıkları ve nasıl sınıflandırdıkları tespit edilebilmiştir.⁴² Haberin mütevâtir, meşhur, âhâd şeklinde sınıflandırılması İsâ b. Ebân (öl. 221/836) ile dile getirilmeye başlanmış, Debûsi (öl.430/1038) ile şekillenmiş, Serahsî (öl. 483/1090) ve Pezdevî (öl. 493/1100) ile kemâle ermiştir.⁴³ Gerçi İmam Şâfiî (öl. 204/820) mütevâtir haberi eserlerinde sözlük anlamlarıyla kullanmıştır. Bir yerde ‘mütevâtir’⁴⁴ birkaç yerde de ‘tevâteretî’-ahbâr⁴⁵ ifadeleri geçmektedir. Mütevâtir ilk dönemlerde tam manasıyla kullanılmamış olsa da İmam Şafiî’nin haberi’l-âmme diye ifade ettiği şeyin mütevâtir kavramını kapsadığını görmekteyiz. Bu konuda “insanların can ve mallarıyla yerine getirip, bedenleriyle yapmaları gereken bir kısım farzları bildiren, büyük bir topluluğun kendileri gibi büyük bir topluluktan naklettiği ve kesin bilgi ifade eden habere

⁴¹ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, c. 1, s.5; Hallaq, *Nebevî Hadisin Sıhhati*, s. 145; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 85.

⁴² Bkz. Muhammed Biltâcî, *Menâhicü’l-Teşrî’l-İslâmî fî’l Karni’s-Sâni’l-Hicrî*, Dâru’s-Selâm, Kahire 2004; Ahmed Hassân, *İlk Dönem İslâm Hukukunun Gelişimi*, (Çev. Haluk Songur), Rağbet yayınları, İstanbul 1999; İshak Emin Haktepe, *Erken Dönem Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, 2.bs., İnsan Yayınları, İstanbul 2010; Bedir, s. 94.

⁴³ Ahmet Aydın, *İbnü’s-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî İnkıta Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 73; Erkmen, s. 48; Murteza Bedir, s. 119.

⁴⁴ Şafiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, (Thk. Rifat Fevzî Abdulmüttalib), Dâru’l-vefâ, Beyrut 2001, c. 2, s. 597.

⁴⁵ Şafiî, (Şerh ve Thk. Abdurrahman Umayrâ), *Âlemü’l-kütüb*, Beyrut 1989, s. 223; Şafiî, *el-Ümm*, c. 2, s. 32-33.

haberi'l-âmme" denilmiştir.⁴⁶

İsâ b. Ebân'a göre haber, üç kısımdır: a) Kesin doğru ki o mütevâtir haberdur. Bu yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan, herhangi bir sayı ile sınırlandırılmayan ve kendisinde şüphe bulunmayıp zarûri bilgi ortaya koyan haberdur. Bu haber duyu organları ile elde edilmiş haber gibi kesinlik ifade eder.⁴⁷ b) Kesin yalan: Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylemetül Kezzab'ın verdiği haberleri örnek olarak verir ve bu haberlerin herhangi bir delile dayanmadığı ve sonradan yalan olduğu da ortaya çıktığını söylemiştir. c) Her iki ihtimali de içerisinde barındıran haber, ki o da haber-i vâhid ya da cemaat haberi diye nitelendirmiş, bu çeşit haberde yalan üzere bir araya gelmek mümkün olduğundan, yalan olma ihtimali de vardır, doğru olma ihtimali de vardır görüşünü dile getirmiştir.⁴⁸

Cessas'a (öl. 305/917) göre mütevâtir iki kısımdır: Zarûri olarak bilinen ve ilim ifade eden mütevâtir. Sayı çokluğundan dolayı taşıdıkları vasıflar nedeniyle âdeten aslı olmayan bir haber üzerinde ittifak etmeleri ve birleşmeleri mümkün olmayan habere denir. Diğeri ise, nazar ve istidlâl yoluyla doğruluğu bilinen ve zorunlu bilgi doğurmayan haberdur.⁴⁹

İbn Hazm'a (öl. 456/1064) göre mütevâtir ise: "Resûllah'a varıncaya kadar büyük bir topluluğun kendileri gibi bir topluluğa rivâyet ettiği haberdur."⁵⁰

⁴⁶ Şafîi, *el-Ümm*, c. 2, s. 151; c. 9, s. 20; Şafîi, *er-Risâle*, s. 235; Sebahattin Erkmen, *Haneî ve Şafîi usûlcülerin Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2013, s. 81.

⁴⁷ Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Muhtasarı İhtilâfî'l-Ulema*, (Thk. Abdullah Nezir Ahmed), Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995, c. 3, s. 35; Erkmen, s. 52.

⁴⁸ Cessas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, c. 3, s. 37.

⁴⁹ Cessas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, c. 3, s. 37.

⁵⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Kurtubî, *İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm I-II*, Beyrut 1985, c. 1, s. 104; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 86.

En kapsamlı tanımlardan birini Serahsî şöyle yapmıştır: “Resûlullah’a ulaşıncaya kadar, sayılarının çokluğu ve mekânlarının farklı olması nedeniyle yalan üzerine birleşme ihtimalleri düşünilemeyen bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri haberdır.”⁵¹ Bu haberi rivâyet eden her tabakanın da aynı özelliklere sahip olması gerektiğini söylemiştir.⁵²

Pezdevî’nin yaptığı tanım da şöyledir: “Sana Resûlullah’tan hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde, sanki gözle görmüş, kulakla işitmişsin gibi kesin bir şekilde aktarılan haberdır. Bu ise sayılarının çokluğu, mekânlarının farklılığı ve adaletleri sebebiyle yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun yine kendi vasıflarına sahip bir topluluktan rivâyet ettikleri haberle olur. Haberin de her tabakada bu özellikleri taşıması gerekir.”⁵³

Semânî (öl. 510/1116) ise: “Haber verenlerin yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir çoklukta olmaları ve haber verdikleri konuda ittifak edip birleşmeleri mümkün gözükmeyen, lafız yönünden olmasa da mana yönünden ittifak etmeleri gereken başı, ortası ve sonu aynı olan habere mütevâtir haber denir.” demiştir.⁵⁴ Ona göre bu şartları sağlayan bilgi zorunlu bilgi ifade eder.⁵⁵ Semânî de mütevâtiri iki kısma ayırır: a) Haberde ifade edilen şeyin aslına dönen habere denir. Yani haberin delâlet ettiği şeyin bizzat kendisini ifade etmesidir ki bu lafzî mütevâtir anlamına gelir.⁵⁶ b) Haberde ifade edilen şeyin aslına değil manasına

⁵¹ Serahsî, Şemsü’l-Eimme Ebû Bekir b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü’s-Serahsî I-II*, (Thk. Ebu’l Vefâ el-Efgânî) İstanbul 1982, c. 1, s. 282.

⁵² Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 282 vd.; Demir, s. 50.

⁵³ Pezdevî, Ebû’l-Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Terc. Şerafeddin Gölcük), Kayahan Yayınları, İstanbul 1988, c. 3, s. 670-671.

⁵⁴ Sem’ânî, Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâti’ul-Edille fi’l-Usûl*, el-Mektebetü’l-asriyye, Beyrut 2011, c. 1, s. 266.

⁵⁵ Sem’ânî, *Kavâtı*, c. 1, s. 267.

⁵⁶ Sem’ânî, *Kavâtı*, c. 1, s. 271.

dönen habere denir ki bu da manevî mütevâtire tekâbul etmektedir.⁵⁷

Mütevâtir haber İslâm hukukunda kesin bir delil olarak kabul edilmiştir. Bu minvalde de Mecelle’de şöyle belirtilmiştir:

“Tevâtür ilm-i yakîn ifade eder. Binaenaleyh tevâtürün hilafına beyyine ikâme olunmaz.⁵⁸ Tevâtürde muhbirlerin aded-i muayyeni (belli bir sayı) yoktur. Ancak akıl onların kizb üzere ittifaklarını tecvîz etmeyecek mertebede bir cemm-i ğafir (büyük bir kalabalık) olmaları lazımdır.”⁵⁹

Fıkıh Usûlcüleri mütevâtiri “sünnetin tespiti ve hüccet değeri” başlığı altında incelemişlerdir. Hücceti de aklî ve şer’î olarak ikiye ayırmışlardır:

Aklî hücceti ilmi gerektiren, ilmi mümkün kılan olarak tasnif etmişler, şer’î hücceti ise; ilmi gerektiren (muhkem ayet, doğrudan duyulan resul sözü, mütevâtir haber, icmâ), ilmi mümkün kılan (müevvel âyet, muhassas amm, âhâd haber, kıyas) olarak tasnif etmişlerdir.⁶⁰

Mütevâtir Haberde Aranacak Şartlar:

Debûsî, bir haberin mütevâtir olabilmesi için râvide bulunacak şartları saydıktan sonra haberde de dört şart sunmuştur:

- 1- Haber Hz. Peygamber’den iletildiği gibi rivayet edilmeli,
- 2- Haber muttasıl olmalı,
- 3- Haberi sayıları bilinmeyen bir topluluk rivayet etmiş olmalı,
- 4- Bu topluluğun yalan üzere birleşmeleri imkân dâhilinde

⁵⁷ Sem’ânî, *Kavâtı*, c. 1, s. 271.

⁵⁸ Mecelle, Madde 1733.

⁵⁹ Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, s. 407; Mecelle, Madde 1735.

⁶⁰ Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah Ömer b. Îsâ, *Takvîmu’l-Edille fî Usûli’l-Fıkıh*, (Thk: Halil Muhyiddin el-Hüseyn), Beyrut 2001, s. 18; Murteza Bedir, s. 155; Demir, s. 45.

olmamalıdır.⁶¹

Usûlcüler bir haberin mütevâtir dereceye ulaşması için bazı şartlar ortaya koymuşlardır. Bazı küçük farklar olmakla birlikte genel anlamda bir habere mütevâtir denebilmesi için:

a- Yeter Çoğunluk: “Yalan üzere birleşmelerini aklın mümkün görmeyeceği bir topluluk tarafından rivayet edilmesi” genel kabul olmakla birlikte, topluluğun kaç kişiden oluşacağı, ya da yeter sayısının en az kaç kişi olacağı hususunda fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu konuda dört, beş, on iki, kırk ve yetmiş sayıları ön plana çıkmıştır.⁶² Bu rakamları sunanlar, içinde bu rakamların geçtiği bir delile istinad etmiş ve bu sayıya tekabül eden haberlerin ilim ifade edeceğini söylemişlerdir;⁶³ ancak bazıları mütevâtirle ilgili sayı kaydı düşmenin uygun olmayacağını belirtmiştir.⁶⁴ Bu görüş sahiplerine göre önemli olan kalabalık bir zümrenin rivayet etmesidir sayının önemi yoktur. Haberi öyle bir kalabalık rivayet edilir ki bu kalabalığı teşkil eden fertlerin bir araya gelerek o haberi uydurup yaymak hususunda söz birliği etmeleri aklen mümkün değildir.⁶⁵

b- Mekânların Farklılığı: Mütevâtir haberi rivayet edenler aynı yerden olmamalıdır. Bu mütevâtir haber için sıhhat sorgulamasına götürür; ancak bu şart Peygamber’den gelen rivâyetler için geçerli değildir. Çünkü Peygamber belli bir topluluğa ve belli mekânlarda konuştuğundan dolayı doğal olarak ondan gelen rivayetlerde aynı

⁶¹ Debûsî, *Takvîm*, s. 22, 208.

⁶² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr ala Usûli'l-Pezdevî*, c. 3, s. 671.

⁶³ Meselâ, “kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört kişiyi şahid gösterin. Nisa 14”, Allah İsrailoğullarından misak almıştı, biz onlardan on iki reis tayin ettik. Maide 13”, vb. âyetlerde geçen rakamlar o âyetlerin hükümleriyle ilgilidir, bu rakamları ilgisi olmayan başka yerlerde kullanmak manasız bir iş gibi görünmektedir.

⁶⁴ İbn Hacer Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l Fiker Şerhi* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara 1971, s. 23; Sem'ânî, *Kavâtu'*, c. 1, s. 266.

⁶⁵ İbnu'l-Esir, s. 67-68; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 345; Demir, s. 52; Sem'ânî, *Kavâtu'*, c. 1, s. 266-271.

mekânı paylaşılanlar tarafından bizlere iletilmiş olacaktır.⁶⁶

c- Her Tabakanın Bu Şartları Taşınması: Mütevâtir haberin kesin bilgi ifade edebilmesi için her tabakada tevâtür sayısının yaklaşık olarak aynı olması, birbirinin altına çok düşmemesi gerekmektedir; ancak üç nesilde de çoğunluk bulunduktan sonra az sayıdaki değişiklik haberin kesin bilgi ifade etmesine mani değildir.⁶⁷

d- Haberin Zorunlu Bilgi Oluşturması: Mütevâtir ile sabit olan herşey gözle görülmüş şeyler gibidir ve zarûrî bilgi ifade eder.⁶⁸ Ancak Usûlcüler zarûrî bilgiyi ilm-i yakîn ve ilm-i tûma'nîne diye ikiye ayırmışlar ve ilm-i yakîni, “bir şeyin ne ise öyle olduğuna, aksinin olmasının imkân dâhilinde olmadığına ve vakıanın da o şekilde olduğuna kesin inanmaktır”⁶⁹ diye tarif etmişler. İlm-i tûma'nîneyi ise: “Aksinin imkân dâhilinde olduğunu kabul etmekle birlikte kalbin bir şeyin doğru olduğuna kanaat getirmesidir.”⁷⁰ diye tarif etmişlerdir.

Bu iki şey arasındaki farka gelince itminani bilgide, haberin muhalifi ile amel etme ihtimalinin bulunması imkânsız değildir. Her ne kadar itminani bilgi, tersinin doğruluğu ihtimalinden dolayı zannî ise de, çok zayıf olması yüzünden, bu ihtimal yok hükmündedir. Başka bir deyişle itminani bilgi hakiki bilgi değil, hükmen bilgidir. Çünkü bilginin aksine, itminan dereceleri vardır; oysa bilgi sözlükte vakıaya mutabık olan kesin inanç olarak tarif edilir. Bilgide hilâfiyla amel etme ihtimali sıfırdır. Buna karşın itminânî bilgide zayıf da olsa hilâfiyla amel etme ihtimali vardır ve tamamen ortadan kalkmaz. Hilâf ihtimalinin bulunması onun hüccet olma özelliğini ortadan kaldırır.

⁶⁶ Abdülazîz Buhârî, Alaaddin Abdülaziz b. Ahmed. b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr ala Usûli'l-Pezdevî*, (I-IV), (Tashih: Hasan Hilmi Rizevî) İstanbul 1307, c. 2, s. 681.

⁶⁷ Debûsî, *Takvim*, s. 213; Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 285; Pezdevî, *Usûl*, c. 2, s. 685; Demir, s. 53; Sem'ânî, *Kavâtî*, c. 1, s. 266.

⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 291; Sem'ânî, *Kavâtî*, c. 1, s. 266.

⁶⁹ Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât*, İstanbul 1837, s. 234; Demir, s. 59.

⁷⁰ Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 284; Demir, s. 59.

Buna karşın zihinde hilafıyla amel etme ihtimali bulunmadığı için ilm-i yakînin ya da zarûrî bilginin hüccet olma özelliği ortadan kalkmaz.⁷¹

Sonuç olarak usûl-ü fıkıhta hâlihazırda kullanılan mütevâtir haber tanımını vererek konuyu bitirelim: “Âdeten yalan üzere (aralarında) gizlice ittifak etmeleri yahut gizlice ittifak kasdı olmaksızın yalanın kendilerinden vuku bulması imkânsız olan büyük bir topluluğun, kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettikleri, Resûlullah’a naklonulan şey ulaşıncaya kadar rivâyet eden ve kendisinden rivâyet olunanların bu vasıftaki topluluklar olarak devam ettiği, Resûlullah’tan naklonunan hususu ondan rivâyet edenlerin onda müşâhede yahut ondan işitmiş oldukları haberdır.”⁷²

3. Hadis

Mütevâtir terimi hadis ilminde kelâm ve usûl ilminden sonra kullanılmıştır. Başta da belirttiğimiz gibi mütevâtir ilk olarak kelâm ilminde kullanılmıştır. Hadis alanındaki mütevâtir kavramının kullanımının usûlcülere benzer şekilde olduğundan usûlcülere tabii olduğu neticesini çıkaranlar olmuştur.⁷³ Hadis usûlü alanında yapılan ilk çalışma diye bildiğimiz “el-Muhaddisü’l-Fâsıl” da⁷⁴ mütevâtir hadisten bahsedilmemektedir.⁷⁵ el-Muhaddisü’l-Fâsıl’dan sonra Hâkim en-Neysâbü’rî (öl. 405/1014) tarafından kaleme alınan “Ma’rifetü

⁷¹ el-Hâşimî, es-Seyyid Haşim, Dirâse Havle Haberi’l Mütevâtir, (Nşr. Müessesetu Ali’l-Beyt li İhyai’t-Turas), *Mecelletu Turâsuna*, c. 16, sayı 3, 1409, s. 42-43; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 99.

⁷² Abdülkerîm Zeydân, *Fıkıh Usûlü*, 1.bsk., (Trc. Rûhî Özcan), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1979, s. 217; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu’l-Fuhûl ilâ Tahkikî’l-Hak min İlmi’l-Usûl*, (Thk. Muhammed Said), Beyrut 1992, s. 46; Gazzâlî, *el-Mustesfâ*, c. 1, s. 90.

⁷³ İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Usman, *Ulûmu’l-Hadis*, (Thk. Nureddin İtr), Dârü’l-fıkr, Beyrut 1998, s. 267; Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, c. 2, s. 176; Bilal Saklan, *Mütevâtir Hadisler ve Meseleleri*, İstanbul 1986, s. 197.

⁷⁴ Râmeihürmüzî (öl. 360) tarafından kaleme alınmıştır.

⁷⁵ Veli Aba, Mütেকaddimûn Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyessesesi, *Gümüşhane ÜİFD*, c. 2, Sayı: 4, Gümüşhane 2013, s. 240.

Ulûmi'l-Hadîs" adlı eserinde hadis usûlü konularının çoğunu kapsamadığı bu nedenle bu eserde de mütevâtir hadisten bahsedilmediği görülmektedir.⁷⁶ Tahâvî (öl. 321/933),⁷⁷ bazı hadisler için mütevâtir kavramını kullanmıştır.⁷⁸ Örneğin; "namaz kılan kimsenin önünden geçilmesinin namazı bozmayacağı veya ölü hayvanın derisinin tabaklanmak suretiyle temizlenmiş olacağına dair rivâyet edilen hadislerin mütevâtir olduğunu söylemiştir."⁷⁹ Ezan, namaz, vakitler, hac vb. ifâ edilmek suretiyle nesilden nesile aktarılan haberlerin tevâtüren nakledildiğini söylemiştir.⁸⁰ Bu tür haberlere mütevâtir denebilmesi için ise; a) İlim adamlarının bu rivâyetleri tamamen kabul etmesi, b) Bu haberlerin geliş yolu ve sıhhati ile ilgili görüş ayrılığına düşülmemiş olması, c) Bu haberlerin te'vili konusunda da ihtilaf edilmemiş olmasını şart koştur.⁸¹ Aynı zamanda bir müfessir,⁸² kelâmcı,⁸³ tarihçi⁸⁴ ve

⁷⁶ Aba, s. 240.

⁷⁷ İbn Hallikan, Ebû Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. ebû Bekir, *Vefeyâtu'l-Ayan ve Enbau Ebnâi'z-Zaman*, (Thk. Muhammed Abdulhamid), Mektebetü'l-Mısriyye, Kahire 1948, c. 1, s. 54.

⁷⁸ et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr I-XVI*, (Thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, c. 3, s. 178; c. 7, s. 128; c. 8, s. 95.

⁷⁹ et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni'l-Âsâr I-IV*, (Thk. M. Zühri en-Neccâr), Beyrut 1987, c. 1, s. 462; Bahattin Akbaş, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 53.

⁸⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, c. 1, s. 416; Bahattin Akbaş, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 53.

⁸¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, c. 4, s. 30; Akbaş, s. 54.

⁸² Ednevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk. Muhammed b. Salah Hizzî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1997, s. 67; Halîlî, Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *Kitâbu'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, c. 1, s. 431.

⁸³ İbn Ebî'l-İzz, el-Hanefî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

fıkıhçı⁸⁵ da olan Tahâvî hadisleri değerlendirirken ne gibi usûl ve esaslara dikkat çektiği hususunda usûl-ü hadis yönünden herhangi bir açıklayıcı bilgi vermemiştir.⁸⁶ Mütevâtir konusunu hadis alanında ilk ele alan kişinin Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) olduğu bilinmektedir.⁸⁷ Tâcu'l-Arûs müellifi ez-Zebîdî'ye göre, el-Hatib el-Bağdâdî dışında hadisçilerden mütevâtir kavramını kullanan yoktur.⁸⁸ Ona göre mütevâtir haber: "Haber verenin rivâyet ettiği şekilde gerçekleşen haberdur."⁸⁹ Bu tür haberlerin doğruluğu konusunda insanların zihninde herhangi bir şüphe bulunmamaktadır; ancak Bağdâdî bu kavrama hadis ilmi açısından değil, genel haber kategorisi içerisinde kesin haberlerden bahsederken değinmiş, tevâtür zorunlu bilgi ifade eder demiştir.⁹⁰ İbn Salah, Bağdâdî'nin mütevâtir kavramını kullanımında usûlcülerin metodunu takip ettiğini, ehl-i hadisin metodunun dışına çıktığını belirtmiştir.⁹¹ Mütevâtir, bir hadis terimi olarak, İbn Salah (öl. 643/1245) tarafından geliştirilip sistematize edilen hadis ıstılahları arasında da yer almaz. Onu takip eden diğer usûlcüler de eserlerinde bu kavrama yer vermemişlerdir.⁹²

⁸⁴ Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Muhtasarü İhtilâfî'l-Ulema*, (Thk. Abdullah Nezir Ahmed), Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995, s. 37.

⁸⁵ F. Frenkow, "Tahâvî" Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1977, c. 11, s. 629.

⁸⁶ Akbaş, s. 50.

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Medine tsz., s. 16; Saklan, s. 197.

⁸⁸ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 152.

⁸⁹ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 23.

⁹⁰ Mehmet Baktır, *Ehli Sünnet Kelâmında Akıl*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000, s. 146.

⁹¹ İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 225, 267; Nejla Hacıoğlu, "el-Fusûl fî'l-Usûl" İsimli Eseri Bağlamında Cessas'ın Hadis İlmindeki Yeri, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 74.

⁹² İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 11; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 151.

Hadisçiler ilk etapta haberin epistemik değerinden ziyade, haberin doğru ve kesin olup olmadığının ölçütünü, râvide aramışlardır. Yani önemli olan isnat zinciridir. “Hadisçilerin bir araya getirdikleri malzeme âhâd haberlerden meydana gelmektedir.”⁹³ Sahih, hasen ve zayıf şeklindeki ayrımları da âhâd haberi kapsar.”⁹⁴ Mütevâtir haberler sözü edilen tasnifin dışında tutulmuşlardır.⁹⁵ Mütevâtir ve âhâd kavramları bir haberin bilgi değerini ifade eder. Âhâd haber hadisçilere göre bir tek kişinin verdiği haber değil, mütevâtir haber şartlarını taşımayan haberdur.⁹⁶ Mütevâtir haberin, “doğruluğunda hiçbir şüphe bulunmayan haber” şeklinde tarif edilmesi, bir haberin zannîlik belirtisi olan isnad araştırmasına tabi tutulmasını ortadan kaldırmıştır.⁹⁷ Dolayısıyla bu yönüyle mütevâtir konusu hadis ilminin dışında kalmıştır.⁹⁸ Aynı zamanda hadis ilminde “tevâtür için senet aranmaz” ilkesi

⁹³ el-Cezâiri, *Tevcihu'n-Nazar*, c. 1, s. 171; İbn Hibbân, el-Bustî, *el-İhsan fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (Tertip: Ali b. Belban el-Farisi), (Thk. Şuayip Arnaud), Müessesetu'r-Risale, Bayrut 1988, c. 1, s. 156; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 139; Mehmed Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 19-20.

⁹⁴ Accâc, *Usûl*, s. 302-303; Müctebâ Uğur, s. 106; Tuğlu, s. 83; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 139.

⁹⁵ Abdullah Aydın, *Hadis Usûlü*, 2. bsk., İFAV Yayınları, İstanbul 2013, s. 92-93; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 139; Hallaq, Wael b., Nebevî Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem, (Çev. Hüseyin Hansu), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sayı: 1, 2006, s. 145.

⁹⁶ İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 32;

⁹⁷ Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 4. bsk., Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 98 vd.

⁹⁸ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 8. bsk., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 183; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 146; İtr, *Menhecü'n-Nakd*, s. 405; İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 11; İbn Salah, Ebû Amr Takiyyüddîn Osman b. Salâhuddîn Abdurrahman b. Musa Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs=Mukaddimetü İbni's-Salah*, (Thk. Nurettin İtr), Dârü'l-fıkr, Dımaşk 2008, s. 267.

konulmuştur.⁹⁹ Mütevâtirde aktarılan haber kesindir, râvî araştırılmaksızın kesinliği kabul edilir. Hadis ilminde ise isnad önemlidir, rivâyet ehlinin müslüman olması gerekir, müslüman olmayanlardan hadis alınamayacağı ilkesi geliştirilmiştir.¹⁰⁰ Bir haberin doğruluğu, onun güvenilir bir isnatla gelmiş olmasına bağlıdır. İsnad olmayan veyahut isnadında zayıflık bulunan bir haber terk edilir onunla ‘amel’ edilmez. İşte hadis ilminde ilk etapta muhaddisler isnad zinciri yönünden sağlam ve güvenilir olan bütün haberleri bir araya toplamışlardır. Daha sonra bunlar arasında amel edilmeye layık olanlarla olmayanları tespit etmeye başlamışlardır.¹⁰¹ Hadis kitaplarında yer alan hadisler, ya sahih olduğu kabul edilmiş haberlerdir ya da incelenmek, doğruluğu araştırılmak üzere toplanmış haberlerdir. Bu haberler âhâd oldukları için zannîdir, yani doğru olma ihtimalleri yüksek olmakla birlikte, yanlış ya da hatalı olma ihtimalleri de vardır. Bu nedenle hadisçilere göre tespit edilmiş kıstaslara uygun olanlar sahih kabul edilip amel edilmiştir. Bu çeşit “âhâd haberler ilim ifade etmezler ancak amel gerektirir” denilmiştir.¹⁰² Hadisçilerin önem verdiği şey âhâd haberdir. Onlar, mütevâtir haberin hadis usulü tenkitleriyle değerlendirilemeyeceğini iddia etmişlerdir.¹⁰³ Ancak rivâyet tariklerinin çok olması ya da başka delillerle tevâtür seviyesine çıkmış haberlerin var olduğunu savunan âlimler de mevcuttur.¹⁰⁴ Hadisi mütevâtir-âhâd diye

⁹⁹ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, c. 1, s. 104, 200; el-Cezâîrî, *Tevcîhu 'n-Nazar ilâ Usûli 'l-Eser*, c. 1, s. 171; İtr, *Menhecû 'n-Nakd*, s. 405; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 144; Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 291; Koçkuzu, *Rivâyet İlimleri*, s. 75; Tuğlu, s. 88; Kırbaçoğlu, *Hiz. İsmâ 'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkîdi*, s. 101.

¹⁰⁰ Kâsımî, *Kavâidü 't-Tahdîs min Fünûni Mustalâhi 'l-Hadîs*, s. 152.

¹⁰¹ Hallaq, Wael b., “Nebevî Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem”, (Çev. Hüseyin Hansu), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sayı: 1, 2006, s. 145.

¹⁰² Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 161.

¹⁰³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 183.

¹⁰⁴ el-Cezâîrî, *Tevcîhu 'n-Nazar*, c. 1, s. 139; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, s. 105; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 161.

sınıflandıran hadisçiler değil fıkıh ve usûl âlimleridir.¹⁰⁵

İbn Hacer (öl. 852/1449)'e kadar hadisler sadece sahih-zayıf ayrımına tabi tutulmuş, İbn Hacer'den sonra ise yeni bir düzen getirilen hadis rivâyetleri; mütevâtir, meşhur, aziz ve garip diye tasnif edilmiş ve bu sayede hadis kitaplarına birçok mütevâtir hadis girmeye başlamıştır.¹⁰⁶ Yani mütevâtir kavramını hadis ilminde İbn Hacer'e kadar net bir şekilde ve terim olarak göremiyoruz, bu kavram İbn Hacer'le birlikte hadis ilminde net bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır diyebiliriz. Dokuzuncu hicrî asra kadar zaman zaman bir hadisin Hz. Peygamber'den tevâtüre nakledildiğini bildiren hadislerle denk gelinmiş de¹⁰⁷ mütevâtir ismini taşıyan bir rivâyet kitabına rastlanmamıştır.¹⁰⁸ Mütevâtir hadisleri toplayan ilk eser İmam Suyûtî (öl. 911/1505) tarafından telif edilmiştir.¹⁰⁹

Hadis ilminde hicrî dokuzuncu asırdan sonra mütevâtire sistematik olarak yer verilmeye başlanmış ve bir hadisin mütevâtir diye addedilebilmesi için kriterler belirlenmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, bir rivayetin mütevâtir diye addedilebilmesi için:

- 1- Âdeten yalan üzere birleşmelerini imkânsız olan kalabalık olması,
- 2- Kalabalığın başından sonuna kadar kendileri gibi bir başka kalabalıktan rivâyeti olması,
- 3- Nihayette istinad ettikleri şeyin akıl değil his olması,
- 4- Bu şekilde rivayet edilen haberin dinleyen için de ilim ifade

¹⁰⁵ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. 2, s. 176; Tuğlu, s. 83.

¹⁰⁶ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 156; İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 21.

¹⁰⁷ en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed el-Hâkim, *Kitâbu Marifeti Ulûmi'l-Hadîs*, 2. bsk., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977, s. 50, 162; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 153; Muslim, b. el-Haccac, Ebü'l Hüseyin el-Kureysî en-Nisâbü'rî, *Kitabu't-Temyiz*, Vezaretü'l Maârif, Riyad 1982, s. 181; et-Tahâvî, c. 3, s. 178; c. 7, s. 128; c. 8, s. 95.

¹⁰⁸ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 152.

¹⁰⁹ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 153.

etmesi lazımdır ki, aktarılan haber mütevâtir olabilsin demiştir.¹¹⁰

Eğer bu şartlardan biri olan haberin ilim ifade etme keyfiyeti tahakkuk etmezse, bu haber sadece meşhur olur.¹¹¹

Suyûtî'ye göre; hadisçiler mütevâtiri: “İsnadının başından sonuna kadar yalan üzerine ittifak etmeleri aklın imkân vermediği kalabalık bir grubun, yine kendileri gibi yalan üzerine ittifakları mümkün olmayan bir gruptan naklettikleri haber.” diye tanımlamışlardır.¹¹² Başka bir tanıma göre mütevâtir: “Bir haberin belirli aralıklarla bir biri arkasından gelen haberciler tarafından verilmesi veya nakledilmesidir.”¹¹³ Ancak burada şunu da belirtmemiz lazım ki, İbn Hacer'den önce mütevâtir kavramı hadis ilminin konularından birisi olma hüviyetine kavuşmuş olmasa bile, hicri üçüncü asır sonrasında bazen bir hadisin Hz Peygamber'den mütevâtir olarak aktarıldığını bildiren rivâyetlere rastlamaktayız. Örneğin: “Hicrî 261 yılında vefat eden meşhur hadis imamı Müslim b. El-Haccac, Resûlullah'ın sesli olarak ‘âmin’ dediğine dair rivâyetlerin tamamı tevâtür derecesine varmıştır”¹¹⁴ ifadesinde bu tabir açık bir şekilde kullanılmıştır.¹¹⁵ Yine Abdulberr (öl. 463), “et-Temhîd” adlı eserinde tevâtür kelimesini kullanmış, mestler üzerine mesh etme hadisi için “istefâze ve tevâtera” yani yayılmış ve yaygınlık kazanmış ifadelerini kullanmıştır.”¹¹⁶

Hadisçilerin mütevâtir kavramını meşhur kavramının kısımları

¹¹⁰ İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 23. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 17; Mücteba Uğur, s. 378.

¹¹¹ İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 22.

¹¹² Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. 2, s. 167; Tuğlu, s. 82.

¹¹³ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 445.

¹¹⁴ Muslim, b. el-Haccâc, Ebü'l Hüseyin el-Kureyşî en-Nisâbü'rî, *Kitabu't-Temyiz*, Vezaretü'l-Maârif, Riyad 1982, s. 181; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 153.

¹¹⁵ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 153.

¹¹⁶ İbn Abdulberr, *et-Temhîd*, c. 11, s. 137; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 153.

arasında sayması ve bu kavrama yükledikleri anlam usûlcülerden çok farklıdır. Hadis ilminde tevâtürle kastedilen haberin/hadisın yaygınlık kazanması ve şöhret bulmasıdır. Usûlcülerin mütevâtir-âhâd sınıflandırması gibi bir anlamlandırmaya gidilmemiştir. Dolayısıyla hadisçilerin mütevâtir kavramını, bir hadisın şöhret bulup yayıldığını belirlemek için kullandıkları anlaşılmaktadır.¹¹⁷

Hadis ilmindeki bir habere “mütevâtir hadis” denebilmesi için bazı kriterlerler belirlenmiştir. Bu konuda bütün rivâyetleri vermek ve ayrıldıkları noktaları göstermek yerine, çoğunluğun birleştiği ortak noktaları vermeyi yerinde bulmaktayız.

a- Yeter Sayı: Haber verenlerin yalan üzere birleşmelerini aklın muhal kılacak bir sayıya ulaşmaları gerekmektedir. Bu sayı hakkında çok farklı görüşler olduğunu belirtmiştik. Hadis ilminde de aynı tartışma sürmektedir. İkiyden başlayıp¹¹⁸ bütün ümmetin rivâyetine¹¹⁹ kadar varan bir sayı tartışması mevcuttur; ancak İbn Hacer sayı belirtmenin gereksiz bir iş olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰ Râvîlerin güvenilir olmaları şartı ile az bir sayının da ilim ifade edeceğini, bu nedenle tevâtürün de sabit olacağını ileri sürenler olmuştur.¹²¹ “Mütevâtir için yeterli sayı, haberin bilgi doğurmasıyla anlaşılır, yoksa illa belirli bir sayıdan hareketle haberin bilgi sağlayacağı sonucuna varılamayabilir. İnsanlarda söz konusu bilginin gerçekleşmesinde karîneler (ipucu, emâre) önemli rol oynar. Mesela, çarşıda bir adamın öldürüldüğüne şahit olan bir topluluk olay yerinden ayrılıp yanımıza gelse ve bize bu haberi verse, birinci kişinin haberi zannımızı harekete

¹¹⁷ İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 267; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. 2, s. 159; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 153.

¹¹⁸ el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar*, c. 1, s. 39; Saklan, s. 201

¹¹⁹ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 48.

¹²⁰ İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 22.

¹²¹ Ğamârî, Abdülaziz b. Muhammed b. Muhammed, *İthâfu Zevi'l-Fedâili'l-Müştehiira Bimâ Vakaa mine'z-Ziyâdeti fî Nazmi'l-Mütenâsir ale'l-Ezhâri'l-Mütenâsira*, Matbaatü Dâri't-Te'lif, trs., s. 60; Saklan, s. 203.

geçirir. İkinci ve üçüncü kişilerin haberi bunu pekiştirir. Haber verenlerin sayısı arttıkça zannımız iyice pekişir ve neticede şüphe duyamayacağımız zaruri bilgi haline gelir. Bu tür bilginin oluştuğu ânı tespit edip haber verenlerin sayısını hesaplayabilmek son derece zordur.”¹²²

Hadis ilminde de aktarılan hadisin/haberin zorunlu bilgi ifade etmesi gerektiğini çok net bir şekilde anlamaktayız. Her ne kadar haberin doğru olup olmamasını râvî de arandığını iddia edilse de “haberın zorunlu bilgi ifade etmesi” ifadelerini mütevâtir haberin geçtiği her yerde kullanıyor olmaları bu kavrama epistemik açıdan bakıldığının bir kanıtıdır. Hadis ilminde tevâtür oldukları iddia edilen hadislerin sahabe tabakasındaki râvî sayılarını incelediğimizde en fazla dört-onaltı arasında değiştiğini görmekteyiz.¹²³ Sorulması gereken soru şudur. “Yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan kalabalık” ifadesi için bu sayılar yeterli midir? Mütevâtir haberi rivâyet edenlerin adâlet ve zapt ehli olmaları gerekli midir? Müslüman olmalarına gerek var mıdır?

Şunu belirtelim ki, tevâtür yeter sayısı için belli bir sayıya gerek yoktur. Aklen ittifak etmeleri mümkün olmayan kalabalık bir topluluğun yapacağı rivâyet mütevâtir diye isimlendirilebilir. İlk tabakada da orta tabakada da son nesilde de bu yeter sayısının altına düşülmemelidir. Dört-onaltı arasında ilk tabakada mevcut olan rivâyetlerin mütevâtir olması mümkün değildir. Önemli olan husus, verilen haberin bir konuda, insanda kesin bilgi oluşturmastır. Kesin bilgi oluşturmadağı müddetçe kalabalık grubun haberi bile mütevâtir olamaz. Kettânî, İbn Hibbân ve el-Hâris b. Muhammed tevâtür yeter sayısı bakımından ve kesin bilgi oluşturmadağı açısından mütevâtir hadisin bulunmadığını iddia etmişlerdir.¹²⁴ Nevevî ve İbn Salah ise

¹²² Selahattin Polat (Komisyon), *Hadis Tarihi ve Usûlü*, 3. bsk., Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 258.

¹²³ Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 104.

¹²⁴ Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 102.

mütevâtir varsa da son derece nadir bulunur demişlerdir.¹²⁵

b- Verilen Haberi Bilmek: Haber verenlerin verdikleri haberde bilgi sahibi olmaları gerekir.¹²⁶ Verdikleri haberde bilgiye dayanmaz da zanna dayanırlarsa kesinlik ifade etmeyeceği için ilim ifade etmez, bu nedenle de mütevâtir olamazlar. Ancak haber his ve müşahedeye dayanıyorsa bilgiye dayanmasa da mütevâtirdir¹²⁷ diyenler olmuştur.

c- Nesiller Arası eşitlik: Rivâyet edilen haberin başı, ortası ve sonu birbirine eşit olmalıdır.¹²⁸ Tabakalar arası eşitlik kuralı çoğunluk kuralıdır ve tevâtür yeter sayısının altına düşmemesiyle ifade edilir. Sayının artmasında ise problem yoktur.¹²⁹ Yoksa nesiller arasında ufak tefek değişiklikler olması kaçınılmazdır. Hadisçiler tarafından belirlenen bu şartlar her nesilde mevcut değilse, haber ilim ifade etmeyecek, her nesilde yeter çoğunluğa ulaşamadığı için de, haber mütevâtir değil de âhâd diye isimlendirilecektir.¹³⁰

Hadisçiler mütevâtiri lafzî ve mânevî olmak üzere iki kısımda incelemiştir.¹³¹

Lafzî mütevâtir: Belli bir konudaki rivâyetlerin aynı lafız üzerinde ittifakıdır.¹³² Hansu, lafzî tevâtür yerine genel ya da mutlak tevâtür kavramını kullanmıştır.¹³³ Ancak genelde hadisçilerin mutlak ya da

¹²⁵ Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsır*, s. 11; Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şerefuddîn, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, (Thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrut 1986, s. 76 vd.

¹²⁶ Saklan, s. 204.

¹²⁷ Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 47; Saklan, s. 204.

¹²⁸ İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 23; Amidî, *İhkâm*, c. 2, s. 24.

¹²⁹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 345-346.

¹³⁰ İbnü'l Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, c. 1, s. 121-122.

¹³¹ Bedir, s. 132.

¹³² el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar*, s. 46; İtr, Menhec, s. 405; Saklan, s. 209; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s.104.

¹³³ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s.103.

genel tevâtür yerine, lafzî tevâtür kavramını kullandıklarını görmekteyiz.¹³⁴ Bazı hadis âlimleri lafızda meydana gelebilecek bazı farklılıklara rağmen, sadece manadaki ittifakı, lafzî mütevâtir diye isimlendirmişlerdir.¹³⁵ Mütevâtir haberdeki lafızların farklı olmasının tevâtür için bir engel teşkil edip etmediği tartışılmıştır. Lafız bir olmasa bile anlam etkilenmiyor ve maksat çok net bir şekilde karşı tarafa aktarılabilirse bunun bir haberin mütevâtir olmasına engel teşkil etmeyeceği düşünülmüştür.¹³⁶ “Hadis kaynaklarında birçok mütevâtir hadis vardır” ifadesi ve “bunların da lafzî mütevâtir olduğu” bir iddiadan ibarettir; ancak iddia edilen bu hadisler incelendiğinde hiçbirinin lafzî mütevâtir olmadığı, belki bunlara manevî mütevâtir denilebileceği söylenmiştir;¹³⁷ fakat şunu belirtmeliyiz ki, mütevâtir hadis belli bir râvîsi ve isnadı olmadığı için cerh ve ta’dil ilminin kapsamı dışında bırakılmıştır. Hadis ilminin temel amacı kesin bilgileri araştırmak bulmak değil, hadislerin hangisinin sahih, hangisinin sakîm olduğunu tespit etmektir. Mütevâtir haberin doğruluğundan şüphe edilmediği için herhangi bir incelemeye gerek duyulmamıştır.¹³⁸

Mânevî mütevâtir: Bir konuda yalan üzere birleşmeleri aklın mümkün olmayan bir topluluğun nakletmiş olduğu habere denir veyahut bütün rivâyetlerde müşterek olan tarafları mütevâtir, müşterek

¹³⁴ Ahmed Nâim, c. 1, s. 103-105; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 445; Koçkuzu, s. 53; Saklan, s. 209.

¹³⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl, *el-Câmi’us-Sahîh*, (I-VIII), İstanbul 1992, Menâkıb 25; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Thk. M. Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1992, İkâmet 199; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî, *Sünenü’l-Dârimî*, (I-III), İstanbul 1992, Mukaddime 6, Salat 202; Saklan, s. 209.

¹³⁶ el-Cezâirî, *Tevcihu’n-Nazar*, c. 1, s. 133; ez-Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru’l-Muhîr fî Usûli’l-Fıkıh*, (Thk. Muhammed Muahmmmed Temir), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. 3, s. 300; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 105.

¹³⁷ Kettânî, *Nazmü’l-Mütenâsır*, s. 14.

¹³⁸ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 103.

olmayan tarafları mütevâtir seviyesinde kabul görmeyen habere denir.¹³⁹ Hansu'ya göre ise, mânevî mütevâtirde hem lafız hem mânâ birliği yoktur, bu şekilde verilen haberlerde mütevâtir derecesine yükselen husus, 'kadri müşterek' denilen haberin özü veyahut haberin aslıdır.¹⁴⁰ Klasik kaynaklarda sıkça denk geldiğimiz Hz. Ali'nin, cesur, Hatem'in cömert olduğunu belirten haberler hep farklı lafızlarla nakledilmiştir; lakin 'kadri müşterek' denilen nokta Hz. Ali'nin şecâatli ve Hatem'in cömert olmasıdır. Bunu müşterek mânâ ile de ifade etmemiz mümkündür.¹⁴¹ Yine "duada elleri kaldırmak" hadisesinde Hz. Peygamber'den yüzlerce hadis nakledilmiştir. Bu hadislerin tamamı farklı olaylarla alakalıdır. Olayların farklı olmasına karşılık hepsinin ittifak ettiği nokta "duada ellerin kaldırılması"dır.¹⁴²

Kaynaklar incelendiği zaman görüleceği üzere lafzî/manevî mütevâtir olduğu iddia edilen hadislerin on, yirmi, yetmiş vb. kanaldan geldikleri açıkça görülmektedir. Bunların hem isnadları hem de isnadlarda yer alan râvîlerinin olduğu görülmektedir. Bu isnadların muttasıl veya munkatı olup olmadıkları araştırılmış, râvîleri ise cerh ve ta'dile tabi tutulmuştur. İsnad açısından ve râvî açısından incelemeye tabi tutulan hadislerin ise mütevâtir kategorisinde değil âhâd kategorisinde olacağı herkesçe mâlûmdur. Her biri âhâd olup zan ifade eden birçok hadisin bir araya gelmesi sonucunda kesin bilgi meydana gelmez. Bu onların zannîliğini ortadan kaldırmaz.¹⁴³ Bu nedenle kitlesel olarak nesilden nesile aktarılan, isnad ve râvî araştırmasına gerek duyulmadan aktarılan ve kesin bilgi oluşturan haberler –namazın kılınışı şekli, haccın yapılışı şekli, ezan, bayram namazı vb. gibi binlerce hatta onbinlerce kişi tarafından bir sonraki nesle aktarılmış olan haberler- mütevâtirdir, bunların dışında kalanlar mütevâtir kapsamı dışındadır.

¹³⁹ Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 291; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 348; Tuğlu, s. 87.

¹⁴⁰ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 107.

¹⁴¹ Koçkuzu, s. 59.

¹⁴² Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, c. 2, s. 180; Saklan, s. 210.

¹⁴³ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 111.

Yine hadis âlimlerinden bazılarının mütevâtir dediği hadise, bazılarının mütevâtir değildir demesi hatta bazılarını zayıf kategorisine indirmesi bu kavrama yaklaşımda bir nisbîliğin (subjektivite) olduğu sonucunu doğurmaktadır.¹⁴⁴ Bazı âlimlere göre bir hadisin mütevâtir olup olmadığını söylemek büyük ölçüde içtihadı dayanmaktadır.¹⁴⁵ Hadis ilminde tedvin¹⁴⁶ faaliyetleri birinci asrın ikinci çeyreğinde başlamış, tedvinin resmî ve sistematik olarak ise Ömer b. Abdülaziz zamanında başladığı iddia edilmektedir.¹⁴⁷ Tasnif ise ikinci asrın ilk yarısında başlamış ve devam etmiştir.¹⁴⁸ Söz konusu hadisler incelenmeye başlandığında henüz mütevâtir olduğu bilinmediği, bu nedenle haber-i vâhid kategorisinde değerlendirildiği için senet ve metni bilinen usullere göre incelenmiştir. Aksi halde sayısı binlere varan insanlar arasında hadis olarak bilinen sözlerin mütevâtir hadis olarak kabulü söz konusu değildir. “Bunların ne zamandan beri bilindiğini tespit etmekte, kaynaklarda yer alan senetleri yoksa, mümkün değildir.”

¹⁴⁴ Bkz. Sait Türetken, *Mütevâtir Hadislerde Nisbîlik ve Delil Olma Bakımından Doğurduğu İhtilaflar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000.

¹⁴⁵ Abdullah Aydın, *Hadis Tespit Yöntemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 274.

¹⁴⁶ Sözlükte: Cem etmek, toplamak, dağınık malzemeyi bir araya getirmek anlamına kullanılmakta, ıstalahta ise; muhtelif yazı malzemesinde veya hafızalarda dağınık halde bulunan hadislerin bir kitap içerisinde toplanmasıdır. Herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmaksızın bir araya getirilmesidir. Bkz. İbrahim Bayraktar, *Tarih Boyunca Sünnet ve Müdafaa*, Şelale Yayınları, İstanbul 1997, s. 33; Musa Çetin, *Abdürrezzak ve Hadisçiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000, s. 10; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul 1989, s. 15; Ali Yardım, *Hadis II*, Damla Yayınları, İstanbul 1997, s. 43.

¹⁴⁷ Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstatrafe li-Beyânî Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerreffe*, Dâru Kahraman, İstanbul 1986, s. 42; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 15.

¹⁴⁸ Salih Tuğ, *Zuhey İbn Haris ve Kitâbu'l-İlm Adlı Eseri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 17; Çakan, s. 20.

denilmiştir.¹⁴⁹ Ancak şunu da belirtmek istiyoruz ki, mütevâtir değildir demek onların doğru olmadığı anlamına gelmemelidir. Tek tek âhâd haberlerin hangi karine ile desteklenirse desteklensin mütevâtir olamayacağı, ancak bunların tespit kriterlerine uyması ölçüsünde sahih, hasen vb. isimlendirmelerle güvenilir olduklarını iddia etmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bir hadisin sahih olması da onun, kesin bir şekilde Hz. Peygamber'e ait olması anlamına gelmediği, bu, o hadisin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.¹⁵⁰

4. Kırâat

Mütevâtir kavramının kırâat ilmindeki kullanımı da hadis temellidir. Yani kırâat ilmindeki hâlihazırda kullanılan mütevâtir, âhâd, makbul, merdud, mevzu vb. kullanımlara baktığımızda hadis alanındaki kullanımlarının neredeyse aynısı olduğunu görmekteyiz. Kırâat alanında bir takım kriterlerin belirlenmesi diğer islamî ilimlerdeki kriter belirleme süreçleriyle paralel olduğunu söyleyebiliriz; ancak yukarıda belirtilen kavramların gerek diğer ilimlerdeki kullanımları gerekse ilk zamanlardaki kullanımları birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Öncelikle kırâat ilminde bu kavramların geçirdiği merhaleler ve diğer ilmî disiplinlerden farklı olarak kullandığı kavramlar bizim için önem arz etmektedir. İlk zamanlarda kırâat ilmi müşâfehe yoluyla yayılırken,¹⁵¹ İslâm coğrafyasının çok genişlemesi,¹⁵² liyakatsiz kimselerin mevcut metni okumada bazı yanlışlıklara düşmeleri,¹⁵³ Hz.

¹⁴⁹ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, c. 1, s. 104; İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 241.

¹⁵⁰ Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 321; Mehmed Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1997, s. 310; Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 60.

¹⁵¹ Ali Yılmaz, *Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi, Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Amasya 2017, s. 233-246.

¹⁵² Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Nüzûlû ve Kırâati*, s. 268.

¹⁵³ Mehmet Ünal, *Kırâatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı*, Milet ve Nihal Dergisi, C. 8, Sayı: 3, Aralık 2011, s. 82.

Osman'ın yazdırdığı mushafların yazım şekline uymayan okumaların yaygınlaşması¹⁵⁴ vb.¹⁵⁵ nedenler dolayısıyla hicrî üçüncü asrın ilk çeyreğinden itibaren Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'la (öl. 224/838) birlikte tedvin süreci başlamıştır. Kırâatlerde bazı kriterler konularak sahih olanı sahih olmayandan, makbûl ve meşhur olanı zayıf olandan, doğru olanı yanlış olandan ayırt etme yoluna gidilmiştir;¹⁵⁶ ancak kriter belirleme işi tedvin döneminden önce başlayıp süregelen, tedvinle birlikte kayıt altına alınan bir eylemdir. Bir kırâatin makbûl veya sahih olabilmesi için ortaya konulan şartlar kronolojik olarak şöyledir:

İbn Âmir (öl. 118) şu üç kriterden bahsetmiştir:

- a- Kırâatin Hz. Peygamberden gelen bir nakle dayanması,
- b- Hz. Osman'ın yazdırdığı resm-i Osmânîye¹⁵⁷ muvafık olması,
- c- Arap gramerine uygun olması.¹⁵⁸

Ebû Amr (öl. 154) dört kriter belirlemiştir:

- a- Kârîlerin çoğunluğunun okuyuşuna uygun olması,
- b- Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- c- Arap dil kurallarıyla örtüşmesi,
- d- Kur'an'a ve hadise uygun düşmesi.¹⁵⁹

Hamza (öl. 156) üç kriter belirlemiştir:

- a- Nakil ve rivâyete dayanması,

¹⁵⁴ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 43.

¹⁵⁵ Bkz. Ali Yılmaz, Kur'an'ı Salt Okumanın Değeri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, Erzurum 2004, (s. 63-105).

¹⁵⁶ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 43.

¹⁵⁷ Kur'an'ın ihtiva ettiği harf ve kelimelerin Hz. Osman'ın İslâm beldelerine gönderdiği mushafların imlâsına uygun olarak yazılmasıdır. Buna, resmî'l-mushaf da denilmektedir. Bkz. Mesut Okumuş, Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, *Hitit ÜİFD*, c. 9, Sayı: 17, 2010 Çorum, s. 5-37.

¹⁵⁸ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 47.

¹⁵⁹ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 57.

- b- Resm-i Osmânîye,
- c- Arap diline muvafık olması.¹⁶⁰

Nâfi (öl. 169) dört kriterden bahsetmektedir:

- a- Kendi beldesinde bulunan kendinden önceki kurrânın kırâatine bağlı olması,
- b- Şâz kırâatlerden uzak olması,
- c- Zorlamalardan kaçınması,
- d- Arap diline uygun olması.¹⁶¹

Kisâî (öl. 189) dört kriterden bahsetmiştir:

- a- İmamların okuduğu kırâate uygun olması,
- b- Arapçaya uygun olması,
- c- Kırâatlerle alakalı rivâyeti kıyasa takdim etmesi,
- d- Resm-i Osmânîye muvafık olması.¹⁶²

Bâlvâlî'ye göre **Ferrâ** (öl. 206/821), kırâat metinlerini değerlendirirken kullandığı bazı ifadeler vardır. Bu ifadelerini birleştiren Bâlvâlî Ferrâ'nın dört kriterden bahsettiğini belirtmiştir:

- a- Kârîlerin üzerinde ittifak ettiği kırâatlere ve eserlere itimâd etmesi,
- b- Hz. Peygamber'in okuduğu kırâate bağlı olması,
- c- Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- d- Arap dil kurallarından en güçlü olanına ve anlamı en açık olanına uyması gerekmektedir.¹⁶³

Ahfeş (öl. 207/822) üç kriterden bahsetmiştir:

- a- Resm-i Osmânîye uygun olması,

¹⁶⁰ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 60.

¹⁶¹ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 67

¹⁶² Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 67.

¹⁶³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 67 vd.; Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 82.

b- Arap gramerinin üsluplarına uygun olması,

c- Âmmе'nin okuyuşuna uygun olması.¹⁶⁴

Kırâatlerde tedvîn faaliyeti kendisiyle başlamış ve aynı zamanda bir hadis âlimi olan Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838), mütevâtirin kırâatlerdeki varlığını reddetmektedir.¹⁶⁵ Kasım b. Sellâm mütevâtir kavramını bildiği halde kırâatlerde bu şarttan bahsetmemiştir. Bunu, Kur'an'ı Kerim'in yedi harf üzere nâzil olduğu haberinin tevâtürlüğüne hükmetmiş olmasından çıkarıyoruz.¹⁶⁶ O, dört kriterden bahsetmektedir:

a- Kârîlerin çoğunluğunun okuyuşuna uygun olması,

b- Arap diline göre en uygun durumda olması,

c- Te'vilde en sahih mezhebe uygun olması,

d- Kırâatin Kur'an'a ve hadise dayanması.¹⁶⁷

Halef b. Hişâm (öl. 229) üç kriterden bahsetmektedir:

a- Senedinin sahih olması,

b- Arapçaya uygun olması,

c- Resm-i Osmânîye muvafık olması gerekir.¹⁶⁸

İbn Mücâhid (öl. 324) üç kriterden bahsetmiştir:

a- Kârî'nin kırâati hakkında yaşamış olduğu şehir ahalisi

¹⁶⁴ Ahfeş, Said b. Mes'ad el-Belhî, *Meâni'l-Kur'an*, (Thk. Abdülemir Muhammed Emen el-Verdi), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985, c. 1, s. 198 vd.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45. Bkz. Erdoğan Baş, *Ahfeş ve Kırâatler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁶⁵ Koçkuzu, s. 65.

¹⁶⁶ Zebidî, Zeynu'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Letîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi*, (Çev. Ahmed Nâim-K. Mîras), Ankara 1961, c. 1, s. 104; Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l Kur'an*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990, c. 1, s. 124.

¹⁶⁷ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fî'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 88; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

¹⁶⁸ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fî'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 96; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

tarafından icmâ oluşmuş olması,

b- Bu icmânın da sağlamlık ve derinlik itibarıyla lügat ve kırâat konusunda uzman kişilerin bilgisine dayanması,

c- Arapçaya bir yönden de olsa uygun düşmesi gerekir.¹⁶⁹

İbn Şenebûz (öl. 327) iki kriterden bahsetmiştir:

a- Senedinin sahih olması,

b- Arapçaya uygun olması.¹⁷⁰

O, Resmi mushafa muhalif okumaları da kırâat kabul etmektedir.¹⁷¹

İbn Miksem (öl. 354) de bir kriterden bahsetmektedir:

a- Arap diline muvafık olması gerekir demiştir.¹⁷²

İbn Miksem kriter olarak sadece dili baz almış, senedi olsun veya olmasın, resmi Mushafa uysun ya da uymasın dile uygun tüm okumaları kırâat kabul etmiştir.¹⁷³

İbn Hâleveyh (öl. 370) üç kriterden bahsetmiştir:

a- Resm-i Osmânîye muvafık olması,

b- Arap diline muvafık olması,

c- Kırâatin muttasıl olarak rivâyet edilmiş olması gerekir.¹⁷⁴

¹⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 19; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

¹⁷⁰ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 125; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

¹⁷¹ İbn Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, c. 2, s. 54-55; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 18.

¹⁷² Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 128; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

¹⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 18; İbn Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, c. 2, s. 54-55.

¹⁷⁴ Bkz. İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *el-Hüccetü fi'l-Kırâati's-Seb'*, (Thk. Abdülâl Salim Mekrem), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437) altı kriterden bahsetmektedir:

- a- Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- b- Arap dili açısından güçlü olması,
- c- Kur'an'ı Kerime itimat etmesi,
- d- Kırâatlerle alakalı bir hadis varsa ona dayanması,
- e- Âmmenin bu kırâat üzerinde bir ittifak içinde bulunması,
- f- Hameyn'in kırâatini öne alması.¹⁷⁵

Ebû Şâme (öl. 665) üç kriterden bahsetmektedir:

- a- Kırâatin sahih senetle ve şöhet bulmuş olarak nakledilmiş olması,
- b- Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- c- Arap grameri açısından karşı çıkılan bir vecih olmaması.¹⁷⁶

İbn Cezerî (öl. 833) de üç kriterden bahsetmiştir:

- a- Senedinin sahih olması,
- b- Arapçaya muvafık olması,
- c- Resm-i Osmânîye takdiren de olsa mutabık olması.¹⁷⁷

Başta da belirttiğimiz üzere kırâatlerde mütevâtir, âhâd, meşhur, şâzz, müdrec ve mevzu gibi sınıflandırmalar hadis ilmiyle birlikte ve hadis ilminden etkilenecek kullanılmaya başlanmıştır. Yani hicrî dokuzuncu asrın sonlarına kadar mütevâtir kavramına hadis ilminde ve diğer ilimlerde kullanıldığı şekliyle kırâatlerde rastlamamaktayız; ancak bazıları, mütevâtir kavramının terim anlamını karşılama ihtimali

¹⁷⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât*, Dâru'l-Me'mûn, Beyrut 1971, s. 43; Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 132; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 46; Abdulhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2004, s. 72-73.

¹⁷⁶ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 157; Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, s. 41; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 46.

¹⁷⁷ İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 9; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 46.

olduğunu söyledikleri “çoğunluğun okuyuşuna uymak, âmmenin kırâatini tercih etmek” gibi ifadeler kullanmışlardır. Ancak bu kavramların mütevâtirin bildiğimiz anlamıyla ilgisinin olmadığını yukarıda görmüştük. Hicrî dokuzuncu asrın sonuna kadar makbûl ya da sahih bir kırâatin şartları genel anlamda üç başlık altında birleştirilebilir. Bunlar:

- 1- Senedinin sahih olması,
- 2- Resm-i mushafa (hattı Osmânîye) uygun olması,
- 3- Arap gramerine uygun olmasıdır

Bu üç kriter selef ve halef bütün kırâat ve Kur'an bilginlerinin üzerinde fikir birliği yaptığı temel esaslardır.¹⁷⁸

Hicrî onuncu asır ve müteakibinde İmam Suyûtî (öl. 911/1565) ile birlikte mütevâtir kavramı sistematik olarak kırâat literatürüne girmiştir. Mütevâtir kavramının sistematikleşmesinin ardından, yani, “yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği, başı, ortası ve sonu itibarıyla mütevâtir yeter sayısını kendisinde barındıran ve zorunlu bilgi doğuran haber”¹⁷⁹ şekliyle kırâatlerde kullanılmaya başlaması İmam Suyûtî'ye dayanmaktadır. Bu kavramın hadis ilminden etkilenecek ve neredeyse aynı anlamla kırâat ilminde de kullanımıyla birlikte kavram kargaşası yaşanmaya başlamıştır. Çünkü başta da aktardığımız üzere bu, kırâat ilmine ait bir kavram olmayıp ilk etapta epistemik açıdan ortaya çıkan, doğru ve kesin bilgi ifade eden haberin bir alt dalıyken, daha sonra hadis ilmindeki kullanımıyla anlam değişmelerine maruz kalan bu kavram, kırâat ilmine de sokulmasıyla kavram kargaşasına bir yeni sacayağı eklenmiştir. Hadis ilminde bile, ‘mütevâtir’, hadis ilminin konusu değildir, hadis isnat merkezlidir, mütevâtir haberde senet aranmaz,¹⁸⁰ aransa da bulunmaz denilirken, büyük problemlere neden

¹⁷⁸ İbn Cezerî, *en-Neşr fî'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 9; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 47.

¹⁷⁹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 75, 77, 242.

olacak olan bu kavramı kırâat ilmine sokmak kırâat ilminin kendisiyle bağdaşmamaktadır.

Sonuç

Haber kavramını özellikle de kesin bilgi ifade eden, muhatapta zarûrî bilgi oluşturan tevâtür kavramını bütün ilimler kullanmıştır. Özellikle kelâm ilmi, görüşlerini ispatlamak, rasyonel bir çerçeveye oturtmak için 'haber' konusuna oldukça önem vermiş, haberin hangi durumlarda kabul edilip hangi durumlarda kabul edilmeyeceğine dair bilgilere eserlerinde yer vermişlerdir. Geçmiş milletler, geçmişte yaşamış şahsiyetler ve şehirler hakkında bilgi edinmenin ancak haberle mümkün olduğunu düşünmüşlerdir. Kelâmcılar mütevâtiri genel anlamda felsefe tartışmalarında muarızlarının görüş ve delillerini çürütmek, kendi görüşlerinin doğru ve kesin olduğunu ispatlamak için kullanmışlardır.

Usûl-ü fıkıhta haber, özellikle de mütevâtir haber, bir hukukî hükmün ortaya çıkması ve delillendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Usûlcüler haberi hadis merkezli olarak tartışmış ve haberin sıhhati ve doğruluğunu epistemik açıdan incelemişlerdir: Üzerine hüküm bina edilen bir hadisin sahih olma ihtimali ne kadar yüksek olursa, hukukçunun verdiği hükmün, hakikati temsil etme ihtimali o derece yüksek olur. Bu bağlamda usûlcüler mütevâtir haberin gücünden ve muhatapta bıraktığı tesirden hareketle bu kavramı kullanmış, büyük toplulukların aktardığı habere yalan karışma ihtimalin olmayacağını düşünmüşlerdir.

Hadis ilminde ilk etapta haberin epistemik değerinden ziyade, haberin doğru ve kesin olup olmadığının ölçütünü, râvîde aramışlardır. Yani önemli olan isnat zinciridir. Hadisçilerin bir araya getirdikleri malzeme âhâd haberlerden meydana gelmektedir. Mütevâtir kavramını hadis ilminde İbn Hacer'e kadar net bir şekilde ve terim olarak göremiyoruz, bu kavram İbn Hacer'le (öl. 852) birlikte hadis ilminde net bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Dokuzuncu hicrî asra kadar

¹⁸⁰ el-Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, c. 1, s. 171; Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, c. 1, s. 104; Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 291; Koçku-zu, *Rivâyet İlimleri*, s. 75; Tuğlu, s. 88; Hayri Kırbaçoğlu, *Hiz. İlsâ'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi*, s. 101; İtr, *Menhecu'n-Nakd*, s. 405.

zaman zaman bir hadisin Hz. Peygamber'den tevâtüren nakledildiğini bildiren hadislerle denk gelinmişse de mütevâtir ismini taşıyan bir rivâyet kitabına rastlanmamıştır. Mütevâtir hadisleri toplayan ilk eser İmam Suyûtî (öl. 911) tarafından telif edilmiştir. Hadisler için yapılan râvî ve metin incelemesi tevâtür kavramı ile çeliştiği için, kitaplara geçmiş, senetleri ve metinleri araştırılan ve doğruluğuna başka karîneler yardımıyla varılan haberlerin mütevâtir kapsamında olamayacağı belirtilmiştir.

Son olarak kırâat ilmi tevâtür kavramını hadis ilminden etkilenecek kullanmaya başlamıştır. Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru kırâat konusuyla ilgilenen âlimler bütün kırâatleri toplamış, rivâyetleri ve vecihleri okuyanlara nispet etmiş, böylece sahih ve sahih olmayan kırâatleri birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. Hicrî ikinci asır ve üçüncü asırda Kurrâ'nın sayısı sayılamayacak kadar çoktur. Kırâat ilmi ile ilgili eser yazan âlimler çok sayıda kurrâ ismi zikretmişlerdir. Kırâat ekollerinin olduğu bölgelerde de başka bölgelerde de her ne kadar kıraatiyle ön plana çıkmış bazı isimlerin ismi zikredilmişse de sayıları yüzleri bulan kurrâ'nın olduğu bilinmektedir. Tedvin döneminde sayılara takılmadan; bilinen, meşhur ve yaygın olarak okunup takip edilen kırâatler ilk eserlerde yerlerini alırken, sonraları bir takım nedenlerle kırâatler; ilk önce yirmi-yirmi beşe, sonra yirmilere indirgenmiştir. İbn Mücahid'in yediyle sınırlandırması bir müddet benimsenmiş, ardından kırâatlerde yedi harf olgusuyla oluşan yanlış algıyı izole etmek için tekrar on kırâate yükseltilmiştir. Nihayetinde de on dört kırâat halihazırda ilim meclislerinde eğitim amaçlı öğretilmektedir. Dünya üzerinde halk tarafından okunup takip edilen kıraat ise üç kıraattir. Hicrî onuncu asırda İmam Suyûtî (öl. 911) ile birlikte mütevâtir kavramı sistematik olarak kırâat literatürüne girmiştir. Ondan sonra da onun sistematize ettiği şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Tevâtür kavramını kırâat ilminde kullanmanın pratikte bir faydası bulunmamaktadır. Kırâat ilmi de hadis ilmi gibi senet ve metin incelemesi yapılan ve okunan kırâatlerin doğru olup olmadığına başka karîneler yardımıyla varılmaktadır. Bu şekilde doğruluğu ortaya konan haber türleri ise tevâtür kapsamında değil, âhâd kapsamında değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Aba, Veli, Mütেকaddimûn Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi, *Gümüşhane ÜİFD*, c. 2, Sayı: 4, Gümüşhane 2013.
- Ahfeş, Said b. Mes'ad el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, (Thk. Abdülemir Muhammed Emen el-Verd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
- Akbaş, Bahattin *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, (Thk. Ahmed Muhammed Mehdi), Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, Kahire 2002.
- Askalânî, İbn Hacer, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l Fiker Şerhi* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara 1971.
- Aydın, Ahmet, *İbnü's-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî Inkıta Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Usûlü*, 2. bsk., İFAV Yayınları, İstanbul 2013.
- Bağdadî, Ebû Mansûr Abdülkâhir, *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 37.
- Bahrânî, *el-Hadâiku'n-Nâdıra*, (Thk. Muhammed Tâkî el-İrevânî), Kum trz.
- Biltâcî, Muhammed, *Menâhicü't-Teşrîi'l-İslâmî fi'l Karnî's-Sâni'l-Hicrî*, Dâru's-Selâm, Kahire 2004.
- Bozkurt, Mustafa, *Fahrettin Râzî'de Bilgi Teorisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- Buhârî, Abdülazîz, Alauddin Abdülaziz b. Ahmed. b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr ala Usûli'l-Pezdevî*, (I-IV), (Tashih: Hasan Hilmi Rizevî) İstanbul 1307.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil, *el-Câmi'us-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hucce fî Tespîtin-Nübüvve* (Resâilu'l-Câhız içinde), (I-IV), (Thk. Abdusselâm M. Hârun), el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1399.
- Câhız, *Risâletu'l-Usmâniyye* (er-Resâilu's-Siyâsiyye içinde), (Nşr. Ali

- Ebû Mulhim), Dâru'l-Hilâl, Beyrut tsz.
- Câhız, *Risâleu'l-Ma'âş ve'l-Ma'âd*, (Resâilu'l-Câhız içinde), (Thk.Abdusselâm M. Hârun), el-Mektebetu'l-Hancı, Mısır 1399.
- Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Muhtasaru İhtilâfi'l-Ulema*, (Thk. Abdullah Nezir Ahmed), Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995.
- Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Muhtasaru İhtilâfi'l-Ulema*, (Thk. Abdullah Nezir Ahmed), Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995.
- Cezâirî, Tâhir b. Salih, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Medine tsz.,
- Coşkun, İbrahim, *Nazarî Bilgi ve Fahreddin er-Râzî'nin Bilgi Sisteminde Nazarî Bilginin Yeri* (Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu), Arasta Yayınları, Bursa 2003.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf, *el-İrşâd ila Kavâtü'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*, (Thk. Muhammed Yusuf Musa), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1950.
- Çağlayan, Harun, *Kelâmda Bilgi Kaynakları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî, *Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul 1992.
- Ednevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk. Muhammed b. Salah Hızzî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1997.
- Ekinci, Özden Kanter, *Haberin Bilgi Değeri*, *Kelam Araştırmaları* 7/1, Ocak 2009.
- el-Bakillânî, Kâdî Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib, *et-Temhidu'l-Evâil fî Telhisi'd-Delâil*, (Thk. İmâduddin Ahmed Haydar), Müessesetu'l-Kutubi's-Sikafiyye, Beyrut 1987..
- en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed el-Hâkim, *Kitâbu Marifeti Ulûmi'l-Hadîs*, 2. bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- Erdemci, Cemalettin, “Kelâm İlminde Haberin Epistemik Değeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 6, Sayı: 1, 2006.

- Erkmen, Sebahattin, *Hanefî ve Şâfiî usûlcülerin Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2013.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustesfâ min İlmi'-'Usûl*, Daru İhyai't-Turasi'l Arabi, Beyrut 1997.
- Haktepe, İshak Emin, *Erken Dönem Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, 2.bs., İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Halîlî, Ebû Ya'la el-Halil b. Abdullah b. Ahmed, *Kitâbu'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.
- Hallaq, Wael b., "Nebevî Hadisin Sıhhati: Yapay Bir Problem", (Çev. Hüseyin Hansu), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sayı: 1, 2006.
- Hansu, Hüseyin, *Mütevâtir Haber*, Bilge Adamlar Yayınları, Van 2008.
- Hassân, Ahmed *İlk Dönem İslâm Hukukunun Gelişimi*, (Çev. Haluk Songur), Rağbet yayınları, İstanbul 1999.
- Hâşimî, es-Seyyid Haşim, "Dirâse Havle Haberi'l Mütevâtir", (Nşr. Müessesetu Ali'l-Beyt li İhyai't-Turas), *Mecelletu Turâsuna*, c. 16, sayı 3, 1409.
- Hûî, Ayetullah Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Haşim, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'z-Zehra, Beyrut 1975.
- İbn Ebi'l-İzz, el-Hanefî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yayınları, İstanbul 2008.
- İbn Hallikan, Ebû Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. ebû Bekir, *Vefeyâtü'l-Ayan ve Enbau Ebnâi'z-Zaman*, (Thk. M. Abdulhamid), Mektebetü'l-Mısriyye, Kahire 1948.
- İbn Hazm, Ebû Muahammed Ali b. Ahmed el-Kurtubî, *İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm I-II*, Beyrut 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Thk. M. Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1992.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Usman, *Ulûmu'l-Hadîs*, (Thk. Nureddin İtr), Dârü'l-fikr, Beyrut 1998.
- Kalyoncu, Halil, *Harputlu İshak Efendi'nin Eserlerinde Hz. İsa'nın Çarmıha Gerilme Meselesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ

2005.

- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *Nefâisü'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999.
- Kâsimî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin, *Mehasinü't-Te'vîl*, (Tsh. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1978.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstatrafe li-Beyânî Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Müşerreffe*, Dâru Kahraman, İstanbul 1986.
- Kırbaçoğlu, Mehmed Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Rehber Yayınları, Ankara 1985.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-'Arabiyye fî'l-Lugati ve'l-Edeb*, 2. bsk., Mektebetü Lübnan, Beyrut 1984.
- Muslim, b. el-Haccac, Ebû'l Hüseyin el-Kureyşî en-Nisâbü'rî, *Kitabu't-Temyiz*, Vezaretü'l Maârif, Riyad 1982.
- Nâim, Ahmed, *Sahih-i Buharî* Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, Ankara 1982.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, (I-II), (Thk. Claude Salamê), Dîmeşk 1992.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şerefuddîn, *et-Takrîb ve't-Teyisr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, (Thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrut 1986.
- Okumuş, Mesut Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler, *Hitit ÜİFD*, c. 9, Sayı: 17, Çorum 2010.
- Pezdevî, Ebû'l-Yûsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Terc. Şerafeddin Gölçük), Kayahan Yayınları, İstanbul 1988.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkḥ*, (Thk. T. Cabir Feyyad Ulvani), Risale Yayınları, Beyrut

1992.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Kitâb el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fî Usûli'd-Dîn*, (Thk. Fethullah Huleyf), Dâru'l-Meârif, Kahire 1969.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâti'ul-Edille fî'l-Usûl*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2011.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî I-II*, (Thk. Ebu'l Vefâ el-Efgânî) İstanbul 1982.

Şafiî, (Şerh ve Thk. Abdurrahman Umayrâ), *Âlemü'l-kütüb*, Beyrut 1989.

Şafiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, (Thk. Rifat Fevzî Abdulmüttalib), Dâru'l-vefâ, Beyrut 2001.

et-Taftazânî, Sadüddin Mesud b. Ömer, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi, Şerhu'l-Akâid*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980.

et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr I-XVI*, (Thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

et-Teftâzânî, Sa'dettin Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, (Thk. Muhammed Adnan Derviş), Mektebetü'l-Hanîfe, İstanbul tsz.

Tuğ, Salih, *Zuhey İbn Haris ve Kitâbu'l-İlm Adlı Eseri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

Tuğlu, Nuri, *Mâturidî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2003

Yıldırım, Zeki, *Kur'an Aydınlığında Bilgi Kavramı*, Avrasya Yayınları, Ankara 2008.

Yılmaz, Ali, Nüzûl Döneminde Kur'an Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Amasya 2017, (s. 233-246).

Yılmaz, Ali, Kur'an'ı Salt Okumanın Değeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, Erzurum 2004, (s. 63-105).

Zebidî, Zeynu'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Letîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, (Çev. Ahmed Nâim-K. Mîras), Ankara 1961.

ez-Zerendî, Ebû'l-Fazl Mîr Muhammed, *Buhus fî Tarîhi'l-Kur'an*, Kum

1420.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l Kur'an*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006

Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkıh*, (Thk. Muhammed Muhammed Temir), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

Zeydân, Abdülkerîm, *Fıkıh Usûlü*, 1.bsk., (Trc. Rûhî Özcan), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1979.

Peygamberlik Nurunun Hz. Muhammed'e İntikali

MEHMET ŞİMŞEK*

Geliş ve Kabul Tarihi: 20.05.2019 / 26.06.2019

Öz: Hz. Muhammed'in hayatını ve onun ailesini anlatan eserlerin birçoğunda "peygamberlik nuru" kavramına yer verilmektedir. Bu nurun, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren sırasıyla gelmiş olan bütün peygamberlere intikal ettiği belirtilmektedir. Hz. Muhammed'in soyunun dayandığı İsmail Peygamber aracılığı ile bu nurun Hz. Peygamber'in büyük dedeleri vasıtasıyla babası Abdullah'a ve daha sonra kendisine geçtiği söylenmektedir. Bu nuru yüzünde taşıyan şahsiyetlerin kendi dönemlerinde nur sayesinde ön plana çıktıkları ve toplumlarında önemli bir konuma sahip oldukları aktarılan bilgiler arasındadır.

Abdullah'ın, Âmine ile evliliği sonucunda söz konusu bu nurun zifaktan sonra Âmine'ye geçtiği aktarılır. Hz. Peygambere hamile kalan Âmine'nin doğum yaptığı sırada nurun etrafa yayıldığı ve dünyayı aydınlattığı bilinmektedir. Hz. Muhammed'in risaletinin habercisi olan bu nur kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmaktadır. Peygamberlik nurunun varlığı kaynaklarda çokça zikredilmektedir. Nurun mahiyeti hakkında kaynaklarda farklı rivayetlerin ve yorumların yer alması onun varlığına işaret etmektedir. Varlığı bilinen bu nurun mahiyetinin ne olduğu hakkında net bir bilgi gözlemlenememiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Peygamberler ve Peygamberlik Nuru.

* Yrd. Doç. Dr. | Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Succession of Prophetic Light to Muhammad

Abstract: In most of the works about the life of Muhammad and his family, “Prophetic Light” is mentioned. It is stated that this light has been inherited all prophets respectively from Adam, who is the first person and prophet. It is known that this divine light has been passed by means of Samuel, who is the ancestor of Muhammad, respectively to Muhammad’s great-grandfathers, to his father Abdullah and finally it has been passed to Muhammad. There some information about that people who has it on their faces has come into prominence and become front and center at their time, thanks to the divine light.

It is narrated that after the marriage of Abdullah and Amine, this divine is light has passed to Amine following the nuptial chamber. It is known that while Amine is giving birth to Muhammad, this light spreads and illuminates the world. As a sign of Muhammad’s prophecy, this light is described in different ways. The presence of Prophetic Light is mentioned a lot in reference books. Different rumours and comments about the nature of this light on reference books point the presence of it. It is not observed a clear data about the nature of this light

Keywords: Muhammad, Prophets and Prophetic Light.

Giriş

Hız. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte kaleme alınmış olan birçok kitapta onun peygamberliğinin alameti olarak çeşitli olaylar yer almıştır. İlk dönem siyer kitaplarında kendisine yer edinen konulardan biri de Hz. Muhammed'in peygamberliğinin beklenen bir hadise olduğudur. Bu beklentinin habercisi olarak siyer kitaplarında çeşitli rivayetler aktarılır. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır; Rahip Bahira olayı, Arapların kendilerine bir peygamber gönderileceği beklentisi, Zeyd b. Amir'in Abdülmüttalib ailesinden bir peygamber çıkacağı iddiası hatta ve hatta bu peygamberi kişisel özelliklerine kadar tarif etmesi¹, Yahudilerin son peygamberin onlardan biri olmasını ümit etmeleri, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'den itibaren babadan oğula geçen peygamberlik nurunun daha Hz. Muhammed doğmadan onun peygamberliğinin habercisi olmasıdır. Nur, sözlükte karanlığın zıttı ışık olarak geçmektedir. İmam Gazali, nurun sadece Allah'a ait olduğunu ama onun yansıması olarak zuhur edebileceğini ve insanların bu nuru ancak duyu organları vesilesi ile görebileceğini aktarır². Bizim bu yazıyı yazmamızdaki amaç ise Hz. Muhammed'in peygamberliğinin habercisi olarak kitaplarda aktarılan Nûr-u Muhammedî'nin (peygamberlik nuru) siyer kaynaklarında nasıl ele alındığını incelemek ve bu konudaki çağdaş araştırmacıların görüşlerine yer vermektir. Biz konuyu İslam tarihi açısından ele aldığımız için bu yazımızda konu ile ilgili tasavvufi ve kelami tartışmalara yer vermedik. Nûr-u Muhammedî konusu farklı bir çalışmada tasavvuftaki yeri ve Şii kaynaklardaki rivayetleri açısından ele alınabilir. Yazımızı peygamberlik nuru ile ilgili rivayetler ve peygamberlik nuru ile ilgili rivayetlerin değerlendirmesi olarak iki bölümden oluşturduk.

Peygamberlik Nuru ile İlgili Rivayetler

Hız. Peygamber'in doğumu İslam dünyasını ilgilendirdiği kadar bütün insanlık tarihini etkileyen bir olay olarak da dünyada yankılanmıştır. Peygamber'in vefatından sonra gelecek olan nesillere

¹ İsrail Balcı, *Vahyin Gölgesinde Siyer Mekke Dönemi 1*, Ankara Okulları, Ankara 2018, s.20

² Muhammed b. Muhammed el-Gazali, *Mışkatü'l-Envar* (çevr. Süleyman Ateş), Bedir, İstanbul 1994, s.15-16

Asr-ı saadet döneminde yaşanan olayları aktarmak ve ümmete Peygamber'ini tanıtmak için birçok siyer kitabı kaleme alınmıştır. Umumi tarih kitaplarının içeriğinin düzenlenmesi genellikle benzer şablonlarda olmuştur. İlk siyer kitaplarının hemen hemen hepsinde hikaye; Âdem'in (a.s) yaratılışıyla başlar ve akabinde adı bilinen peygamberlerin hayat öyküleri hakkında bilgi verilir. Olay son peygamber olan Hz. Muhammed'in soyuna bağlanır. Hz. Muhammed'in soyu tarih kitaplarında genellikle Adnan'a³ kadar götürülür. Âlimlerin çoğu Hz. Muhammed'in soyunun büyük dedesi Adnan'a kadar sahih rivayetlerle bilindiğine ama Adnan'dan sonraki atalarının varlığı ile ilgili bilgilerin kesinlik içermediğini belirtmektedir. İshak peygamberin soyundan çok sayıda peygamber gönderen Allahu Teâla peygamberlerin sonuncusunu da Hz. İsmail'in soyuna bahşetmiştir⁴.

Ünlü tarihçi A. Cevded Paşa, Peygamber'in soyunu zikrettikten sonra onun gelmiş olduğu kolun diğer kollara nispetle ön plana çıktığını ve Hz. Muhammed'in atalarının kendi dönemlerinde önemli bir konuma sahip olduğunu aktarır⁵. Yazımıza konu olan “Peygamberlik Nuru” Hz. İbrahim'in alnından oğlu İsmail'e geçmiş ve ondan da oğuldan oğula geçerek Adnan'a, Maad'a ve Nizar'a⁶ kadar ulaşmıştır. “Nizar'ın alnındaki bu nur (yüce aydınlık) ise Peygamberimiz Hazret-i Muhammed (s.a.v.) 'e ait nur (Nûr-u Muhammedî) olup Hazret-i Adem'den beri evlattan evlada geçerek sonunda asıl sahibi olan son peygamber (Hatem'ül-Enbiya) Efendimiz (S.A.V.) de kalmıştır”⁷. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin habercisi olan bu nur, nesilden nesile aktarılmıştır. Adnanoğulları'nın içerisinde bulunup bu nuru Hz. Muhammed'e intikalde taşıyan büyük dedeleri kendi dönemlerinde daima ön planda olmuşlar ve yüzlerinde bir tatlılık, parlaklık taşımış, diğer insanlardan kolaylıkla ayırt edilebilmişlerdir. Nuru yüzünde

³ İbn Sad'a göre; “Adnan, İbrahim'in oğlu İsmail (as)'ın evlatlarındandır. Ancak Adnan ile İsmail arasında kalan babalarda ihtilaf vardır.” İbn Sad, *Kitabül't-Tabakat'l-Kebir*, (Çevr. Edt. Adnan Demircan) Siyer Yay, İstanbul 2015, s.40-44

⁴ A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in(s.a.v) Hayatı*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1979, s.6

⁵ A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in(s.a.v) Hayatı*, s.7

⁶ Nizar; Arapça az bir şey manasına olan Nezir kelimesinden gelir. Bu şekilde bir isim konulmasının sebebi Nizar dünyaya geldiğinde babası Maad onun alnındaki nuru görünce çok sevinmiş ve bundan dolayı kavmine (oymağına) büyük bir ziyafet vermişti. Böyle bir oğul için bu şekilde bir ziyafet azdır bile, dediğinden oğlunun

adı Nizar kalmıştır. A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in(s.a.v) Hayatı*, ss.7-8

⁷ A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in(s.a.v) Hayatı*, s.8

taşıyan her kim olmuşsa üstünlük de onun olmuş, şan ve şeref sahibi olması da nura bağlanmıştır.⁸ Nitekim bu konu ile ilgili Hz. Peygamber'den aktarılan söz şudur; “Ben, Âdemoğulları soylarının en hayırlı, en temiz olanlarından, devirden devre, aileden aileye geçe geçe nihayet, şu içinde bulunduğum aileden vücuda getirildim!”⁹. İslam tarihi kaynaklarında peygamberlik nuru ile ilgili rivayetler fazlaca bulunmaktadır. Nizar’dan sonra sırasıyla bu nuru Fihri b. Malik, onun oğlu Galip, Galip’in oğullarından Lühey, Lühey’in oğullarından Kâab taşımıştır. İsmi zikredilen şahsiyetler kendi dönemlerinde diğer kardeşlerine göre toplumda ayrıcalıklı bir konumda bulundular. Bu nur daha sonraki süreçte Peygamberimiz’in büyük dedesi olan Haşim’e intikal edecektir. Haşim, Medine’de Neccaroğulları’ndan Selmâ ile evlenir daha sonra Şam tarafına kervan götürdüğü bir vakitte Gazze’de ölür. Haşim’den hamile kalan Selmâ, Şeybe¹⁰ adında bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Şeybe (Abdülmuttalip) içinde bulunduğu topluluktan yüzündeki pak nur vesilesi ile hemen ayırt edilebilen ve soylu bir aileye mensup olduğu anlaşılan bir çocuktur¹¹. Hz. Peygamber’in dedesi Abdülmuttalib’in alnında bulunan bu nur oğlu Abdullah’ın doğumuyla onun yüzüne geçmiştir. Peygamberimizin babası Abdullah kaynaklarda iki olaydan ötürü zikredilmektedir. Bunlardan birincisi herkesçe malum olan *kurban edilme*¹² olayıdır. Diğer aktarılan bilgi ise Abdullah’a Âmine

⁸ A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed’in(s.a.v) Hayatı*, s.8

⁹ M. Âsım Köksal, *Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet 1*, Işık Yayınları, İzmir 2007, s.25

¹⁰ Peygamberimizin dedesi olan Abdülmuttalip’in gerçek adı Şeybe’dir. Amcası Muttalip onu Medine’den Mekke’ye getirince şehre girerken Şeybe Muttalip’in devesinde bir sepet içinde bulunur. Bu duruma şahit olan Mekkeliler, Şeybe’ye Muttalip’in kölesi anlamına gelen Abdülmuttalip adını koyarlar.

İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 57

¹¹ A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed’in(s.a.v) Hayatı*, s.9

¹² Cürhümlüler tarafından Mekke terk edilmeden içerisine altın ve heykellerin atılarak kapattıkları zemzem kuyusunun yeri Abdülmuttalip’e rüyasında gösterilir. Bu rüya sonucunda zemzem kuyusunun yerini açmak isteyen Abdülmuttalip’e Mekkeliler zorluk çıkarır. Abdülmuttalip yaşanan bu durum üzerine şayet on oğlu olursa birini Allah adına kurban edeceğine dair söz verir. Çocukları arasındaki kura çekiminin sonucu en küçük oğlu Abdullah’a çıkar. Mekkeliler bu olayı engellemek için Abdülmuttalip ile birlikte bir kâhine başvurular. Fal oklarının çekilmesi sonucu 100 devenin kurban edilmesi ile Abdullah kurban edilmekten kurtulur.

Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi(Hayatı ve Faaliyeti)1*,(terc. Salih TUĞ), İmaj, Ankara, 2003, s.33; Ali Muhammed Sallabi, *İslâm Tarihi Asr-ı Saadet Dönemi Siyer-i Nebî*, (terc. Mustafa KASADAR, Sadullah ERGİN, Şerafettin ŞENASLAN), Ravza Yayınları, İstanbul 2015, s. 62

ile evlenmeden önce Mekkeli bir kadının¹³ onun yakışıklılığından etkilenerek ona uygunsuz bir teklifte bulunmasıdır. Abdullah bu uygunsuz teklifi Âmine ile evlenmeden önce ret eder¹⁴ fakat evlilikten sonra bu teklifi yapan kadının yanına giderek teklifinin geçerli olup olmadığını sorar¹⁵. Bazı kaynaklarda ise bu kadın ile daha sonra karşılaşan Abdullah ondaki eski istekli hali göremeyince nedenini sorar. Kadın ise cevap olarak sende evlenmeden önce bir nur bulunuyordu bunun kendisine geçmesi için öyle bir teklifte bulunduğunu ama Âmine ile evlendikten sonra nurun Âmine'ye intikal ettiğini ve artık evlenmeleri için bir nedenin kalmadığını belirtir¹⁶.

Rivayetin farklı bir versiyonunda ise kur'a çekiminden sonra babası ile birlikte Mekke'ye gelen Abdullah Kâbe'nin önünden geçerken biraz geride kalır. Bu sırada Varaka b. Nevfel'in kız kardeşi Rukiye karşısına çıkar. Abisinin eski dinler hakkındaki bilgisinden dolayı Allah tarafından gönderilecek son peygamberin nurundan haberi vardır. O an Rukiye, Abdullah'ı durdurur ve "Benimle şuan evlenir misin?" diye sorar mahcup olup cevap veremeyen Abdullah'a ikinci teklifini ise "Eğer benimle evlenirsen senin için kurban edilecek 100 deveyi ben sana verebilirim" şeklinde yapar. Fakat Abdullah bu teklifi ret eder¹⁷. Bu bilgidен anlaşılacağı üzerine bu teklifte bulunan kadının, nurun öneminin farkında olduğu yorumu yapılabilir. Kaynaklarda Abdullah'ın Âmine'den başka bir eşinin daha olduğu ve üzerini çamurla kirlettiği bir

¹³ "Bazılarına göre bu kız, Mekkeli meşhur Hristiyan Varakat'ubn Nevfel'in kız kardeşi Kutayla'dır. Diğerleri mevzu bahis kızın ya Has'am'lı Fatıma adında biri yahut meşhur Murr'ubn Abd'illah el-Has'ami (Wüstenfeld, Genealogische Tabellen, 9/21)'nin bir kızı olduğunu söylerler. Tayy kabilesinde olduğu gibi, Has'am kabilesinde de bir kısım sop'lara Hristiyanlık nüfuz etmişti. Fatıma ve Kutayla için bk. Balazuri, Ensab, 139. paragraf; İbn Hişam, s. 100; Suheyli, Ravz, 1, 104; Ebu Nu'aym, Dela 'il, s. 38-39." Muhammed Hamidullah *İslam Peygamberi(Hayatı ve Faaliyeti)*, s.35

¹⁴ Abdullah bu uygunsuz teklifi bir şiir ile ret etmiştir;

"Harama gelince.. Cehennem onun önündedir

Helale gelince, senin teklifinde helal yoktur öyle ise vazgeç!

Bu işi nasıl istersin? Kerim olan ırzını ve dinini korumak zorundadır." Ahmet Efe, *Sîret-i Resûl Hz. Muhammed(sa.v) Hayatı ve Cihadı*, Kozan Ofset, Konya 1997, s.38-39

¹⁵ İbn Hişam, *Hız. Muhammed'in Hayatı(es-Sireeün-Nebeviyye)*, (terc. İzzet Hasan, Neşet Çağatay), Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1971, s.98

Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak, Ankara Okulu*, Ankara,2010, s.46

¹⁶ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, (Yayına Hazırlayan; Muhammed Hamidullah)(ç. Sezai Özel), Akabe Yayınları, İstanbul 1988, s. 91-92 ; bk.Ahmet Efe, *Sîret-i Resûl Hz. Muhammed(sa.v) Hayatı ve Cihadı*, s.38

¹⁷ Salih Suruç, *Kainatın Efendisi Peygamberimizin(s.a.v) Hayatı*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 52-53

işle uğraştıktan sonra bu kadınla birlikte olmak istediği ama kadının Abdullah'ı üstü çamur olduğundan dolayı ret ettiği de aktarılır. Abdullah bunun üzerine Âmine ile birlikte olur ve nur Âmine'ye geçer daha sonra diğer hanımının yanına gelir, teklifini yineler ama kadın Abdullah'ı yüzündeki ak nurun kaybolduğunu söyleyerek ret eder¹⁸. Azimli, kitabında haklı bir eleştiride bulunarak bu nurun neden sadece kabilenin kadınları tarafından görüldüğünü ve kadınlar tarafından görülen bu nurun neden erkekler tarafından da fark edildiğini bildiren bir kaynağın olmadığını sorar¹⁹. Kaynaklarda nur ile ilgili rivayetler bundan sonra Âmine etrafında şekillenmektedir. Abdullah'ın, Âmine ile evliliğinden sonra bu pak nur artık Âmine'de görülmeye başlanır²⁰. Hz. Peygamber'e gebe olduğu vakit ortaya çıkan nurda Suriye topraklarında bulunan Busra şehrinin saraylarının görüldüğü aktarılır²¹. Âmine'nin Hz. Peygamber'e hamile kalması sonucunda Cebraîl'in (a.s) gelip kendisine bu ümmetin peygamberine hamile kaldığını haber verdiği²² kaynaklarda aktarılır. Hz. Peygamberin doğumu sırasında bu nurun ortaya çıktığı²³ ve Mekke'de doğup Şam'ı aydınlatacağı aktarılır. İslam'ın ilerleyen zamanlarda dünyanın büyük bir kısmına hâkim olması da bu teze dayanak olarak gösterilir. Bazı âlimlere göre ise İslam, Şam'da hüküm sürecektir ve Şam İslam'ın direği olacaktır. Devamında bu rivayeti kıyamete yakın bir tarihte Meryem oğlu İsa'nın Şam'da zuhur etmesine de bağlayanlar bulunmaktadır²⁴. Şaban Öz'ün, İbn İshak'a dayandırarak verdiği bir rivayet göre Hz. Peygambere doğumu ile ilgili soru soran ashabına verdiği cevabı da bu konuda dikkate değerdir. Hz. Peygamber doğumu ile ilgili şunu söylemiştir: "... Annem bana hamile kaldığında kendisinden Şam topraklarındaki Busra'nın saraylarını aydınlatan bir nur çıktığını gördü..."²⁵. Bütün bu aktarılan bilgilerden sonra bu

¹⁸ İbn Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı(es-Sireeün-Nebeviyye)*, s.98-99

¹⁹ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 46-47

²⁰ A. Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in(s.a.v) Hayatı*, s. 12

²¹ İbn Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı(es-Sireeün-Nebeviyye)*, s. 100

²² İbn İshak, *Siyer*, s. 95

²³ Muhammed Sallabi, *İslâm Tarihi Asr-ı Saadet Dönemi Siyer-i Nebî*, s. 63

²⁴ Muhammed Sallabi, *İslâm Tarihi Asr-ı Saadet Dönemi Siyer-i Nebî*, s. 63

²⁵ "Ona hamile kaldım ve Ondan daha hafif hiçbir çocuğa hamile kalmadım. Ona hamile olduğumda bana bir rüya gösterildi. Bu rüyada, sanki benden bir ışık çıktı ve o ışıkla Şam sarayları aydınlandı. Sonra o, hiçbir çocukta görülmemiş bir şekilde dünyaya geldi. Dünyaya geldiğinde ellerine dayanmış, başını göğze kaldırmış haldeydi. Tamam, onu bıkabilirsiniz dedi." İbn İshak, *Siyer*, s. 102

bk. Şaban Öz, *Hz. Peygamber'in Sireti ile İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, Neva

konuyu ele alan çağdaş araştırmacıların görüşlerine de yer vererek bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Peygamberlik Nuru ile İlgili Değerlendirmeler

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in soyunun önemi ve temiz olması bol bol rivayet dâhilinde anlatılmıştır. Yazıya konu olan “*nurun*” Hz. Âdem'den itibaren var olduğu ve sırasıyla gelmiş olan peygamber aracılığı ile Hatemü'l-Enbiyâ olan Hz. Muhammed'e kadar ulaştığı aktarılır. Bu nura sahip olan insanların diğerlerine göre toplumda ayrıcalıklı oldukları ve yine içinde yaşadıkları zaman diliminde ön plana çıktıkları da aktarılır. Nur ile ilgili rivayetleri toplayan ve bu rivayetleri aktarmış olan raviler hakkında kaynaklarda yer alan bilgileri aktaran Şaban Öz, bu bilgilerin sahih olmadığını ve doğum sırasında ortaya çıkan nur ile ilgili rivayetlerin çeşitlilik arz etmesinden dolayı bu rivayetlere temkinli yaklaşmaktadır. Bu tarz rivayetleri Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu ispatlamaya çalışan çok sayıda malzeme olarak nitelendirmektedir²⁶.

Azimli'nin ise eserinde bu konu ile ilgili aktarılmış olan çoğu rivayetleri zikrettikten sonra birkaç görüşüyle nur meselesinde Şaban Öz ile benzer fikirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre peygamberlik nurunun müşrik olan atalarından Hz. Peygambere intikali doğru bir rivayet değildir ve nur yüzünden Abdullah'a çok sayıda evlilik teklifi gelmesini de ret ederek bu evlenme ya da birlikte olma tekliflerini Abdullah'ın o dönemdeki popüleritesine bağlar. Ona göre Abdullah'ın genç, yakışıklı ve Mekke'nin lideri konumundaki bir kişinin oğlu olması bu teklifler için yeterince makul sebeplerdendir²⁷. Burada Azimli'nin görüşüne karşı bir tenkitte bulunabilir. Müşrik olan atalarının Hz. Muhammed'e nurun intikalinde köprü vazifesi görmesi nurun var olmadığına işaret değildir. Çünkü sonuçta böyle bir nur baba-oğul ilişkisi ile bir sonraki nesle aktarılabilir ya da bu nurun son peygambere ulaştırılması için bu rivayetler makul bir aktarım olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklarda hakkında bolca rivayet bulunan nur ile ilgili tutarlı

Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 50

²⁶ Şaban Öz, *Hz. Peygamber'in Sireti ile İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, s. 58

²⁷ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 46-47

bilgilerin olmaması, daha Abdullah'ın zamanında böyle bir nurun bilinir olmasına rağmen nübüvvetten sonra Hz. Peygamber ile ilk defa karşılaşan insanların onu nurundan tanımaması²⁸ da aklımızda soru işareti olarak kalmaktadır. Fakat nurun sadece son peygamber için bir sembol, simge olduğu fikri üzerine yoğunlaşırsa Hz. Muhammed'den sonra peygamber gelmeyeceği için onun dünyaya gelmesiyle nurun görevini tamamladığı da söylenilebilir.

Voltaire, Hz. Muhammed'in Kureyşli olduğu konusunda bir şüphe olmadığını ancak insanların onun soyunu Hz. İbrahim'e bağlama faaliyetlerini ise inandıkları peygamberi üstün gösterme çabalarının ürünü olduğunu²⁹ belirtir. Fakat kaynaklarda aktarılan bilgiler ve Hz. Peygamber'in kendisini tanıttığı hadisler zaten O'nun soyunun Hz. İsmail'e dayandığını doğrulamaktadır. İhtimal dâhilinde olarak "peygamberlik nurunun" kaynaklarda çokça zikredilmesi ve bu konuya bol miktarda atıf yapılması da Hz. Muhammed'in kendisinden önce gelmiş olan peygamberlerle ilişkisini ortaya koyma çabalarının sonucudur.

Sonuç

Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alan siyer kitapları ve daha sonra yazılan İslam tarihi kaynaklarında Nur-u Muhammedi konusu daha çok rivayetler dâhilinde ele alınmıştır³⁰. Bütün bu eserlerde ortak olan figür peygamberliğin habercisi olan bir nurun varlığıdır. Bu nur bir silsile dâhilinde peygamberden peygambere aktarılarak son sahibi olan Hz. Muhammed'e intikal etmiştir. Nurun Hz. Muhammed'e intikalinden önceki dönemde Peygamber'in babası Abdullah'ın başından geçen olaylar nurun varlığını başka bir düzlemde yansıtmaktadır. Mekkeli bir kadın ile başından geçen olayda sanki bu nurun farkında olan ve peygamber bekleyen bir topluluk imajı yaratılmaktadır. Fakat risaletin başlangıcından sonra insanların bu nuru hiç zikretmemesi ve bu dönemi anlatan kaynaklarda nurun geçmemesi varlığını tartışmaya

²⁸ Öznur Hocaoglu, "Mitler Gerçeklere Karşı: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Yaşamındaki Olaylar", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:13, Haziran, 2018, ss. 231-267.

²⁹ Voltaire, *Türkler/Müslümanlar/Ötekiler*(Der. Cengiz Orhan), İğüs Yayınları, İstanbul 2008, s.13.

³⁰ bk. İbn İshak, *Siyer*; İbn Sad, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir* vb.

açmaktadır.

Bütün bu aktarılan bilgiler ışığında yorum yapılacak olursa rivayetlerin Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıktığı, yeni beldelerin fethedilmesi ile karşılaşılana diğer dinlerdeki peygamber imajından etkilenildiği ve bu tarz rivayetlerin kaynaklara geçtiğini söylemek yanlış bir aktarım olmayabilir. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı için böyle bir çaba içerisine girmenin yersiz olduğu ortadadır. Gerçek anlamda mümin olan bir kişi için Kur'an-ı Kerim'de O'nun peygamberliği ve peygamberlerin sonuncusu olduğu gayet net ifadelerle ele alınmıştır. Aktarılan bilgilerin kopuk ve aktaranların şüpheli olarak nitelendirilmesi de bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Bu nurun varlığı hakkında elde edebildiğimiz kaynaklardan yola çıkarak bu konudaki rivayetleri anlatmaya çalıştık. Çağdaş tarihçilerin eserlerinde yapmış oldukları yorumlara yer vererek konuyu toplu bir halde sunmaya gayret ettik. Aktarılan bilgilere bakıldığından böyle bir nurun olduğu anlaşılmasına rağmen mahiyeti hakkında net bir fikir sunmanın imkânsız olduğu ortaya çıkıyor.

Kaynakça

- AZİMLİ, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu, Ankara 2010
- BALCI, İsrail, *Vahyin Gölgesinde Siyer Mekke Dönemi 1*, Ankara Okulları, Ankara 2018
- EFE, Ahmet, *Sîret-i Resûl Hz. Muhammed(sa.v) Hayatı ve Cihadı*, Kozan Ofset, Konya 1997
- el-GAZALİ, Muhammed b. Muhammed, *Mişkatü'l-Envar* (çevr. Süleyman Ateş), Bedir, İstanbul 1994
- İbn Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (terc. İzzet Hasan, Neşet Çağatay), Ankara Ün. Basımevi, Ankara 1971
- İbn İshak, Muhammed, *Siyer*, Yayına Haz. Muhammed Hamidullah (çevr. Sezai Özel), Akabe, İstanbul 1988
- İbn Sad, *Kitabü't-Tabakâtü'l-Kebîr*, (Çevr. Edt. Adnan Demircan) Siyer Yay, İstanbul 2015
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)1*, (terc. Salih TUĞ), İmaj, Ankara 2003
- HOCAOĞLU, Öznur, "Mitler Gerçeklere Karşı: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Yaşamındaki Olaylar", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:13, Haziran, 2018, ss.231-267

- KÖKSAL, M. Âsım, *Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet I*, Işık Yayınları, İzmir 2007
- ÖZ, Şaban, *Hz. Peygamber'in Sîreti ile İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, Neva Yayıncılık, İstanbul 2016
- PAŞA, A. Cevdet , *Hz. Muhammed'in(s.a.v) Hayatı*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1979
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *İslâm Tarihi Asr-ı Saadet Dönemi*, (terc. Mustafa Kasadar, Sadullah ERGİN, Şerafettin ŞENASLAN), *Siyer-i Nebî I*, Ravza Yayınları, İstanbul 2015.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002
- SURUÇ, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin (s.a.v) Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2018
- Voltaire, *Türkler/Müslümanlar/Ötekiler* (Der. Cengiz Orhan), İğüs Yayınları, İstanbul 2008

İntihar Olgusu ve İslâm'ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem*

HÜSEYİN ÇELİK**

Öz: Avrupa'da yapılan Rönesans devrimiyle beraber ortaya çıkan modernizm ve modern hayat tarzı bir bütün olarak insanlığa pek çok faydalar temin etmiş olmasına rağmen, maalesef ferdi ve toplumsal pek çok problemin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu hayat tarzının getirmiş olduğu yeniliklerden Müslüman toplumlar da etkilenmiştir. Ancak Müslümanların günlük yaşam ve felsefelerine tam anlamıyla uygun olmayan ve dini insan hayatından ayıran bu tarz, Müslümanların hayatlarında ekonomik, sosyal ve ruhsal bazı problemlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu çalışma, modernizmle beraber Müslümanların yaşamlarında meydana gelen problemlere Kur'an'dan çözüm yollarını sunmak ve Kur'an'ın Müslümanlar için bir rahmet, şifa ve hayat kaynağı olduğunu göstermektir. Dolayısıyla, Müslümanların Kur'an-ı Kerim'in ilkelerine sınıksız sarıldıkları ve günlük yaşamlarına uyguladıkları takdirde, sadece dünyevi değil, aynı zamanda uhrevi hayatları için de katkılar sunulacağı öne sürülmektedir. Bu bağlamda, İslâm'da intiharın yasak olduğu, insan hayatının kutsal ve şerefli olduğu, İslâm'ın insan hayatını koruma altına aldığı ve onun ruh sağlığına önem verdiği, insanlar için dünya hayatının sadece bir imtihan yurdu olduğu ve bu imtihanı kazanmanın yolunun ise Allah'ın ilkelerine uymadan geçtiği hususları ortaya konulmaktadır. Şayet Müslümanların, olması gerektiği gibi inanıp, bu inançlarını günlük yaşamlarına uygularlarsa, başka bir ifade ile iman ile ameli birleştirirlerse dünya ve ahiret hayatlarını gül bahçelerinden bir bahçeye dönüştüreceklerine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İslâm, İntihar, Ruh Sağlığı.

* هذه المقالة ترجمة مقالتي 'İntihar Olgusu ve İslâm'ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem' التي نشرت في مجلة 'Toplum Bilimleri Dergisi' في التاريخ يوليو - ديسمبر 2016، ج. 10، ع. 20، ص. 33-55.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yazan ve Çeviren | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

الانتحار و وقاية حياة الإنسان في الإسلام

خلاصة:

ظهر مفهوم الحادثة التي قدمت للإنسان فوائد كثيرة مع ظهور النهضة الأوروبية الحديثة، لكنّها على فوائدها لم تخلُ من السلبيات، فقد جلبت الكثير من المشكلات الاجتماعية التي أثّرت في حياة الفرد والمجتمع. لقد ابتكرت الحادثة أسلوباً جديداً للحياة، فأثر هذا الأسلوب في المجتمع الإسلامي الذي وجد فيه دخيلاً على حياتهم اليومية ونقيضاً لموروثهم الاعتقادي، ولمّا كان هذا الأسلوب يفصل بين المرأة والدين، كان سبباً لإحداث مشكلات اقتصادية واجتماعية في حياتهم، ففي هذه الدراسة نعرض طريقاً لحل هذه المشكلات التي ظهرت مع الحادثة في حياة المسلمين. ونؤكد من خلاله أن القرآن الكريم هو المصدر الشافي والكافي لهذه المشكلات، ونبين أن المسلمين إذا تمسكوا بالأحكام القرآنية وأسسها تمسكاً تاماً وطبقوها في حياتهم اليومية استطاعوا أن يجدوا الحلّ لمشكلاتهم الدنيوية، بل ضمنوا السلامة مما قد يتسبب عن تلك المشكلات الدنيوية في الآخرة أيضاً. وفي هذا السياق نبين أن الانتحار محرم في الإسلام؛ لأنّ الإنسان مقدس ومكرم، وأن الإسلام ضمن حياة الإنسان وأعطى أهمية لسلامة روحه، وجعل حياته في هذه الدنيا مرحلة امتحان وابتلاء، وأن نجاحه في هذا الامتحان يكمن في تمسكه بالأسس القرآنية، وأن المسلمين إذا آمنوا كما ينبغي وطبقوا هذه العقيدة في حياتهم اليومية مُقرّنين الإيمان مع العمل فستكون حياتهم الدنيوية والأخروية حنيقة من حدائق الورد النضرة.

الكلمات المفتاحية: القرآن، الإسلام، الانتحار، سلامة الروح.

مقدمة

مع قيام النهضة التي انتشرت في أوروبا تغيرت النظرة العامة لمظهر الإنسان تغيراً تاماً. فكثير من الأشياء التي كان لها قيمة قديماً أصبحت تشغل عقول الناس، فمن المواضيع المعاصرة التي تشغل العقول وتشكل أمامنا مشكلة موضوع (الانتحار وسلامة الروح). فمع ظهور مفهوم الحداثة — التي ظهرت مع الثورة الفرنسية التي حدثت في القرن السابع عشر وانتشرت مع الزمن في الدنيا وأثرت في حياة الإنسان، جالبةً له فوائد كثيرة — ظهرت بعض المشكلات الناتجة عنها في حياة الإنسان والمجتمع ولا سيما المجتمع الإسلامي الذي تأثر بها، فالحداثة التي تفصل بين المرأة والدين غير مطابقة لحياة المسلمين اليومية وفلسفتهم مطابقة حرفية، ولهذا كانت سبباً لحدوث مشكلات اقتصادية واجتماعية وبعض المشكلات الروحية في حياتهم. ففي العصر الحادي والعشرين عصر الحداثة التي وعدت بتوفير كافة سبل السعادة للإنسان وتقديم أسلوب جديد للحياة المعاصرة وتوفير حياة مادية غنية ومتنوعة، لم نجد إنسان هذا العصر سعيداً ومسروراً ومبتهجاً. لقد انتشرت الكآبة الروحية، وشاع الانتحار في العالم، والغريب جداً وجود هذه الوقائع في البلاد الذي تتصف بالرخاء الاقتصادي¹.

وفي الأزمنة الأخيرة انتشرت ظاهرة الانتحار في بلادنا، وأضحت مشكلة اجتماعية معقدة تواجه العالم الغربي وخاصة الولايات المتحدة الأمريكية، ورأى البعض إمكانية الاستفادة من الدين لمنع الانتحار وضمان سلامة روح الإنسان.

فسلامة الروح ليست قضية الطب النفسي وحده، بل هي قضية مهمة في الدين الإسلامي أيضاً. ويرى كثير من الدارسين أن بين سلامة الروح وبين الدين علاقة إيجابية²، حيث يعد هذا الموضوع من المواضيع الأساسية في الإسلام وله أهمية كبيرة لحياة الإنسان، لكنه مع ذلك لم يعط حقه، ولم يُدرس — في بلدنا — دراسة أكاديمية شرعية كافية. وكثير من العلماء الذين يدرسون الطب لا يدرك دور ومساهمة الدين في سلامة الروح، بينما يدرك الدارس للقرآن الكريم أن القرآن اعتنى بالروح واهتم بحفظها وجعل الانتحار محرماً.

كما يرى الدارس للقرآن أن في الدين الإسلامي عناصر كثيرة تؤثر في سلامة الروح إيجابياً، فهناك العديد من الآيات التي تعالج مشاكل الحياة العصرية الناتجة عن الحداثة والرأسمالية، لأن القرآن الكريم قبل كل شيء هو كلام الله³، ويهدف إلى الحصول على السعادة الدنيوية والأخروية للمسلم، فإذا التزم المسلم بتعاليم القرآن الكريم حصل على النصيحة والإرشاد؛ فالقرآن شفاء ورحمة

¹ Leslie·Mc Cullough، "İntihar: sebepleri Nedir ve Ona Nasıl Engel Olunur" (المترجم: استاذ المساعد

دكتور حسين بكر، مجلة كلية الإلهيات، جامعة أوندوكوز مايس، عدد 2، سامسون، (1987)، ص 107.

² كوينجك، ه، ع، (H. G. Koenig)، 'Religion, Spirituality, and Medicine: Research Findings and Imlications for Clinical Practice'. Southern medical journal. 97, 2004, ss. 1194-1200
'Religion, Spirituality, and Medicine: Research Findings and Imlications for Clinical Ruh Sağlığı ve Din: مصطفی كويلي Practice'. Southern medical journal. 97, 2004, ss. 1194-1200
'Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme' مجلة كلية الإلهيات، جامعة أوندوكوز مايس، ع 23، سامسون، (2007)
'Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi' مجلة كلية الإلهيات، جامعة أوندوكوز مايس، ع 28 (2007)، ص 365.

³ سورة البقرة آية رقم 24-23 ؛ سورة النساء آية رقم 82 ؛ سورة هود آية رقم 13 ؛ سورة فصلت آية رقم 42.

للمؤمنين: { يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ }⁴ و{اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ} ⁵ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ }⁵.

وفي حال الشدة والضيق ترنو النفس إلى الاطمئنان، وذكر الله هو الملاذ الآمن للمؤمنين، حيث تطمئن القلوب بذكر الله: {الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ} ⁶ ولكن إذا أعرض الإنسان عن هذا العلاج فستكون له معيشة ضنكا: {وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمًى} ⁷ كما سيعيش في هذه الدنيا حياة سيئة بما قدمت يداها: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ} ثَانِي عَطْفُهُ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ طُلُهُ فِي الدُّنْيَا خَزِيٍّ وَنُفِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابُ الْخَرِيقِ ⁸.

والنتيجة التي نأخذها من هذه الآيات هي: أن الانسان إذا تمثل تعاليم القرآن الكريم ورتب حياته وفقاً للقرآن فإنه سيعيش حياة سعيدة في الدنيا والآخرة، وإذا أعرض عن القرآن الكريم فإنه سيعيش حياة الشدة والبؤس وضنك العيش في الدنيا والآخرة، وسيكون من الخاسرين.

وفي هذه المقالة نبحث الإنتحار وحكمه في الإسلام، ونظرة الإسلام للإنسان ولسلامة الروح.⁹ وبعبارة أخرى هذه المقالة تبحث أساساً في وصف الإنتحار وحكم الإسلام فيه ومكانة الإنسان في الإسلام واهتمام الإسلام بسلامة الروح.

1- الإنتحار

ليس للإنتحار تعريف معين مقبولٌ عند الجميع، فقد عُرِفَ بأنه: طلب الإنسان للموت بإرادته الحرة وبمشيئته. أما (إميل دوركهم) الذي درس هذا الموضوع دراسة وافية فقد عرّف الإنتحار بأنه: الفعل الذي يفعله من يريد الموت وهو يعلم أن نتيجته هي الموت سواء كان ذلك الفعل إيجابياً أم سلبياً وستكون نتيجته المباشرة أو غير المباشرة هي الموت¹⁰. ويمكن أن يعرف الإنتحار بأنه: الانهيار الاجتماعي الناتج عن العوامل النفسية والاجتماعية والاقتصادية، ووقوع الإنسان في مشكلة دينية ومعنوية يتوقف فيها كفاحه وبحثه عن الحلول للمشكلات، فلا يرى الحل والخلاص إلا في الموت وانتهائه لحياته، لكن أياً كان السبب فعلى الإنسان ألا ييأس من البحث الدائم عن الحلول للمشاكل، فالإصرار على إيجاد الحل واجب، وينبغي ألا يزهق روحه الذي أودعت فيه أمانة، ويجب عليه ألا يطلب الموت وألا يتصوره، وألا يتمناه أبداً؛ لأن الحياة هي دار امتحان واختبار، قال تعالى: {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَنَبِّئِ الصَّابِرِينَ} ¹¹

⁴ سورة يونس آية رقم 57؛ سورة الاسراء آية رقم 17؛ سورة النمل آية رقم 2؛ سورة فصلت، آية رقم 44.

⁵ سورة البقرة آية رقم 257؛ سورة المائدة آية رقم 16؛ سورة ابراهيم آية رقم 1

⁶ سورة الرعد آية رقم 28

⁷ سورة طه آية رقم 124

⁸ سورة الحج آية رقم 8

⁹ سورة العصر آية رقم 3

¹⁰ رايون آرون، 'Sosyolojik Düşüncenin Evreleri' (Ankara, 1986), s.330 (Raymon Aron)

¹¹ سورة البقرة آية رقم 155

(155) وقال تعالى: {الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ} ¹².

ولا بدّ للإنسان من أن يعلم أنّه عرضة لكافة المصائب والمشكلات في هذه الدنيا، ولأجل أن يكون ناجحاً لا بدّ له من إظهار المقاومة والمصابرة نحو هذه المشكلات، فإن لم يصبر ويجادل فسيكون من الخاسرين قال تعالى: {وَالْعَصْرُ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ} ¹³.

الانتحار في نظر الإسلام هو: إنهاء الإنسان لحياته ببيده؛ لذلك كان من الكبائر؛ لأن الإنسان خلق ليعرف خالقه ويعيش حياته على النمط الذي سنّه الله له ¹⁴، وله مكانة مشرفة بين المخلوقات ¹⁵، ومن الضرورات الدينية التي لا غنى له عنها حق الحياة التي هي ضد الانتحار، وهذا الحق هو أحد العناصر المقدسة والمشفرة في الإسلام، فلا بدّ من حمايته، فهو هبة من الله للإنسان وأمانة في عنقه ويجب عليه حمايته حتماً ¹⁶، كما أن هذا الحق يأتي قبل كل الحقوق، ومن لا يملك هذا الحق فلا يمكن أن يتحمل المسؤولية والحقوق الأخرى، كما أن انتهاك هذا الحق يكون انتهاكاً لحق الله، وهو في الفقه الإسلامي من الجرائم الكبرى ¹⁷، وكل من يحاول فعل هذه الجريمة بغض النظر عن عقيدته وعمله فقد ظلم نفسه في الدنيا وله عذاب شديد في الآخرة كما بين القرآن الكريم: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (29) وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا} ¹⁸، وفي آية أخرى يقول الله: {وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا} ¹⁹، الله خالق كل شيء وربّه، فهو خالق الإنسان روحاً وبدناً، وبالتالي فإن مجيء الإنسان إلى هذه الدنيا وخروجه منها ليس ببيده، ولا سلطان له عليه أصلاً، فهو من المواضيع التي استأثر الله بها لذاته العلية وخص نفسه بها: {هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ} ²⁰.

وعليه فلا يجوز للإنسان أن يقتل نفسه، بل يجب عليه أن يحافظ على هذه الأمانة التي أودعه الله إياها ²¹، فكل المشكلات والصعوبات التي واجهته في الحياة هي أدوات الامتحان ²²، ولا بدّ من أن يصبر عليها ²³، وكلما طالبت به الحياة ازدادت معرفته بخالقه، واتضحت قيمته عنده سبحانه وتعالى، مما يستوجب مزيداً من الطاعة والعبادة.

¹² سورة الملك آية رقم 2

¹³ سورة العصر آية رقم 2-1

¹⁴ سورة الذاريات آية رقم 56

¹⁵ سورة السجدة آية رقم 7-9؛ سورة التين آية رقم 4

¹⁶ بخاري العلم، 37، مسلم، أبو الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري، صحيح مسلم (الجامع الصحيح)، (بيروت، 1956)، الحج 147

، أبو داود، سليمان بن اشعث بن اسحاق الشجستاني، سنن أبي داود، (Istanbul: 1981) مناسك 57

¹⁷ بخاري الوصيا 23 ؛ مسلم إيمان 145 ؛ أبو داود الوصيا 10

¹⁸ سورة النساء آية رقم 3029

¹⁹ سورة النساء آية رقم 93؛ وبخاري الطب 56، والجنائز 84، الوصيا 23؛ مسلم إيمان 175 ؛ الترمذي الطب 7.

²⁰ سورة الأنعام آية رقم 2 ؛ سورة قاف آية رقم 43.

²¹ سورة النساء آية رقم 29

²² سورة البقرة، آية رقم 155

²³ سورة البقرة، آية رقم 177-156 ؛ سورة الحج آية رقم 35؛ سورة العصر، آية رقم 3

ب - مكانة الإنسان في الإسلام

1- الإنسان مقدس ومشرف في نظر الإسلام

للإنسان مكانة مقدسة ومشرفة في الإسلام: {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ} ²⁴ وله موقع خاص ومشرف بين المخلوقات، فالله تعالى الذي خلق كل المخلوقات خلق الإنسان في أحسن تقويم وأكمله ²⁵، قال تعالى: {لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِي} ²⁶ كما جهز الله الإنسان بالموهب العقلية والأخلاقية والروحية: {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَخَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا} ²⁷ والذي ميز الإنسان عن المخلوقات الأخرى وأعطاه المكانة الخاصة وشرفه بين المخلوقات هو أن الله تعالى نفخ فيه من روحه عندما خلقه: {الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ (7) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (8) ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ} ²⁸. ولأنه يحمل هذه النفخة الربانية أو الروح الإلهية فقد أصبح مقدماً على الملائكة، كما أصبح خليفة الله تعالى في الأرض، فروح الإنسان أكرم عند الله من الملائكة ²⁹، واستخلاف الله له في الأرض منحه شرفاً وقيمة، والواجب على هذا الخليفة أن يمثل ما أمره الله تعالى به، وأن يتحرك وفقاً لإرادته في الأرض، وأن يكون عبداً له ³⁰، وأن يكون سعيه لسعادته في الدنيا والآخرة وأن يبذل جهده لرفع قيمته عند الله تعالى ³¹.

ب - حفظ الإسلام حياة الإنسان وأمنها

حفظ حياة الإنسان ضرورة دينية وهي أمر مقدس في الإسلام، فحياته محصنة، وأي اعتداء عليها يواجه من قبل الفقه الإسلامي مواجهة فعلية، ولهذا السبب فإن الإسلام لم يعط للإنسان حق الانتحار الذي هو تدمير نفسه بيديه. بل جعل الانتحار من الكبائر أيًا كانت عقيدة المنتحر، وحكم على من قتل نفسه بالعذاب العظيم يوم القيامة، حتى إن الإسلام فرض عقوبات مالية ومعنوية على القاتل حفاظاً على حق الحياة للإنسان.

يمكن أن نوجز الموضوع بما يلي: حياة الإنسان في الإسلام لها قيمة مقدسة لا تُمس، أيًا كان دين الإنسان وعقيدته ولونه وجنسه وعمله الاجتماعي، فقد حاول الإسلام منع جميع أنواع الهجمات على حياة الإنسان وجعل حماية حياته غرضاً أساسياً: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ} ³² الْخُرُّ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بِغَدَاةٍ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ} ³²

²⁴ سورة الإسراء آية رقم 70

²⁵ سورة المؤمنون آية رقم 23 ؛ سورة السجدة آية رقم 7

²⁶ سورة التين 4

²⁷ سورة الإسراء آية رقم 70

²⁸ سورة السجدة، آية رقم 9-7

²⁹ سورة البقرة آية رقم 30

³⁰ سورة الذاريات آية رقم 56

³¹ سورة البقرة، آية رقم 21-25 ؛ سورة النساء آية رقم 36-37 ؛ سورة الاعراف آية رقم 42؛ سورة الإسراء آية رقم 70

³² سورة البقرة، آية رقم 178 ؛ سورة الإسراء آية رقم 33؛ البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم البخاري، صحيح البخاري، (İstanbul, 1981) الدييات 6، علم الوصيا 23، 38؛ مسلم، الحج، 147؛ ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، سنن ابن ماجه، (دار

فكما لا يجوز للإنسان أن يقتل نفساً بغير حق كذلك لا يجوز له أن ينتحر: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (29) وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا} ³³ كما عدَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم في أحاديثه الانتحار من الكبائر، وبيَّن أن المنتحر أيًا كانت عقيدته وعمله يُعذب يوم القيامة بسبب الانتحار عذاباً شديداً ³⁴.

فقتل إنسان بغير حق كقتل الناس جميعاً، وبالمقابل فمن أنقذ حياة شخص فكأنما منح الحياة للناس جميعاً، قال تعالى: {مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ} ³⁵.

ج - اهتمام الإسلام بروح الإنسان:

رغبة الاستمرار في الحياة فطرة موجودة عند كل المخلوقات، وهذه الغريزة موجودة في الإنسان الذي خلقه خالق الكون في أحسن تقويم ومنحه مكانة مشرفة بين مخلوقاته، وبصرف النظر عن السنوات الأخيرة فإن الانتحار لم يكن مشكلة اجتماعية - باستثناء حوادث فردية - لأن الإسلام لم يترك مشكلة أو محنة أو أزمة بدون حل، ولم يسمح للانتحار المحرَّم قطعياً أن يكون حلاً لهذه المشكلات. لكن الانتحار انتشر في المجتمعات الغربية، خاصة التي تعيش مستوى عالياً من الرفاهية، حتى صار كارثة اجتماعية حقيقية امتدت ذيولها حتى وصلت إلى بلادنا، وهي تنتشر في وطننا يوماً بعد يوم.

ففي عصرنا هذا كثرت الأسباب التي أضعفت القيم الأخلاقية والمعنوية عند الإنسان، مما جعله يفقد صحة روحه ويقع ضحية الاكتئاب النفسي، ومن لم يكن صاحب دراية وعلم ودين يبدو له الانتحار حلاً وحيداً لمشكلات الحياة، خلاف المتدينين، حيث أظهرت البيانات العلمية أنَّ الأشخاص الذين يتمسكون بالمعتقدات الدينية ينخفض عندهم الانتحار ³⁶، لذلك ندرس هذه القضية في حياة المسلمين، ونحدد العوامل التي تؤثر على الصحة العقلية وتدفع بالإنسان إلى الانتحار، ونقدم أمثلة حية من القرآن الكريم ونعرف مدى تأثيرها الإيجابي على صحة الروح وسلامتها.

ففي يومنا هذا هناك قواعد معروفة للحفاظ على الصحة البدنية، لكن معرفتنا لها قليلة جداً، ومن أهم القضايا الاجتماعية في عصرنا الانتحار، وفيما يلي بعض ما يؤثر على قضية صحة الروح البشرية بطريقة سلبية:

1 - ضعف الاعتقاد (الإيمان)

إنَّ الشعوب التي سيطرت عليها العلمانية وأبعدتها عن دينها وقعت في خلط اعتقادي أثّر

إحياء الكتب العربية بيروت، (1979)، الديات 8

³³ سورة النساء، الآية: 3029 ؛ البقرة، الآية: 195

³⁴ البخاري الطب 56، والجنائز 84، والصيا 23، والعلم 37؛ مسلم الإيمان، 144، الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة بن موسى بن

الضحك، الترمذي، سنن الترمذي، (1982 İstanbul)، والطب 7

³⁵ سورة المائدة آية رقم 32

³⁶ حياتي هوكلكلي (Hayati Hökekleli)، (İslâm Ansiklopedisi، 22، İstanbul)، 'intihtar' DİA

سلباً في سلامة الروح، وبعبارة أخرى: إِنَّ الإيمان بالله تعالى هو الضامن الذي يعطي حياة الإنسان المسلم أهمية ويؤمنه من الخوف والقلق إذا واجهته المتاعب والمصائب والمحن المختلفة، ويمنحه الثقة به³⁷ والتوكل عليه والخوف منه³⁸، والإنسان في كل الأحوال يعلم أن مرجعه إلى الله تعالى³⁹.

والإيمان بالله تعالى يربط الإنسان بالحياة ويشعره بحيها⁴⁰، فالإنسان الذي يؤمن بالله تعالى يؤمن بأن الحياة الدنيوية نعمة من الله تعالى، وبأنها في الوقت ذاته دار امتحان، وبأن كل شخص عرضة للامتحان في أشكاله المختلفة، وكذلك يؤمن بأن المحن التي يواجهها جزء من هذا الامتحان: {أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ} ⁴¹ وبناء عليه فإن المؤمن بالله تعالى يجعل الإيمان أساساً لتحمل المشكلات، ويلتزم الصبر ضد المصاعب، ويتصدى لتحديات الحياة؛ لأن الصبر من أهم نتائج الإيمان بالله تعالى والثقة به، ومن أكثر الأمثلة وضوحاً حول ذلك ما قاله بديع الزمان، فقد ذكر أشرف أديب في مقابلة معه في عام 1952م أن كلام السيد سعيد النورسي يحمل في طياته الكثير من المعاني والعبر: (وقد بلغت الثمانين من عمري ولم أعرف للعالم طعماً ولا لذة وقد مضى عمري كله في ميادين الحروب وسجون الأسر، وفي سجون الدولة وفي المحاكم الوطنية، ولم تبق مشكلة إلا وتعرضت لها ولا مصيبة إلا وأصبت بها، وقد عاملني ديوان الحرب معاملة وكأنني الظالم الجاني، وقد نفتني الدولة إلى أماكن متعددة وكأنني إنسان غير مبالٍ به، وفي سجون الدولة كنت في سجن انفرادي فقد منعوني من الاختلاط بالناس، وحاولوا تسميمي أكثر من مرة، وتعرضت لأنواع متعددة من الإهانة، وفي أوقات معينة تمنيت الموت أكثر من ألف مرة على الحياة، ولولا ديني وتحريمه للانتحار لكان سعيد تحت التراب قد مات)⁴².

وعلى هذا فالتخلص من الإجهاد والشدة والقلق والرعب الذي يؤثر على الصحة العقلية هو السبيل الوحيد للحفاظ على الحياة، وهو المفتاح الأول لصحة روحنا، وهو واجب من واجبات الدين الإسلامي وثمرة من ثمرات الإيمان بالله تعالى، فالذي يؤمن بالله يعرف أنه لم يُخلق عبثاً، ويعرف أن الحياة الدنيا هي دار امتحان ويعلم أن لها هدفاً ومعنى: {أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ}، فتعالى الله الملك الحق لا إله إلا هو رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ⁴³ وأن استمرار الحياة واجب مهم، فلا بد للإنسان أن يكافح ويعمل من أجل استمرار الحياة على أحسن شكل، وأن يهتم بالدار الآخرة، لأن القرآن الكريم يؤكد أن الأمل والخير والأبدية في الدار الآخرة: {وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ} ⁴⁴ وقال: {وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا} ⁴⁵ لِلَّذِينَ

³⁷ سورة آل عمران آية رقم 159، 173؛ سورة النساء آية رقم 81؛ سورة التوبة آية رقم 51؛ سورة يوسف آية رقم 67

³⁸ سورة البقرة آية رقم 41، 194؛ سورة النساء آية رقم 1؛ سورة المائدة آية رقم 2؛ سورة الانعام آية رقم 72

³⁹ سورة البقرة آية رقم 28، 4645، 223؛ سورة آل عمران آية رقم 28، 54-55؛ سورة المائدة آية رقم 48، 18؛ سورة الانعام آية رقم 36

⁴⁰ سورة البقرة آية رقم 186، 152؛ سورة آل عمران آية رقم 186

⁴¹ سورة العنكبوت آية رقم 2؛ سورة آل عمران آية رقم 186

⁴² بديع الزمان، سعيد نورسي، *Tarihçe-i Hayatı*, (İstanbul Söz Basım Yayın, 2004).

⁴³ سورة المؤمنون آية رقم 116-115

⁴⁴ سورة يوسف آية رقم 109

أَحْسِنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ۚ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ} ⁴⁵.

القرآن الكريم يقرر أن كل إنسان أو أمة عرضة للامتحان، وأن هذا الأمر قانون من قوانين الله تعالى: {أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْخَلَّوْا بِالْجَنَّةِ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ؟ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ} ⁴⁶ كما يقرر القرآن الكريم أن هذا الامتحان له أشكالٌ متنوعة، واتجاهات مختلفة، فتارة يكون إيجابياً وأخرى سلبياً، كما أنه يصيب الإنسان في شخصه أو ما يتعلق به، فهناك من يمتحن في زوجته: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ * إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ} ⁴⁷ وهناك من يمتحن في ولده الذي يحبه كثيراً: {وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ، قَالَ سَاوِيَ إِلَى جِبَلٍ يَْعَصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجَمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُهْرَجِينَ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} * ونَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ} * قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلَنْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعْطُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} ⁴⁸ ومن الناس من يمتحن في أبيه: {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَرْتُنِيَّ أَخَذْتُ أُصْنَامًا لِلَّهِ إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ} ⁴⁹ ومنهم من يمتحن بالخوف والجوع ونقص في الأموال والأنفس، قال تعالى: {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} ⁵⁰ وقال: { وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَى الْعَابِدِينَ} ⁵¹ ومنهم من يمتحن بالرزق وبفقدان وسائل العيش: {اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ} ⁵²

وهذه الامتحانات كلها وما يشبهها من البلاء، تعترض حياتنا المعاصرة كما اعترضت الأمم السابقة.

وهنا قد يتبادر للذهن السؤال التالي: لماذا يُعَرَّضُ الله الناس لهذا الامتحان الذي يسلم منه أحد حتى الأنبياء؟ وهل له سبب أو حكمة؟ يمكن الإجابة عن هذا السؤال في ضوء آيات القرآن الكريم التي تبين أن تعرُّض الإنسان لبعض الامتحانات في هذه الدنيا له حكمة وسبب، وإليك بعض هذه الأسباب:

⁴⁵ سورة النحل آية رقم 30 ؛ سورة الاعلى آية رقم 17

⁴⁶ سورة البقرة آية رقم 214

⁴⁷ سورة التغابن آية رقم: 14 ؛ سورة الاعراف آية رقم 83 ؛ هود آية رقم 81-83، سورة الحجر آية رقم 59-60 ؛ سورة النمل آية رقم 57 ؛ سورة

العنكبوت آية رقم 32-38 ؛ سورة الصفات آية رقم 135-136 ؛ سورة التحريم آية رقم 10-11

⁴⁸ سورة هود آية رقم 4342 ؛ سورة يوسف آية رقم 18

⁴⁹ سورة الانعام آية رقم 74 ؛ سورة مريم آية رقم 42-48

⁵⁰ سورة البقرة آية رقم 156

⁵¹ سورة الانبياء آية رقم: 83

⁵² سورة الرعد آية رقم: 26 ؛ سورة النحل آية رقم 71 ؛ سورة الإسراء آية رقم 30، سورة العنكبوت آية رقم 62 ؛ سورة سبا آية رقم 36 ؛ سورة الروم آية رقم 37 ؛ سورة الزمر آية رقم 52

- أ _ أن يعرف الناس ربهم ويعبدوه، يقول الله تعالى: {وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ} ⁵³.
- ب _ ليلبوا الله تعالى الناس بأعمالهم، فيميز العمل الحسن من غيره، يقول سبحانه: {الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ} ⁵⁴.
- ج _ أن يتميز الصابرون الذين يصبرون في مواجهة الصعوبات ومشاق الحياة بالأجر والبشارة، ويصلون إلى حقيقة العبودية لله تعالى، قال الله تعالى: {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ} ⁵⁵.
- د _ أن يستخرج الإنسان الدروس من قصص الأمم الماضية وأن يأخذ عبرة مما أصابهم، قال تعالى: {أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ} ⁵⁶.
- الخلاصة: كل إنسان في الحياة الدنيا ممتحن بصنوف متعددة من ألوان المحن؛ كالقلق والحزن والمشقة، والحل الوحيد لاجتياز هذه الابتلاءات والمحن، والوصول إلى السعادة الأدبية هو الإيمان بالله تعالى، وإلا بقي الإنسان في بؤس وشقاء وكانت نتيجته أن يصبح من الخاسرين: {وَالْعَصْرُ ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ} ⁵⁷.

2 - ضعف العبادة (العمل الصالح)

العبادة والعمل الصالح لا ينفصل بعضهما عن بعض، وهما أمران يحدثان ويتجددان إذا استقر الإيمان في القلب، والعبادة تقوي الإيمان في القلب وتغذيه فهي غذاء القلوب، ولا يمكن للإيمان أن ينمو في القلب بدون العبادة والعمل الصالح، فالإيمان والعمل الصالح مفتاحان متلازمان لا ينفصل أحدهما عن الآخر؛ في الدنيا يفتحان أبواب الرخاء والسعادة، وفي الآخرة يفتحان أبواب الجنة قال تعالى: {وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوتَا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} ⁵⁸ والعبادة تمنع القلق داخل الإنسان، وتمنحه السعادة، وتمنعه من الوقوع في المهالك، قال تعالى: {الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ} ⁵⁹ فالصلاة درع تحمي الإنسان من العمل السيء، قال تعالى: {إِنَّمَا أَوْجِبُ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ} ⁶⁰ والعبادة تنفذ الإنسان من الشعور بالوحدة وتجعله إنساناً اجتماعياً فعالاً في مجتمعه وبيئته.

يقرر القرآن الكريم أن الله خلق الإنسان من ذكر وأنثى، ثم جعلهم شعوباً وقبائل ليتعارفوا،

⁵³ سورة الذاريات آية رقم 56

⁵⁴ سورة الملك آية رقم 2

⁵⁵ سورة البقرة آية رقم 157 ؛ سورة محمد آية رقم 31

⁵⁶ سورة التوبة آية رقم 126

⁵⁷ سورة العصر آية رقم 21

⁵⁸ سورة البقرة آية رقم 25؛ سورة البقرة، الآية: 82؛ سورة النساء آية رقم 57، 124، 173؛ سورة الاعراف آية رقم 42؛ سورة الرعد آية رقم 29؛ سورة

ابراهيم آية رقم 23

⁵⁹ سورة الرعد آية رقم 28

⁶⁰ سورة العنكبوت آية رقم 45

وأمرهم بالمحبة والألفة والتقوى، قال تعالى: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ} ⁶¹ وأن يكونوا إخوة متعاونين مصلحين بين الناس، قال تعالى: {إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ} ⁶² كما أمرهم أن يقضوا على الخلاف والنزاع الذي يقع بينهم، قال تعالى: {وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ مَا قَاتَلْتُمَا لِلَّهِ لِلْأُخْرَى وَأَقْبَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ} ⁶³ وأمرهم بأن يتعاونوا على البر والتقوى، قال تعالى: {وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} ⁶⁴.

كما ركز النبي صلى الله عليه وسلم على التضامن بين المؤمنين، ونصَحَهُم بالتعاون في حال الشدة والعترة، يقول النبي صلى الله عليه وسلم: " ترى المؤمنين في تراحمهم وتوادهم وتعاطفهم كمثل الجسد الواحد إذا اشتكى منه عضو تدعى له سائر جسده بالسهر والحمى" ⁶⁵ وبعبارة مختصرة: فإن روح الإنسان تسمو بالاتصال بينه وبين الله تعالى، وتتفقد قلبه من الأفكار السيئة، وتصحح سلوكه، وتنضجه أخلاقياً، وترفعه في المجتمع، وتجعله ذا قيمة، فائتاء العبادة يشعر الإنسان أنه في حضور بين يدي الله تعالى، ومن خلال العبادة يبتعد الإنسان عن المشاغل والأمر الدنيوية الأخرى التي تشغله عن الله، ويتجرد من الآثار الخارجية، وإن جاز التعبير فالعبادة توصله إلى حقيقة هي: أنه في حضور مع الله تعالى وجهاً لوجه، وفي مثل هذا الموقف والسلوك تطمئن الروح وتبتعد عن المشاكل والقلق ⁶⁶.

3 - نقص التوكل والصبر والدعاء

ينشغل قلب الإنسان مع الزمن بما يثير القلق فيه، فالرعب والشدة واليأس والمصاعب والمصائب وخوف النقص في موارد الرزق تشكل حجاباً بين العبد وخالقه. وهذه الأمور وما يشابهها ليست سهلة الحل، لكن حلها ليس مستحيلاً. فالخوف واليأس الناجمان عن ضعف الإيمان يؤثران في شخصية الإنسان، وضعف الإيمان بالله هو شعور يدفع الإنسان إلى اليأس والعزلة، والطريقة الوحيدة لهزيمة هذا الشعور وعلاجه والتغلب عليه هي التوكل على الله والثقة به، فالله تعالى هو وحده العارف بحال عبده وهو حاميه وهو الذي يسمع نجاهه ⁶⁷، قال تعالى: {وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} ⁶⁸.

فمن قوانين القرآن الكريم أنه من كان لديه إيمان صحيح فلا داعي للخوف من السلبات التي

⁶¹ سورة الحجرات آية رقم 13

⁶² سورة الحجرات آية رقم 10

⁶³ سورة الحجرات آية رقم 9

⁶⁴ سورة المائدة آية رقم 2

⁶⁵ البخاري، ادب، 27، مسلم، بر 66

⁶⁶ نجائي اوهر، 'Stres ve Dinî İnanç', (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989).

⁶⁷ سورة البقرة آية رقم 137، أنر، نجائي، 'Stres ve Dinî İnanç', (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989).

⁶⁸ سورة الأنعام آية رقم 17

يواجهها، قال تعالى: {أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَنْقُوتُونَ ، لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ} ⁶⁹.

وبناء على ما تقدم فإن التخلص من المصاعب التي تؤثر على حياتنا يكمن في أن نوكّل العمل إلى صاحبه وهو الله تعالى، يقول رسول الله صلى الله عليه وسلم حول هذا الموضوع في دعاء له: "اللهم وجهت وجهي إليك وأسلمت نفسي إليك وفوضت أمري إليك وألجأت ظهري إليك رغبة ورهبة منك وإليك لا ملجأ ولا منجى منك إلا إليك، يا رب لا مانع لمن أعطيت ولا معطي لمن منعت ولا راد لمن قضيت لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد يحيي ويميت بيده الخير وهو على كل شيء قدير وإليه المصير ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم" ⁷⁰.

ومن أهم المشاكل التي ظهرت نتيجة ضعف الاعتقاد قضية خوف النقص في موارد الرزق التي تدفع الإنسان إلى الأزمة، وإذا نظرنا في حياة المجتمع نرى بين الناس من هو فقير ومن هو متوسط الحال ومن هو غني، وتفاضل الناس بهذه الطريقة عائد إلى الله تعالى، فالأمر بيده وله فيه حكمة بالغة، لكن طغيان بعض الناس بسبب المال أو خوفاً من الوقوع في الضيق والأزمة أنتج حوادث اكتئاب نفسية بين طبقات المجتمع. وحل هذه المشكلة يكمن في الإيمان الخالص بالله تعالى والتوكل عليه والرضى بما قدر الله لنا من الرزق، أي:

1 _ كما كانت حياة الإنسان (إتيانه إلى الدنيا وانفصاله عنها) مقدرة من الله تعالى وبيده فكذا رزقه ونفقته، فهما مقدران ومضمونان من الله تعالى أيضاً، يقول تعالى: {وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ} ⁷¹ ولما ضمن الله تعالى رزق عبده وكفله بنفسه وجب على العبد الاعتماد على الله تعالى والتوكل عليه ⁷².

2 _ ولما كان رزق الإنسان ونفقته بيد الله تعالى فكذا رزق ذريته، فهي بيد الله تعالى وتحت ضمانه، وإذا كانت المسألة كذلك فليس هنالك حاجة للقلق على رزق أولاده وعياله: {وَلَا تَقْلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ} ⁷³. {وَإِنْ خِفْتُمْ عِيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} ⁷⁴ {وَكَايِنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} ⁷⁵

3 _ قسم الله تعالى رزق عباده بقدر معلوم، وكتب هذا التقسيم في اللوح المحفوظ، والذي كُتب لا يزيد ولا ينقص ولا يتقدم ولا يتأخر: {أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ} ⁷⁶ {وَاللَّهُ يَفْضِلُ وَيَبْسُطُ} ⁷⁷ وقال: {اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ} ⁷⁸. وقال

⁶⁹ سورة يونس آية رقم 62

⁷⁰ البخارى، الدعوات 63

⁷¹ سورة هود آية رقم 6

⁷² سورة الاعراف آية رقم 10

⁷³ سورة الأنعام آية رقم 151

⁷⁴ سورة التوبة آية رقم 28

⁷⁵ سورة العنكبوت آية رقم 60

⁷⁶ سورة الصافات آية رقم 41

⁷⁷ سورة البقرة آية رقم 245

⁷⁸ سورة الرعد آية رقم 26

{إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ} ⁷⁹ وقال: {وَيَزُرُّهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا} ⁸⁰.

4 _ والزيادة أو النقصان في الرزق امتحان من الله تعالى: {وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِعِزَّةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ} ⁸¹ وقال: {أَوْ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} ⁸² وقال: {أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} ⁸³ يفهم من هذه الآيات كلها أنه لا مجال للقلق في موضوع الرزق والفقر لأن الذي كفل رزق كل حي كفل رزق الإنسان أيضاً، فواجب على الإنسان أن يبذل الجهد للحصول على رزقه ويتوكل على الله تعالى. ولا ننسى أن صاحب التوكل يأخذ رزقه بالعةزة، والطامع الحريص يكون ذليلاً؛ لأن الرزق لا يزيد ولا ينقص بالحرص ⁸⁴، ولا شك أن من أهم الأسباب التي تزعج الإنسان وتقلقه هي نقص قوته ورزقه.

فإذا واجه الإنسان عدداً من السلبات يصاب بالاضطراب والقلق النفسي، ويعيش في ملل ودون أمل في المستقبل ⁸⁵، فإذا عدنا إلى القرآن الكريم نرى أنه يوصي الإنسان في مثل هذه الحال بالصبر ويطلب منه الاستعاذة بالله تعالى؛ لأن الصبر من أهم الفعاليات التي تعالج إجهاد النفس والقلق، والصبر معين على تحمل الحزن والألم ومعين على سعة الصدر. والاعتماد على الله تعالى يجب أن يكون مبدئياً ونابعاً من قلب الإنسان وصميم أخلاقه مهما كانت الأحوال سيئة. وبالمقابل فالذي يعتقد أنه سيحل مشكلته ومحتنه بالإنذار سيلقى مشكلة ومحنة أكبر في الحياة الآخرة بعد الموت، وهي الخلود في نار جهنم (يبقى في جهنم خالداً فيها).

وقد ذكر في القرآن الكريم مراراً وتكراراً أن من صبر على المصائب والمحن التي تواجهه يكون مسلماً حقيقياً وعاقبته الخلود في الجنة، قال تعالى: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} ⁸⁶ وقال: {وَلْتَبْلَوْنَكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ * الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ} * وَلِلَّهِ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ} ⁸⁸ وقال: {وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ} ⁸⁹ وقال: {وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} ⁹⁰ وقال: {مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا

⁷⁹ سورة الاسراء آية رقم 30

⁸⁰ الطلاق آية رقم 3

⁸¹ سورة النحل آية رقم: 71

⁸² سورة الزمر آية رقم 52

⁸³ سورة الروم آية رقم 37

⁸⁴ حقي اسماعيل أرضي روملي (Erzurumlu İsmail Hakki), 719, Marifetnâme, (Bedir Yayınevi: İstanbul).

⁸⁵ مصطفى كويلي، Kur'an'da Ruh Sağlığı، مجلة كلية الاهيات، جامعة اونديكوز مايس، عدد 31(2011)

⁸⁶ سورة البقرة آية رقم 153

⁸⁷ سورة الاعراف آية رقم 128

⁸⁸ سورة البقرة آية رقم 157

⁸⁹ سورة آل عمران آية رقم 146

⁹⁰ سورة الأنفال آية رقم: 46

أَجَزَهُمْ بِأَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} ⁹¹ وقال: {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ} ⁹².

والداعي يلجأ إلى الله تعالى وينتصر به ويطلب الرحمة منه، وبعبارة أخرى: فالدعاء هو: طلب بقلب خالص من الله تعالى، والدعاء — في حال التشاؤم وفقدان الأمل — نور يضيء في قلب الإنسان ويفتح أبواب الأمل له، ويخفف حزنه وضيقه وهو دواء الروح، كما أن الدعاء قوة معنوية تحمي الداعي إذا واجهته الكوارث والبلايا، والدعاء الذي هو رابطة بين الله تعالى والعبد هو واسطة مهمة للوصول مساعدة الله تعالى ومدده ⁹³، يقول الله تعالى في القرآن الكريم في حق هذا الموضوع: {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} ⁹⁴ وقال: {وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرَّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۚ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ كُلَّ شَيْءٍ عَلِيمًا} ⁹⁵ وقال: {ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} ⁹⁶ وقال: {قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَدْعُوا الرُّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوا بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا} ⁹⁷ وقال: {وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ} ⁹⁸ وقال: {هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۗ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} ⁹⁹، وبناء على ذلك فإن الإنسان إذا التجأ إلى الله تعالى بإخلاص، وطلب النصرة منه وحده فإنه يقبل دعاءه ويستجيب طلبه، يقول الله تعالى في القرآن الكريم: {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} ¹⁰⁰

الخاتمة

يمكن أن نقول: إن القرآن الكريم ليس كتاب عقيدة وعبادة وأخلاق فقط، بل هو في الوقت ذاته حصن منيع، ومرشد أمين لحل كافة المشكلات الاجتماعية والفردية كالإنتحار مثلاً، كما يبين موقع الإنسان عند الله تعالى أيضاً، فهو دستور مهم للحياة، كما يبين القرآن الكريم موضوع الروح التي هي في غاية الأهمية للحفاظ على حياة الإنسان؛ لأننا إذا نظرنا للأمور من زاوية القرآن الكريم نرى أن الإنسان عند الله تعالى مقدس ومشرف، وأن حياته تحت حماية القانون الرباني، ونرى أيضاً أن كل ما يشكل خطراً على حياة الإنسان مثل الإنتحار والإجراءات المماثلة له حرام قطعاً، ونرى أيضاً أن الدنيا هي دار امتحان، وأن كل شخص يتعرض للامتحان في أشكاله المختلفة، وأن الحياة والموت

⁹¹ سورة النحل آية رقم: 46

⁹² سورة البقرة آية رقم 45

⁹³ سورة المؤمن آية رقم 60؛ البقرة آية رقم 152؛ سيف دين يازجي ي، سيف الدين يازجي ، 'İnananların Güç Kaynağı Dua'،

(DİB. Yayınları, Ankara, 2002).

⁹⁴ سورة البقرة آية رقم 186

⁹⁵ سورة النساء آية رقم 32

⁹⁶ سورة الأعراف آية رقم 55

⁹⁷ سورة الأسراء آية رقم 111

⁹⁸ سورة غافر آية رقم 60

⁹⁹ سورة غافر آية رقم 65

¹⁰⁰ سورة البقرة آية رقم 186

قضاء وقدر من الله تعالى وتحت تصرفه، وأنه لا داعي للقلق في الرزق؛ لأن رزق كل دابة على الله تعالى، وأن المؤمن الذي يؤمن أن الأمور كلها بمشيئة الله تعالى وتقديره يكون مالكا لصحة روحية قوية¹⁰¹، ويحدد القرآن الكريم أيضاً أن الله تعالى لا يكلف الإنسان ما لا يطيق، بل يكلفه من المسؤولية على قدر ما يطيقه، وأن هذه المسؤولية تكون فردية كما تكون اجتماعية. وبالتالي فليعلم المؤمن أنه مسؤول عما في وسعه، ولا ينبغي له أن يدخل في القلق من أجل الأمور التي تتجاوز استطاعته وقدرته، فعليه أن يعمل ما في وسعه ويترك الباقي على الله تعالى¹⁰² والمهم هنا هو شعوره بمسؤوليته وأداء واجباته بحق¹⁰³. وفي القرآن الكريم آيات كثيرة حول هذا الموضوع مثلاً: ﴿مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّٰ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولاً﴾¹⁰⁴ والواجب هنا على المسلم أولاً أن يعمل واجبه بحقه ويترك البقية على الله تعالى¹⁰⁵.

بناء على ذلك فإن المشكلات التي ظهرت في عالمنا المعاصر بسبب الابتكارات التي تضيف على حياتنا الحداثة يمكن أن نقول فيها: إذا نظرنا لهذه المشكلات من زاوية القرآن الكريم وطبقنا مبادئه في حياتنا يمكن حل المشكلات التي تزعجنا مادياً ومعنوياً بسهولة، لأن القرآن الكريم كما هو دليل لسعادة الدنيا والآخرة فهو أيضاً مصدر شفاء ورحمة للمؤمنين.¹⁰⁶

المراجع

- البخاري، أبو عبدالله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم البخاري. صحيح البخاري (الجامع الصحيح) İstanbul, 1981.
- أبو داود، سليمان بن اشعث بن اسحاق السجستاني، سنن أبي داود، İstanbul, 1981.
- ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، سنن ابن ماجه، دار إحياء الكتب العربية : بيروت، 1979.
- آرون، رايمون (Raymon Aron)، *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Ankara: 1986.
- أرضي روملي، اسماعيل حقي، *Marifetnâme*, Bedir Yayınevi: İstanbul.
- أنر، نجاتي، *Stres ve Dinî İnanç*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1989.
- الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى بن سؤرة بن موسى بن الضحاک، الترمذي، سنن الترمذي (الجامع الصحيح)، İstanbul: 1982.
- بديع الزمان سعيد نورسي، *Tarihçe-i Hayatı Söz Basım Yayın*, İstanbul: 2004.

¹⁰¹ مصطفى كويلى، *'Kur'an'da Ruh Sağlığı'*، مجلة كلية الاهيات، جامعة اونديكوز مايس، عدد 31(2011)

¹⁰² انظر في هذا الموضوع الايات: سورة البقرة آية رقم 233؛ سورة الانعام آية رقم 152؛ سورة الاعراف آية رقم 42؛ سورة المؤمنون آية رقم 62

¹⁰³ سورة البقرة آية رقم 286

¹⁰⁴ سورة الإسراء آية رقم 15

¹⁰⁵ سورة آل عمران آية رقم 186.259

¹⁰⁶ مصطفى كويلى، *'Kur'an'da Ruh Sağlığı'*، مجلة كلية الاهيات، جامعة اونديكوز مايس، عدد 31(2011)

- هوكللي حياتي. 'intihar' DİA, İslâm Ansiklopedisi, 22, İstanbul.
- بازجي، سيف الدين، *İnananların Güç Kaynağı Dua*, DİB. Yayınları, Ankara: 2002.
- كوينجك، ه.ع (Harold G. Koenig): 'Religion, Spirituality and Medicine: Research Findings and Implications for Clinical Practice', Southern medical journal, 97, (2004).
- كويلي، مصطفى، *Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme* مجلة كلية الالهيّات، جامعة اوندكوز مايس، ع.23، ص.65-92، (2007).
- كويلي، مصطفى *Ruh ve Beden Sağlığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi*، مجلة كلية الالهيّات، جامعة اوندكوز مايس، ع.28، ص.5-36، (2010).
- كويلي، مصطفى، *Kur'an'da Ruh Sağlığı* مجلة كلية الالهيّات، جامعة اوندكوز مايس، ع.31، ص.65-92، (2011).
- مسلم، أبو الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري، صحيح مسلم (الجامع الصحيح)، بيروت: 1956.

Vehhâbî Düşüncenin Dayanağı*

ISMAIL FAHMY PASHA

ÇEV. İLHAN ZENGİN**

Öz: Her şeyin orta yolu (vasatı) olmakla birlikte aşırıya kaçan yorumları da bulunmaktadır. Dini inançta aşırılık, diğer inanç sahiplerine rahatsızlık verebilmektedir. Günümüzde İslamî köktendincilik mevcuttur ve ilk defa Şeytan (iblis) tarafından başlatılmıştır. Karşı karşıya kaldığımız dinî aşırılığın ne zaman ve nasıl çıktığının bilinmesi buna karşı mücadelenin de temelini oluşturmaktadır. Kur'an ayetleri ışığında bu düşünce yapısı incelenmiştir. Bu aşırılıkçı eğilim, kendisini masum bir inanç duyarlılığı olarak ifade etmiş olsa da, doğrudan İslam inancını ve yaşamını sona erdirmeyi hedeflediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeytan, Köktendincilik, Vehhâbilik, Tevhid, Hz. Adem.

Abstract: As well as moderate way, every belief has also extremist interpretations. Extremism in religious beliefs can cause discomfort to other believers. Today, there is an Islamic fundamentalism firstly started by the Satan (Iblis). Knowing when and how the religious extremism we face is the basis of the struggle against it. This mentality has been examined on the light of Kuranic verses. This mentality has been examined in the light of Quranic verses. Although this extremism has been expressed itself as a innocent sensibility of belief, it is seen that directly targeted to end Islamic creed and life.

Keywords: Satan, Fundamentalism, Wahhabism, Oneness, Adam.

* Çalışmanın orijinal başlığı (*Satan: The First Wahhabi in the World*) literal olarak *Şeytan:Dünya'daki İlk Vehhâbî* şeklinde tercüme edilmelidir. Ancak hem metnin muhtevası hem de üslubun letâfeti açısından böyle bir başlık tercih edilmiştir. Metindeki tüm dipnotlar çevirmene aittir.

** Dr. Araştırmacı-Yazar, ilhanzengn@gmail.com

Giriş

Suudi Arabistan'ın Necd bölgesinden çıkan Şeyh Muhammed Bin Abdülvehhâb,¹ kendisinin “İslamî Köktendinci Hareketi”ni 1750’li yıllarda başlatması ile Sünni İslam Dünyası’nda “İslamî Köktendinci” düşünce yeniden doğdu. Girişim, 17.yüzyıl Amerika’sındaki “Puriten Hareketi”ne² çok fazla benzemekteydi.

Onun köktendinci (müfrit, ifratçı, aşırı, uzlaşmaz, bağnaz, zorba) taraftarlarından dolayı Hareket, Muvahhidler veya “Bir ve tek Allah’a İnananlar” olarak bilinmektedir. Ancak İslam dünyasında onlar “Vehhâbî”/Selefi veya “Sahabeler”in takipçisi olarak bilinmektedir. Bu köktendinci mezhebin diğer isimleri arasında “Tekfirci” (diğer Müslümanları kâfirlikle suçlayan), Hicret/İslamî Cemaat/Taliban ve benzerleri bulunmaktadır.

Tarihi Arka Plan

Muhammed b. Abdülvehhâb (1703-1792), (İngiliz İstihbarat Örgütleri’nin ve menfur Arabistanlı Lawrence’in (1888-1935) desteği ile ortaya çıkmış olan) Vehhâbîliği³ kuran kişi olarak kabul edilmesine

¹ Muhammed Bin Abdülvehhâb (1703-1792). Arap yarımadasındaki Necd bölgesinde bulunan Uyeyne’de doğdu. İlk eğitimini âlim olan babasından aldı. Daha sonra Hambeli mezhebine göre fıkıh alanında kendini geliştirdi. Mekke ve Medine’ye eğitim için gitti. Medine’de İbn Teyyime düşüncesini benimsemiş Hambeli âlimlerden ders aldı. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye’nin kitaplarını okuyarak fikri ve ilmi görüşlerini geliştirdi. Hanbali âlimlerin Ehl-i sünnet dışı olarak gördüğü özellikle Şia, Mu’tezile ve Harici gruplara karşı sert tavır takınmış, yazılarında ağır eleştirilerde bulunmuştur. Fikirleri hem kendi döneminde hem de daha sonraki devirlerde eleştirilmesine rağmen geniş bir kitle tarafından sahiplenildi. Osmanlı-Türk toplumunun mutedil ve geniş kitleleri kapsayıcı İslamî anlayışına ters olduğundan fazla ilgi görmeyerek kendisi isyancı, düşünceleri de Harici yorumu olarak değerlendirildi. Görüşlerini topladığı Kitâbü’t-Tevhîd ilk ve temel eseridir. (Michael Cook, Mustafa Öz; “Muhammed b. Abdülvehhâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, 2005, s.491-494).

² Jakob Ammann (1644–1730) tarafından kurulan köktendinci protestan Hristiyan mezhep cemaati. Jakop Ammann, başlangıçta Almanya’nın güneyi ve Alsace bölgelerinde bulunan Protestanlara mensup iken fikirlerindeki aşırılıklar sebebiyle kendi öğretisini kurarak mensup olduğu gruptan ayrıldı. Ona göre inancından dolayı aforoz edilen herhangi biri kendisini toplumdan sosyal olarak soyutlamalıdır. 18. yüzyılın başlarında Amerika’ya göç ederek kendi yerleşimlerini kurdular. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri’nin birkaç eyaleti ile Kanada’da yaşamaktadırlar. Herhangi bir kilise binasına veya papaza sahip değiller ve ibadetlerini kendi yaşlıları eliyle gerçekleştirmektedirler. İnançlarının temelini aile, cemaat, alçakgönüllülük ve dünyadan soyutlanma oluşturmaktadır. Sade giyinmektedirler. Teknolojik ürünlerden kaçındıklarından bisiklet, at arabası kullanırken elektrik ve elektrikli aletleri oldukça sınırlı şekilde kullanmaktadırlar (<https://www.britannica.com/topic/Amish>).

³ Muhammed b. Abdülvehhâb tarafından kurulduğu kabul edilen ve kendilerini, selefiyye veya ehl-i hadis olarak tesmiye eden müntesipleri tarafından ehl-i sünnet dairesinde kalarak dinin aslına/özüne dönük İslami yaşantının amaç edinildiği ihya hareketi olarak

rağmen günümüz Vehhâbiliğinin gerçek kurucu babası Harran'da doğan Şeyh İbn Teymiye'dir (1263-1328). Onların büyük, büyük büyük babaları ikinci halife olan Ömer Bin Hattab'dı (586-644). O, o kadar müfrit biriydi ki Hz. Peygamber'i (SAS) Mekkeli müşrikler ile yapılan Hüdeybiye Barış Anlaşması'nda kâfirlere karşı çok yumuşak olmakla suçlayarak onu ağır bir şekilde tenkit etmiş ve ayrıca Hz. Peygamber ölüm döşeğindeyken vasiyetini yazdırmak istediğinde Ömer (RA), Sünnet'e ihtiyaç yok manasına "Kur'an-ı Kerim bizim için yeterlidir" demişti. Hatta daha ileri giderek Hz. Peygamber'in (SAS) ruhunu teslim edeceği sıralarda (hastalığından dolayı) havale geçirerek sayıkladığını ve anlamsız şeyler mırıldandığını söyledi (Bakınız: Türkistan'lı İmam Buharî tarafından derlenen ve en güvenilir Sünni hadis kitabı olan Sahih-i Buhari).

Şeytan Onların Hepsinin Önündeydi

Meselenin özüne bakmak gerekirse, (herhangi bir din veya izm'de olan) bu "köktendinci (bağnaz) zihniyet" yaratılışın başlangıcına kadar gider. Şeytan, Allah'ın kudretine karşı isyan ettiği zaman kendi yaratıcısına karşı itaate de direnmiş oldu. Çünkü o, kendisini tek "faziletli varlık" olarak görürken diğer mahlûkatı "herhangi bir zikre

görmektedirler. İslam tarihinde benzer görüşler ilk dönemlerden beri var olmasına rağmen Vehhâbiliğin bu kadar taraftar toplayıp yaygınlaşmasında arkasındaki siyasal otoritenin bulunmasının etkisi büyük olmuştur. İlk dönemlerde Abülvehhâb'ın fikirlerine karşı İslam âlimleri tarafından şiddetli tepki gösterilmiş, gittiği bölgelerden çıkarılmıştır. Siyasi nüfuz arayışındaki Suûd ailesinin idaresindeki Dir'iye'ye gelince talihi tamamen değişti (1158/1745). Suûdî emir ile yaptığı düşünülen ittifak sonucunda Abülvehhâb, emiri dini saiklerle desteklemek suretiyle onun siyasî otoritesinin genişlemesini sağlayacak, buna karşılık emir de ona fikirlerini rahatça yayması için siyasî destek ve imkân sunacaktı. Sağlanan ittifak neticesinde Abülvehhâb'ın 1792 yılındaki vefatına kadar Suûdiler siyasî otoritelerini Riyad, el-Harc, Kasım ile Necid'deki bedevi kabileler üzerinde hâkimiyet sağladılar ve 1795 yılında Ahşa'yı ele geçirdiler. İlerleyen süreçte Kerbelâ, Tâif, Mекke ve Medine'yi aldılar. Şam ve Bağdat'taki Osmanlı birliklerinin bu hareketin siyasî yayılışına engel olamaması üzerine Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından bölgeye 1811 yılında askeri kuvvet göndermesi ile gerileyen hareket 1824 yılında tekrar Riyad'ı alarak toparlandı. İlerleyen yıllarda bölgede etkin bir güç olarak zuhur eden Muhammed b. Reşid'in Suûd idaresine karşı giriştiği mücadele sonucunda Suûdiler 1891 yılında Riyad'dan tekrar ayrılmak zorunda kalarak Kuveyt'teki el-Sabah ailesine sığındılar. 1902'de tekrar güçlenerek Abdülazl b. Abdurrahman önderliğinde Riyad'ı ele geçirdiler. Şerif Hüseyin ile mücadeleye giriştiler ve Necid bölgesinde hâkimiyet sağladılar. Osmanlı Devleti gelişmeler üzerine Birinci Dünya Savaşı öncesinde fiili durumu kabullenerek Necid'i vilayet statüsüne getirerek Abdülazl b. Abdurrahman'ı vali olarak atadı (Mayıs 1914). Vehhâbiler, Reşidiler ile Şerif Hüseyin kuvvetlerine karşı yaptıkları mücadeleleri (İngilizlerin desteği ile) kazanarak 1920'li yıllarda bölgenin hâkimi durumuna geldiler. 1932 yılında (İngilizlerin desteği ile Şerif Hüseyin'in bertaraf edilmesi sonucu) Suûdî Krallığı'nı kurdular. Vehhâbîlik de yeni kurulan bu devletin resmî mezhebi haline geldi. (Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhabilik", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 611-615.)

değer olmayanlar” olarak değerlendirdi (Aforoz/ Tekfir). Kur’an-ı Kerim, şeytanın kendi sözlerini aktarmak suretiyle bu şeytani zihniyeti ifşa eder: “Ben ondan (yani Hz. Adem’den) daha üstünüm!” (Bakınız: 7/A’raf, 12).

“Müslüman Köktendinciler”e (yani Vehhâbî, Selefi, Tekfiri, Taliban ve diğerleri) gelince onların temel sloganları: Sadece Allah, Sadece Allah veya Tevidd’dir. Kendilerinin “Sadece Allah” söylemlerinde o kadar ileri gidiyorlar ki gayr-ı Müslümler bir yana diğer Müslüman mezhepleri “Heretik” veya Müşrik olarak değerlendiriyorlar. Bu nedenle “İslam’ın diğer bir mezhebine” bağlı olan Suriye, Irak, veya Pakistan, Afganistan, Yemen, Somali, Nijerya ile Mısır’ın herhangi bir Müslüman mahallesinin bütünüyle havaya uçurulmasını bile kendi kendilerine tasvip edebiliyorlar (Eğer bu gruplar bütün dünyaya yayılabilirlerse ki bunu istiyorlar; “Vehhâbîsm”, Müslümanlar için olduğu kadar gayri-Müslümler için de dünya genelinde nasıl bir tehlike olurdu).

Vehhâbîler’e göre herhangi bir resim “put”tur (köktendinci/bağnaz Yahudiler veya Amerika’daki “Amiş” Protestanları gibi bir takım Hıristiyan köktendincilerin inançlarında olduğu gibi). Herhangi bir türbe (veya mezar), hatta Hz. Peygamber’in (sas) türbesi bile putlara tapınma yeri olarak görülmektedir. Onlar, Suudi Arabistan, Irak, Suriye veya Pakistan, Somali ile Batı Afrika’daki Mali gibi ellerinin ulaşabildiği herhangi bir yerde bulunan birçok evliya veya imamın (şeyhin) türbelerini yıktılar. Tevhid adına (La ilahe illallah) binlerce masum Müslüman erkek, kadın ve çocuk bu Vehhâbî ve Selefi yobazların eliyle insanlık dışı bir muameleye maruz kaldı veya topluca katliama uğradı. Bu gerçekten çok çelişkili ve korkunç bir durumdur.

Şeytan’ın Felsefesi

“La ilahe illallah” söylemi öncelikle çok “dindar” ve çok masum olarak görülebilir. Şeytan (Lanetullah), bu söylemi Hz. Adem’in (as) yaratılış zamanında yani binlerce yıl önce başlattı. Kur’an-ı Kerim der ki: “Hatırlayın, Rabbiniz Meleklerle “Adem’in önünde secde edin” dediği zaman İblis (Şeytan) dışında hepsi bunu yaptı. O, reddetti ve böylece Allah’ın huzurundan kovuldu (yani o, “er-raciim” oldu)”. Bakınız:

15/Hicr, 28-36.⁴ (Not: Adem’e “Secde” esasında “yeni bir mahluk için yapılan kutlama” veya bir “şükür” olarak düşünülebilir).

Allah tarafından maruzatı kabul edilmeyen ve Cennetten kovulan Şeytan’ın “sadece Allah’a ibadet” (veya hürmet) etmede herhangi bir sorunu yoktu. Onun sorunu geçmişte ve hala Allah’tan başka bir varlığın önünde (yani Hz. Adem) secde etmektir. Aynı illet günümüzde Vehhâbîlerde de mevcuttur. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak Şeytan hala bir ve tek olan Allah’a inanmaktadır. Nitekim Kur’an’da belirtildiği üzere Şeytan birçok kez “Ey Rabbim” şeklinde ifade kullanmıştır (Bakınız: 15/Hicr, 36,39).

Böylece biz net bir şekilde şu sonuca varabiliriz ki, Şeytan hala “bir ve tek olan Allah’a ibadet etmeye (hürmet göstermeye) hazır durumdadır. Onun şahsi (veya tek) sorunu Adem’in (yani insanların) önünde secde etmek ve eğilmektir. Meselenin özü budur. Köktendinci Vehhâbîler de “bir ve tek olan Allah’ın önünde eğiliriz başka birinin değil” bahanesiyle aslında aynı şeytani oyunu oynuyorlar. Bu şekilde “peygamberleri” veya “evliyalari” reddederek Allah ile insan arasındaki bağları kesmeye çalışıyorlar (ve böylece öncelikle Allah tarafından yetkilendirilen peygamberler reddedilerek dolaylı yoldan Allah inkâr edilmiş olunuyor).

Şimdi soru şu: Eğer sen, Allah’ı temsil etmenin yanı sıra onu ve mesajını insanlara tebliğ eden peygamberlere hürmet göstermezsen o tebliğ edilen Allah’a nasıl ibadet edebilirsin ki (mesaja hürmet gösterme, fakat mesajı getireni reddetme).⁵

Teolojik Bir Tartışma

Bu Vehhâbîlerin anlayamadıkları (belki de asla anlayamayacakları) şey, Allah’tan başka birine herhangi bir şekilde hürmet göstermeyi veya önünde saygıyla eğilmeyi tıpkı “putlara tapmak” gibi değerlendirmeleridir. Öyleyse bu durumda, Allah’ın peygamberleri ve

⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bakınız: 2/Bakara, 30-39; 7/A’râf, 11-25; 17/İsrâ, 61.

⁵ Peygamberleri aradan çıkarmak suretiyle sadece Kur’an varmış gibi davranmak Allah ile insan ilişkisini bozacaktır. Başka bir ifade ile peygamberlerin aradan çıkartılması ile vahiy manasızlaşacağından dolayı vahiy yoksa aslında Kuran da yok denilmeye başlanacak ve söylem peygamber yoksa-Kuran yoksa- Vahiy yoksa aslında İslam da yok şekline dönecektir... Bu bağlamda Vehhâbîler’in esas itibariyle (şeytani) bir plan dâhilinde İslamiyet’i ortadan kaldırma çalışması içinde oldukları düşünülebilir.

diğer mübarek zatlar, Hz. Meryem veya Hz. Musa'nın annesi gibi inançlı kadınlar ve bunlara benzer insanlar için Kur'an-ı Kerim'in bütününde yapılan övgüler de "puta tapıcılık" olmalıdır. Çünkü yalnızca Allah methedilmeli ve ona hürmet gösterilmeli, başka birine değil (hadi öyleyse ailemize, öğretmenlerimize, arkadaşlarımıza da hürmet etmeyi bırakalım). Fakat Allah (CC) Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade etmektedir ki: "Bana ve anne-babana şükret..." (31/Lokman, 14).

Bunun yanında, birisi İslamiyet'i kabul ettiği zaman, yalnızca Allah'ın ulûhiyetini kabul etmekle kalmaz Hz. Muhammed'in peygamberliğinin üzerinden 1400 yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen "Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahitlik ederim" sözlerini ikrar etmelidir (peygamberliğinin halen devam ettiği vurgulanmak için şehadet getirirken geniş zaman kipi kullanılır, geçmiş değil). Hz. Peygamber fiziki olarak ölmüş olmasına rağmen onun ismi ümmeti arasında hala yaşamaktadır ve "Hz. Muhammed, Allah'ın resulüdür" (Muhammedü'r-Resulullah) şeklinde her gün milyarlarca defa ümmeti tarafından ilan edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de 94. surenin 4. ayetinin gerçek manası da budur.⁶

Gün içerisindeki ibadetlere çağrı olarak birçok kez okunan "Ezan"ın yanı sıra her Müslüman namazlarında Allah'ın kutsal isminin yanında Hz. Peygamberin kutlu ismini eklemelidir. Namaz tamamen Allah'a için olmasına rağmen biz kutlu Nebi'nin ve hatta onun neslinin (yani Al-i Muhammed, Al-i İbrahim) isimlerini de Allah'a karşı yapmamız gereken günlük ibadetlerin bir parçası olarak zikretmeliyiz. Bu nedenle köktendinci Vehhâbîler de dâhil olmak üzere bütün Müslümanlar günlük namazlarında Allah'a (cc) aşağıdaki duayı yapmalılar: "Allahümme Salli Alâ Muhammedin ve Âli Muhammedin, Kema Salleyte Alâ İbrahim ve Âli İbrahim..." (Bakınız namazda teşehhüt). Bunun dışında (Vehhâbîlerin O, "öldü", 1400 yıl önce gömüldü ve O, artık yok! dedikleri) Hz. Muhammed'e (sas) her Müslüman'dan kendi selamlarını da günlük namazlarında sözlü olarak "Es-selamu Aleyke Eyyühen Nebiyyu ve Rahmetullah ve Berekatuh..." "Selam ve esenlik senin üzerine olsun Ey Resül!") şeklinde ifade etmeleri Allah (cc)

⁶ Ve senin zikrini (ismini, şanını) yüceltmedik mi? (94/İnşirâh, 4).

tarafından istenmektedir. Biz bu listeye tüm Müslümanlar tarafından, Allah (cc) için kıldıkları günlük namazların sonunda ifade ettikleri “Tesbihat”ın yanı sıra Hac’da, Ramazan’da, Bayramlardaki diğer birçok İslami ibadeti de ekleyebiliriz.⁷

Gerçek İslam söz konusu olduğunda Hz. Muhammed’in peygamberliğini baştan kabul etmeden hiçbir Müslüman’ın Allah’a ibadet edebileceği (mezhebi renkler haricinde) bir yöntem yoktur ve Allah’a ibadetin bir parçası ve bütünü olarak onun mübarek soyundan gelenler olmadan da Allah’a ibadet edilemez. Aynı şekilde Adem’e (as) secde etmek istemediğinde de, Şeytan’ın yalnızca Allah’a ibadet ediyor olması onun kurtuluşu için yeterli gelmemiştir. Bu nedenle, Sünni İslam’ın dört büyük imamından biri olan İmam Şafi (ra) der ki: “Ey Peygamberin Ehl-i Beyti! sizi sevmeyi ve günlük namazlar sırasında isimlerinizin kendisine zikredilmesini Allah istemektedir; hatta o kadar ki, eğer bir kişi namazında size dua etmezse o namaz kabul de olmaz” (Bakınız: İbn Hacer el-Askalani, Sevâik el-Muhrîka, s.88).

“Vehhâbî Felsefesi”nin Şeytan’dan nasıl doğduğunu ve takipçileri vasıtasıyla o günden bugüne kadar nasıl devam ettiğini artık şimdi açıkça görebiliyoruz. Ama Allah’a hamd olsun ki, yavaş bir ölüm ile ortadan kayboluyor.

Gerçekte Şeytan, dünyadaki ilk Vehhâbîydi.

Sonuç⁸

Şeytan, Allah’ın ulûhiyetini ve rububiyetini kabul etmiş, Hz. Adem’in yaratılışına kadar da saygıda kusur etmemiştir. Ancak sırr-ı imtihan hükmüne göre ne zaman Şeytan, Hz. Adem ile imtihan edilince, işte o vakit imtihanı kaybederek huzurdan kovuldu. Hz. Adem ile kendini fiziki yapı itibarıyla karşılaştırarak yanılğı içine düşen Şeytan, Allah tarafından Hz. Adem’e (insanlara) üflenlen ruhu ve mahiyetini anlayamadı. İnsan, sahip olduğu ruhun mahiyeti ile rububiyet iddiasında (firavunlar gibi) bulunabildiği gibi halis bir abd da (Hz. Muhammed (sas) gibi) olabilir.

⁷ Peygamberler ve onların sünnetleri olmazsa Arafat, şeytan taşlama, Say, Tavaf’ın ne anlam ve önemi kalacaktır.

⁸ Bu kısım esas metinde olmayıp çevirmen tarafından eklenmiştir.

Şeytan ile aynı mantıki yolu izleyen Vehhâbiler de sadece Allah'a iman edip onun sözlerini uygulayacaklarını ifade ederek Allah ile kurbîyet kesp etmiş olan peygamber veya evliyalari yok saymaktadırlar. Allah'ı insanlara tanıtan ve onun mesajını getiren peygamberleri yok saymak sureti ile aslında Allah ile insanların arasındaki bağı koparmaya çalışmaktadırlar. İbn Teymiye'nin dış etkilere maruz kalıp kalmadığını bilmiyoruz ancak M. Abdulvehab'ın İngilizler ile teması ve onların desteğini alan Vehhâbiliğin yaklaşık iki yüz elli yıldır İslam alemine fitne yaydığı hakkında bir hayli akademik yazı kaleme alınmıştır. İngilizler, İslam alemini sömürgeleştirmek ve halifeliği ortadan kaldırmak için yüz elli yıl kadar uğraş verdiler. İslamiyet'in ve ümmetin koruyucusu olan Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliye) ne zaman sömürgecilerin karşısına çıktıysa, Vehhâbiler hemen onu dinsizlik ile suçlamışlardır. Günümüzde de Sünni İslam anlayışına en büyük darbe Vehhâbiler ve onların türevlerinden, alt kollarından gelmektedir. Yukarıdaki yazıda Hz. Peygamber'e (sas) ittiba edilmesine dair bazı ayetler verilmiştir. Bu konuda Kur'an'da başka ayetler de bulunmaktadır ve bunların birkaçı aşağıda verilmiştir:

1- De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (3/Al-i İmran, 31)

2- De ki: "Allah'a ve Peygamber'e itaat edin". Eğer yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez. (3/Al-i İmran, 32)

3- "Allah'a ve Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin". (3/Al-i İmran, 132)

4- Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. (4/Nisa, 59)

5- "Her kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse...", (4/Nisa, 69)

6- "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik". (4/Nisa, 80)

7- "Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin..." (8/Enfal, 20)

8- "Allah'a ve Resûlüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin..." (8/Enfal, 46)

9- “Kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar başarıyı elde edenlerin ta kendileridir”. (24/Nur, 52)

10- “...Resûle itaat edin ki size merhamet edilsin...” (24/Nur, 56)

11- “İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder...” (33/Ahzab, 31)

12- “...Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır”. (33/Ahzab, 71)

13- “Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin”. (64/Teğabun, 12)

Kaynakça

Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhabilik”, *DİA*, c. 42, İstanbul, 2012, s.611-615.

Cook, Michael ve Öz, Mustafa; “Muhammed b. Abdülvehhâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, 2005, s.491-494.

https://www.academia.edu/38025472/Satan_The_First_Wahhabi_in_the_World

<https://www.britannica.com/topic/Amish>.

Sağlam Kulpa Tutunamayanlar - Ahlak Eşcinsellik ve Deizm
Üzerine - Namık Kemal Okumuş, Araştırma Yayınları,
Ankara, 2017, 253 sayfa, ISBN 978-605-9503-17-4

MUHAMMET AYDIN*

Namık Kemal Okumuş kitabını giriş ve üç bölümden oluşturmuştur. Üç bölümde de oldukça güncel konulara yer vermiştir. Giriş kısmını ise “*Beşerin normal ve anormalliklerinin kaynakları üzerine bazı tespitler*” başlığıyla farklı bir konuya ayırdığı görülmektedir. Burada yazar dinin amaç değil de *araç değer* oluşuna temas eder: Din olgusu, Yüce Allah’ın temel istekleri arasında yer alan sâlih amelin yaygınlaştırılmış olduğu kişi ve toplum yaşamına ulaşmanın araçsal bir aşamasıdır. Bu algı genelde inanan toplulukların

* Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, (maydin@gumushane.edu.tr) orcid.org/0000-0002-0099-9024.

bir eğilimdir. Okumuş'a göre insanın serüveninde iyi ile kötünün mücadelesi her zaman olmuştur. Günümüzün farkı dünden ayrı olarak kötülüğün artık daha görünür olması ve daha bir normalleşmesidir. Özellikle reklam ve pazarlama teknikleri üzerinden gelişen bir tasavvur şekli, toplumsal katmanlarda sürekli olarak mağduriyet ürettiği ölçüde, sadece adı geçen kitleler nezdinde değil, bu duruma şahit olan kitleler nezdinde bile belli ölçüde kötülüğü daha da cazip kılmaktadır. Uzun süreçte kitlelerin kötülüğe karşı almış olduğu gardı düşüren bu adımlar, genel olarak hiç kimsenin karşı duramayacağı 'kişisel özgürlükler, insan hakları, eşitlik, dokunulmazlık, korunmuşluk, mahremiyet, irade hürriyeti ve yaşam tarzı seçme hakkı' gibi temel haklar üzerinden tedavüle sürülmektedir. Neticede oldukça bilinçli bir şekilde seçilmiş olan bu adımların yedeğinde gidilerek insanlığın üzerinde durmuş olduğu zemin adeta bombalanmaktadır. (Okumuş, 2017: 15) Geline bu noktada beşerin normallikleri olduğu gibi anormallikleri de bulunmaktadır. Aynı şekilde dinsel ve cinselliğin de normal ve anormal halleri vardır. Bu eserde bulunduğumuz bu vasatta Allah'ın uzattığı sağlam kulpa tutunamayanların serencamı ve bu eğilimlerin zihinsel ve işlevsel hallerine değiniler yapılmıştır.

Birinci Bölüm: *“Ahlakın değişik halleri ya da Tanrısal onayı hak eden verimli bir hayat beklentisi”* İnsanoğlu, hem ahlaki değer üreten ve hem de ahlaklı olabilen çift yönlü bir varlık olarak yaratılmıştır. Değerlerimizi oluşturan ahlaki kazanımlarımız olduğu gibi, değer ve ahlaki kazanım anlamındaki en büyük değer Tanrı'ya inanç/iman erdemi olduğu da bilinmelidir. Okumuş'a göre ahlaki bileşenler üç tanedir: eylem, söylem ve değerler. Bunlardan biri olmadan diğerinin ortaya çıkması zordur. Nitekim bize düşen görev, amaç değerlerle araç değerleri karıştırmamaktır. İşte o zaman araç değerler kümesini oluşturan ibadet ve tâatin gerçek anlamda ahlaklı birey ve değer yüklü davranışları olan kişilikleri ortaya çıkarmasına yardımcı adımlar olduğu anlaşılabacaktır.

Ahlakın kişi ve toplumları besleyiciliği anlamında değişik kaynaklara sahip oluşundan bahsederken, dini kaynakların dışında insanın üretimlerine de olumlu yaklaşması önemlidir. Zira İslam, dini kaynakların dışında beşerin olumlu üretimlerine açık bulunan ahlak

kurallarına yabancı değildir. Hatta İslam başka milletlerin kabul edilebilir değer eşiğinde bulunan örflerini hiçbir zaman göz ardı etmemekte, kendi dünya görüşüne uygun ve iyi olanlarını sorgusuz sualsiz kendi bünyesine dâhil edebilmektedir ki İkbâl bunu *İslam'ın hazmedici ruhu* şeklinde betimler.

Dinlerin iman etme eylemi ile güven duyma arasındaki diyalektiği hakkında yazar günümüz açısından da önemli tespitlerde bulunmaktadır: “Kelimenin kökünde bulunan emniyet vurgusu, iman olgusunu güven duyma temeli üzerinden açığa çıkarmaktadır. Bu kişilerin yaşadığı ortamlarda her türlü canlı, cansız, bitki örtüsü, çevre vb. varlıklar, insanın koruması altına girdiklerinden onların yıkıcı eylemlerinden uzak durabilmektedirler. Ne yazık ki, iman etme ile güvende olma arasındaki korelasyonu göremeyen müminler, başkalarının emanetlerine hıyanet içerisinde bulunabilmektedirler. İman edenler, hem kendilerini, hem de başkalarının güvenliğini garanti altına almayı taahhüt etmiş erdemli kişiler olmalıdır. Bugün dindarların yaşadığı dünyaların genellikle fakirlik, yoksulluk, geri kalmışlık, hak-hukuk yoksunluğu, kavga, çekişme/istikrarsızlık, dedikodu, kan ve gözyaşıyla anılır olması bu görevi bihakkın yerine getiremediğimizi göstermektedir.” (Okumuş, 2017: 39)

Dini değerlerin imalinde, yaşanan sosyal gerçekliklerin belli oranda payı olsa da, vahyin hedefinde yeni bir toplumsal gerçeklik inşa etme azmi ve iradesi bulunmaktadır. Bu manada nas ile olgu arasında üç türlü etkileşim olduğu söylenebilir: “Dinsel bildirimler, içerisine inmiş olduğu sosyal ortamların her türlü üretimini kabul etmezler. Onların kabul veya ret değeri üç aşamada gerçekleşir. Bunlar temelden yanlış olanı değiştirme, özünde iyi olanı bırakma ya da değişecek olanı değiştirme şeklinde hayatiyet bulmaktadır. Bu aşamaların varlığı din ile yaşanan toplumsal realitenin/olgunun iç içe olduğunu göstermektedir.” (Okumuş, 2017: 45) Ahlak ve değerlerin olması kadar onların kalıcılıklarını da önemsemek gerekir. Bu yargısından yazar şöyle bir hükme ulaşmaktadır: “Dinler, toplumsal *görünürlüklerini* ilk başta ibadetler üzerinden sağlasa da *kalıcılıklarını* müntesiplerinin ahlaki gücü üzerinden temin etmektedirler. Çünkü ahlaki olmayan bir dindarlığın, hem sahih bir dinin yanından geçme hem de kitlelere umut

verme imkânı bulunmamaktadır. Geline bu noktada dinsel ifadelerin, yaptırım gücünü tamamen kaybederek ahlaksızlığın görece ahlak olarak addedildiği samimiysiz bir dindarlığa dönüşme tehlikesi bulunmaktadır.” (Okumuş, 2017: 67)

İkinci Bölüm: “*Ahlak dışı bir örneklem olarak İslam’ın eşcinsellik meselesine yaklaşımı*” Eşcinselliğin dinlerde ve kültürlerde sapkın bir eğilim olduğu belirtilirken onunla mücadelede psikiyatrik tedbirlerden ve birikimlerden müstağni kalınmaması salık verilmektedir. Yazar Kur’an’ın bu konuya öncelikle ahlak ve değer bağlamında baktığını, onu bu açıdan tanımladıktan sonra diğer boyutlarıyla ilgili düzenlemelerde bulunduğunu düşünmektedir. Zira bu eğilim ahlak ve değerden bağımsız gündeme gelmemelidir. Müslüman geleneğin eşcinselliği doğru değerlendirememesini şöyle açıklar: “Kur’an eşcinsellik ve zina konusunu farklı bir zeminde ele almıştır. Kur’an’ın eşcinsellik konusunda gayet net açıklamalarda bulunduğu halde klasik nesh anlayışı sebebiyle fıkıh âlimleri bu durumu zina ayetleriyle neshedilen bir durum olarak kabul etme eğilimindedirler. Müslüman geleneğin eşcinsellik olgusunu Kur’an üzerinden görememesinin sebebi olan nesh teorisi, cinsellik konusunda birbirinden farklı olan düzenlemelerin tek çatı altında ele alınması yanlışını işlemeye götürmüştür. Bu yaklaşımın bizlere bıraktığı miras ise eşcinselliğin zina gibi cezalandırılmadığı ve üzerine sıklıkla gidilemediği hukuksal bir zemin olmuştur.” (Okumuş, 2017: 107)

Gelenekte eşcinselliği zina olarak görenler, ilgili suçun tecziyesi noktasında recmi savunurken; olayı cinsel sapkınlık olarak görenler ise ilgili suçun tecziyesinde ta’zir cezası yönünde kanaat belirtmişlerdir. Geleneğin referanslarını ayrıntılı bir şekilde eserine taşıyan ve kritik eden Okumuş önemli bir metodolojik ilkeye atıfta bulunur: “ ... Gelenekte bu şekilde gerçekleşen yorum hatası, genel manada rivayetleri merkeze alıp ayetleri rivayetlere göre tevil etmek/uygun hale getirmek düşüncesinden neşet etmiştir. Oysaki doğru olan yaklaşım ayetleri merkeze alıp rivayetleri ayetlerin bildirdiklerine göre tevil etme yaklaşımı olması gerekirdi.”(Okumuş, 2017: 164) Yazar sadece soruna temasla yetinmeyip çözüme yönelik düşüncelerini de paylaşmaktadır: “Geleceğini koruma altına almak isteyen toplumların vahyin normal

cinsel eğilim rejimini içselleştirip gelecek nesillere aktarmaları, bunun dışındaki cinsel eğilim iradelerini gerek eğitim gerekse cezai işlemle ortadan kaldırmaları gerekir. Sünnetullah hükmünde olan kadın-erkek cinsleri arasında gerçekleşecek evlilik kurumunun yaygınlaştırılması ve kolaylaştırılması, bu sapkın eğilimin panzehiri olacaktır. Bunun yanında küçük yaşlardaki cinsel beraberliklerin de kontrol altına alınarak daha o yaşlarda helal-haram, meşru-yasak, normal-anormal dengesi üzerinde kurulacak olan cinsel ahlak eğitiminin verilmesi de elzem bir adım olmaktadır.” (Okumuş, 2017: 178)

Üçüncü Bölüm: *“Tevhidi anlamda ahlaksızlığın kıyısında gezmek: Deizm’in Tanrı tasavvuru ya da sünnetullah yasaları ve deizm ilişkisi üzerine bazı tespitler”* Ahlak kavramının salt kişilerarası ilişkileri düzenleyen bir veçhesi bulunmamaktadır. Bu yapının Tanrı-kâinat, Tanrı-insan, insan-çevre ve insan-insan ilişkilerini de kapsayan etkin ve kapsamlı veçhesi vardır. Önemli bir tespiti hatırlamanın yeridir. Aslolan herhangi bir Tanrı tasavvurunun olması değil, Tanrı tasavvurunun vahiyle çerçevelenmiş olduğu bir yapıda sunumunun yapılmasıdır. Deizmin Tanrı tasavvuru, İslam Tanrı’sının sahip olduğu pek çok hakikati dışarda bırakmaktadır. Yazar bunun ardından vahyin Tanrı tasavvurunun temel kodlarına işarette bulunur: “Yeryüzünde insanın akli serüvenine yardımcı olacak tevhidi sistemin inşası için yaratıcının bir olması yeterli bir aşama değildir. Bununla birlikte O’nun tek olması ve hayata anlık ya da ilkesel müdahalesinin sürmesi de gerekmektedir.” (Okumuş, 2017: 197) Determinizm/nedensellik ya da yasalılığın deizme yol açtığı iddiasını da yersiz bularak şöyle cevap verir: “Her an bir işte olan ve her an gözetip kollayan bir Tanrı fikri, yaptıklarından hesap verecek olan insanoğluna deizmin sunumlarından daha yakınlık duygusu vermektedir. Tevhit dinlerine göre mükemmel bir kâinat yaratmanın ona müdahale etmeyi ortadan kaldırmadığı gibi sorumluluk alanlarının dışında insana müdahale edebilen bir Tanrı fikri daha sıcak gelmektedir. O’nun müdahalesi kişisel iradeleri devre dışı bırakmadığı gibi, külli ilminin taalluklarına dayanarak ezelde kurguladığı evren yasaları olan sünnetullahı da devre dışı bırakmaz. Dahası bu yasaların sosyal-psikoloji alanından tutun, cennet-cehenneme, milletlerin helakinden, suyun kaldırma kuvvetine değin işleyen sonsuz sayıdaki

fiziki ve sosyal kurallarla mücehhez olması demek, insan nesli için adil ve öngörülebilir bir dünyanın olduğuna işaret etmektedir. Henüz işin başındayken neleri yapınca ödül, neleri yapınca ceza geleceğini bilebilmek, insanı Rabbine karşı daha duyarlı ve müteşekkik kılmaktadır. Bu sayede belirsizlikten kurtulan insanoglu, hem insan-Allah ilişkisinde hem insan-insan ilişkisinde hem de insan-doğa ilişkisinde karakterli bir ilişki ağına doğru yönelmektedir.” (Okumuş, 2017: 209, 211)

Deizmin artık Müslüman sokağında da işitilir olmasında üzerimize düşen sorumlulukları hatırlatırken, yapılan hatalarla yüzleşmeye davet etmektedir. Deistik eğilimlerin Müslüman toplumlarda ortaya çıkış nedenlerini üç başlıkta ele almaktadır. 1. Din ile bilim ilişkisindeki sakatlıktan doğan nedenler. 2. Mevcut din dilinin arkaik değerler taşıması unsuru. 3. Dine karşı reaksiyoner tavır ve reaksiyonist karakterlerin bulunması. Sadece deizmin değil din karşıtı düşüncelerin beslendiği temel alanları tespit ederken Okumuş, aslında çözüme yönelik düşünürlerin ve aydınların hangi konulara eğilmeleri gerektiğine de göndermelerde bulunmaktadır. Temel sorun alanları şunlardır: 1. Tanrı tasavvuru, 2. Kültürel altyapı, 3. Otoriter sunum, 4. Özgürlük yoksunluğu, 5. İnsanın tabiatı ve 6. Propagandanın gücü. (Okumuş, 2017: 220-225)

Sonuç olarak Kelâmın/teolojinin temel konularına/kavramlarına temas etmesi, üstelik günümüzdeki gerilimli/tartışmalı konulara değinmesi kitabın önemini artırmaktadır. Bu eserin özellikle son dönemlerde oldukça popüler hale gelen deizm gibi inanç alanına ilişkin dinamik bir problemi ele alması, sorunun oluşumuna yol açan dâhili sebeplere yer vermesi, bunlarla yüzleşmesi/hesaplaşması ve çözüme yönelik argümanlar sunmasıyla ilahiyatçılara, araştırmacılara ve din-ahlak-hayat üzerine düşünen genel okur kitlesine hitap ettiği söylenebilir. Araştırmacıların/akademisyenlerin güncel ilişkili konu ve kavramları ele almaları önemli ve anlamlı bir adımdır. Bu kitap kültür ve düşünce hayatımıza yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır.

Kitâbü't-Tarih fi Mısır'ı'l-Karni't-Tâsi' Aşer, Jack Crabbs,
Çev. Abdulvehâb Bekr, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-
Ammetü'l-Kitab, 1993, 227 sayfa.

İLHAN ZENGİN*

Tarih yazıcılığı, bir devletin veya milletin şekillenmesinde önemli rol oynayan bir araç olarak idareciler ile siyasilerin müdahalede bulundukları bir alandır. Resmi görüşün temsil edildiği ve “Resmi Tarih Yazıcılığı” olarak ifade edilen durumda tarihi olaylar belirlenmiş ve kabul görmüş çizgide yazılmaktadır. Bazı toplumlarda resmi görüşün dışına çıkmak mümkün olmazken bazı toplumlarda bu çizginin dışına çıkanlar hain veya düşman olarak da suçlandırılmış görülmektedir.

* Dr, Araştırmacı-Yazar. ilhanzengn@gmail.com

Genel itibariyle güncel veya cari siyasi ortama uygun olarak değerlendirilen konular bazen yazarın fikri dünyasına göre de şekillenebilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti bakiyesi devletlerde tarih yazıcılığı önemli bir konu durumundadır. Bu devletlerde genel itibari ile bağımsızlığın meşruiyetini sağlama bağlamında daha çok geçmiş idarenin yapmış olduğu olumsuzluklar ön plana çıkarılmaktadır. Mısır tarih yazıcılığı da zikredilen görüşlerden farklı olmayan bir seyir izlemiştir.

Osmanlı coğrafyasının önemli bir bölgesini temsil eden Mısır, 19. yüzyılda dönemin süper gücü İngiltere'nin hayati çıkarları sebebiyle gündemden hiç düşmedi. Bu bağlamda gerek siyasi gerekse tarihi yaklaşımla Mısır'daki tarih yazıcılığı incelemeyi hak eden bir konumdur. Mısır'daki 19.yüzyıl tarih yazıcılığı hakkında en ciddi eseri California üniversitesi tarih bölümünden Jack A. Crabbs yazmıştır.¹

Kitap, bibliyografya ve indeks ile birlikte 227 sayfadan oluşmaktadır. Yazar kitabında Mısır'daki tarih yazıcılığını milliyetçilik üzerinden değerlendirmiş, yüzyıllık süreç içerisinde gelişen olayları milliyetçilik söylem ve eylemlerini ön plana çıkartarak vermiştir. Bu süre zarfında gelişen olaylar, milliyetçilik ve Osmanlı karşıtlığı üzerinden değerlendirilmenin yanı sıra Mısır'ın çevresindeki coğrafyayı milliyetçilik açısından nasıl etkilediği veya etkilendiğini de bu bakış açısıyla irdelenmiştir.

Yazar, Cemaleddin eş-Şeyyel'in makalesindeki² usulü takip ederek kitabın ana iskeletini oluşturmuştur. Kitapta on bir bölüm ve her bölümden sonra kısa açıklamalar (haşiye) bulunmaktadır. Her bir bölümde milliyetçilik kişi veya kurumlar üzerinden değerlendirilmiştir. Birinci bölümde; yeni tarih yazımının eski tarih yazım usullerini taklit ettiği başlığı altında eski ve yeni dönem tarih yazımlarının incelemelerini yapan veya bunları karşılaştıran çalışmalardan örnekler verilmiştir. Haşiye kısmında ise, bu örnekler doğu ve batılı yazarların tarihe bakışları kısa ama öz bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölüm;

¹ Jack A. Crabbs, Jr., *Writing of History in Nineteenth Century Egypt: A Study in National Transformation*, Wayne State University Press, Detroit, 1984.

² Geniş bilgi için bakınız: Gamal el-Din el-Shayyal, "Historiography in Egypt in the Nineteenth Century" Bernard Lewis and P. M. Holt, eds., *Historians of the Middle East*, Oxford, 1962.

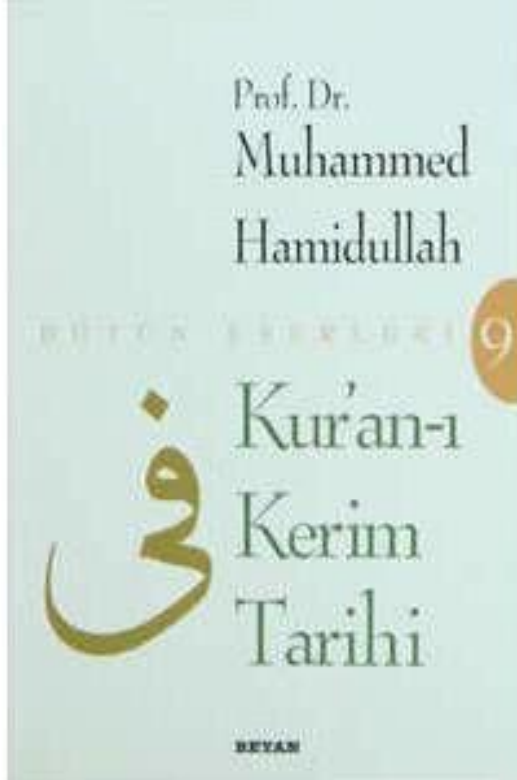
İslami kalıntı (miras) başlığı altında İslami tarih yazıcılığı hakkında değerlendirme yapılmış, haşiye kısmında da batılı önde gelen tarih yazıcılarının eserleri üzerinden konu çalışılmıştır. Üçüncü bölümde; Abdurrahman el-Cebertî ve Klasiklerin Taklidinin Sonu başlığı altında Mısır tarih yazıcıları arasında önemli bir yeri olan el-Cebertî üzerinden tarih yazıcılığında yeni bir döneme girildiği ve bu dönemin özelliklerinden bahsedilmiştir. Haşiye kısmında ise el-Cebertî ve 19. yüzyıl tarih yazıcılığını irdeleyen eserler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise modern Arap milliyetçiliğinin Mısır temsilcisi durumundaki Rifaa et-Tahtavî üzerinden Batı Tesirinin Başlangıcı başlığı ile dönemin milliyetçilik hareketleri irdelenmiştir. Fransa'da eğitim gören Mısırlıların et-Tahtavî özelinde bölgedeki milliyetçiliğe yaptıkları katkılar belirtilmiştir. Haşiye kısmında dönemin genel çerçevesini veren eserler üzerinde durulmuştur. Beşinci bölüm Mısır'ın Tarihi ve Eğitimi başlığı altında özellikle Mehmed Ali Paşa döneminde başlayan okullaşma ve toplumsal eğitim ile öğretim faaliyetleri sonucunda milliyetçi düşüncelerin yaygınlaşması üzerinedir. Haşiye kısmı, Mısır'daki geleneksel ve modern eğitim faaliyetleri hakkında yazılmış eserler ve bunların kısa açıklamalarını ihtiva etmektedir. Altıncı bölüm Mısır'daki ıslahatçı-yenilikçi eğitim faaliyetlerinin hayata geçirilmesini sağlayan ve yirmi ciltlik derleme *el-Hıtatü't Tevfikiyyetü'l Cedide* adlı tarih kitabını yazan Ali Mübarek ve *Takvîmü'n-Nil* adlı İslam'ın gelişinden İsmail Paşa'nın iktidarına kadarki dönemi içeren altı ciltlik Mısır tarihinin yazarı olan Emin Sami üzerinden yeni bir bakış açısı ile oluşturulan tarih yazıcılığından söz etmektedir. Ali Mübarek ve Emîn Sâmî idareci-tarihçi kimlikleri ile yönetime yakın durarak yazılarını hükümet görevlisi zihniyeti ile kaleme aldılar; yorumlarında devlet kurumlarının önceliğini, idari işleyiş ve hükümet otoritesini vurguladılar. Yazılarında devlet arşivlerini ve istatistik verileri yoğun şekilde kullanarak yeni bir tarz geliştirdileri üzerinde durulmaktadır. Haşiye kısmında özellikle Ali Mübarek'in eseri üzerinden bu dönem hakkında batılı tarihçiler tarafından yazılmış eserler incelenmiştir. Yedinci bölümde 19. yüzyılın bitimi ile yeni bir şekil alan ve daha dikkatli, daha düzenli ve tertipli hale gelen Mısır tarih yazıcılığının geçmiş ile karşılaştırması yapılmaktadır. Haşiye

bölümünde Mısır tarih yazıcılığının tarihi seyri hakkında yazılmış değerlendirmeler verilerek konu örneklendirilmiştir. Sekizinci bölümde Mustafa Kâmil ve milliyetçilik hareketi incelenmiştir. Dokuzuncu bölümde Muhammed Ferîd ve milliyetçi yaklaşımı üzerine yorumlar yapılmıştır. Onuncu bölümde Suriyeli Mısırlılar ve onların milliyetçilik ile tarih yazımındaki farklılıkları değerlendirilmiş ve Jorci Zeydân üzerinden yeni dönem incelenmiştir. Haşiye kısmında da Jorci Zeydân'ın batılı yazarlar tarafından yapılmış değerlendirilmeleri muhtasar bir şekilde verilmiştir. On birinci bölüm konunun genel bir değerlendirmesini içermektedir. Haşiye bölümünde de genel olarak Mısır milliyetçiliği ve tarih yazıcılığı hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuş batılı yazarların eserleri üzerinden konu özetlenmiştir. Kaynakça kısmında öncelikle Arapça kitaplar ve makaleler daha sonra batı dillerinde yazılmış kitap ve makaleler ve tercüme eserler ayrı bölümler altında verilmiştir. Fihrist ile çalışma son bulmuştur.

Eser, 19. yüzyıl Mısır tarih yazıcılığını milliyetçilik ve milliyetçi görüşleri savunan edebiyatçı, siyasetçi, yazar ve idareciler özelinde değerlendirmiştir. Bu yüzyıldaki fikri gelişimin izlediği yolu vermesi açısından önemli bir eserdir. Mısır tarih yazıcıları hakkındaki yorumların batılı yazar ve tarihçiler tarafından yapılmış çalışmalar üzerinden verilmiş olması karşılaştırma yapma imkânını kısıtlaması bir yana nesnellik kıstaslarını da karşılayamadığından eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Eserin sonunda verilen kaynakça özellikle Mısır'daki milliyetçi hareketlerin tarihi seyri bakımından yeni araştırmalar için iyi bir başlangıç olarak görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim Tarihi, Muhammed Hamidullah,
Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, 224 s.

OSMAN BAYRAKTUTAN*

Müellifin Hayatı

Müellif 19 Ocak 1908'de Haydarabad'da doğdu. Sekiz çocuklu bir ailenin en küçüğüydü. Ailesinden aldığı ilk öğrenimin arkasından, medrese öğrenimine başladı. Darü'l-Ulum Medresesi'nden sonra Osmaniye Üniversitesi'nde okudu. Devletler hukuku alanında yüksek

* Dr. Öğr. Üyesi Koceli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, osmanbayraktutan@hotmail.com

lisans çalışma yaptı. Daha sonra Hicaz, Suriye, Filistin, Mısır ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan İslam devletler hukuku alanındaki çalışmaları inceledi. Almanya'da Bonn'daki Friedrich Wilhelm Ren Üniversitesi'nde aynı konuda doktorasını verdi. Çalışmalarını Paris Üniversitesi'nde sürdürdü. Bu arada Kuzey Afrika ülkelerinin kütüphanelerinde incelemeler yaptı. Hindistan'a dönerek Osmaniye Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Bu üniversitede devletler hukuku profesörüyken, görevle yurt dışında bulunduğu sırada, Haydarabad'ın Hindistan hükümeti tarafından işgal edilmesi üzerine geri dönmedi. Siyasal mülteci olarak Fransa'ya yerleşti. Müellif başta Fransa, Mısır, Pakistan ve Türkiye olmak üzere birçok ülkenin üniversitelerinde dersler, konferanslar verdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Enstitüsü ile Erzurum'da Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğretim üyeliği yaptı. Paris'deki Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nin (CNRS) üyesi olan Hamidullah'ın beş ayrı dilde (Arapça, Urduca, İngilizce Fransızca ve Almanca) yazdığı ve yayımladığı çalışmaları vardır. 17 Aralık 2002'de Amerika'da vefat etti.

Eserleri

- 1-İslâm'a Giriş (1961)
- 2-Hz. Peygamber'in Savaşları (1962)
- 3- İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları (1962)
- 4-İslâm'da Devlet İdaresi (1963)
- 5-İmam-ı Azam ve Eseri (1963)
- 6- Modern İktisat ve İslâm (1963)
- 7- İslâm Fıkhi ve Roma Hukuku (1964)
- 8-Kur'an-ı Kerim Tarihi (1965)
- 9-İslâm Peygamberi (1966, 2 cilt)
- 10- Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahifa-i Hemmam b. Münebbih (1967)
- 11-Resulullah Muhammed (1973)
- 12- İslâm Hukuku Etüdleri (1984)
- 13 -İslâm Müesseselerine Giriş (1984)

- 15- İslâm, Bilim ve Felsefe (1990)
- 16-İlk İslâm Devleti (1992)
- 17-İslâm'ın Doğuşu (1997)
- 18-Hz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu (1998)
- 19-İslâm Anayasa Hukuku (1998)
- 20- El Vesaiku's-Siyasiyye (1998)
- 21- İslâm Tarihine Giriş (1999)

Eser Hakkında

Müellif mezkur kitabın girişinde İslam tarihinde "Kur'an mahluk mudur değil midir?" sorusuna Allah'ın 'Yaratılmamış keliması' olarak cevap veriyor.

Yazarımız Zerdüştlükte, Brahmanlarda, Budistlerde, Yahudilikte ve Hristiyanlıkta ki vahiy kavramını ve vahyin şekillerini anlattıktan sonra İslam dinindeki vahiy kavramını ve vahyin geliş şekillerini ayet, hadislerle ve sahabelerin bu konudaki görüşlerini açıklıyor.

Vahyin tarifi yaptıktan sonra Kur'an ile Kur'an'dan bağımsız ele alamayacağımız hadis veya sünnetin açıklamasını yapıyor. Peygamberin iki misyonunun olduğu ve bu iki özelliği arasındaki ayrımın ise pek önemli olmadığını Necm süresinin 3. ve 4. ayetlerini delil getirerek söylüyor. "Allah elçisinin insanlar karşısındaki kişiliği ile Hz. Muhammed'in özel kişiliği arasında net bir ayrım vardır. Bununla birlikte, bu ayrım çok büyük bir önem taşımaz. Çünkü eğer Hz. Muhammed'in özel inisiyatifi bir vahiy tarafından yürürlükten kaldırılmasaydı o zaman toplum, peygamberin Allah tarafından onaylanan özel bir kanaatinin mi yoksa esas itibariyle vahye dayanan bir şeyin mi söz konusu olduğunu bilme imkanına sahip olmazdı."

Peygamber, Kur'an'ın yazılmasına bizzat kendisi özen göstermiş ama hadisin yazılmasına özen göstermediğini, Sünnet'in tamamen sahabelerin özel belleklerine ve bir iki sahabenin belleklerindeki yazdığı belgelere dayanmakta olduğunu söylüyor. Bize kadar ulaşan en eski Hadis kitabının Ebu Hüreyre'nin öğrencisi Hemman bin Münebbih'e bıraktığı Sahife'si olduğu bildiriyor.

Kur'an üslup bakımından diğer ilahi kaynaklardan farklıdır. Kitab-ı Mukaddes değişik dönemlerde yaşamış farklı üsluplara sahip yazarlara ait kitaplardan meydana geldiği için üslup olarak farklıdır. Ama Kur'an ise tek bir kaynaktan çıktığı için üslubu aynı çizgide cereyan eder. Aynı zamanda Kur'an asla bir şiir değildir. Düzyazı olmasına rağmen musikinin bütün niteliklerine sahip bulunmaktadır. Öyle ki, bir tek kelimesinin bir tek harfi bile kaldırılrsa artık onu tecvitli okumanın imkansız olduğunu dile getiriyor.

Kur'an'ın birinci suresi olan Fatiha suresi kitabının bütününün özeti ve özüdür. Bu süre ilahiler, dualar, yasalar, bildiriler, uyarılar, meseller ve öyküler olmak üzere 7 hususu içermektedir. Kur'an sırf inanmış olmak için inanmayı istemez. Aksine sürekli olarak şunu tekrar eder: Düşünün, derin tefekkür edin, akıl yürütün, düşünce üretin, araştırın.

Kur'an ve hadis hayatın üç yönünü bize öğretir. Allah'a, kitaplara, peygamberlere, meleklerle ahirete ve kaza-kadere iman, Allah'ın emirlerini bedenle, malla veya her ikisiyle de yerine getirmek manasında İslam ve Allah'ı görüyormuş gibi ona kulluk etmek manasında ihsan. Aynı şekilde yazarımız bu kitabında Kur'an'ın kadınlara ve kölelere vermiş olduğu değeri anlatır. Bunun akabinde Kur'an'da peygamberle ilgili özet bir bilgi verir. Kur'an'ın yazıya geçiriliş tarihini, peygamber zamanındaki titiz çalışmaları, Hz. Ebubekir dönemindeki Kur'an'ı muhafaza çalışmalarını, Hz. Osman zamanında yanlışlığın ve yanlışlığın önüne geçmek için ne türlü çalışmaların yapıldığını delillerle aktarıyor.

Kur'an ayetlerinin bizzat peygamberin verdiği emre göre sıralanmış olduğunda herkes hemfikirdir. Sürelerin sırasına gelince; bazı yazarlar bunun Hz Osman tarafından gerçekleştirildiğini söylemişlerdir, bazı alimler bizzat Peygamber tarafından sıralanmıştır demişlerdir yani Tevkifi ya da ictihâdi olabilir.

Tarihi verilere göre yazıyı Mekke'ye ilk defa Harb (Ebu Süfyan'ın babası) getirmiştir. Kur'an Arap dilinde kaleme alınmış ilk yazılı kitaptır. Yazar nasih-mensuh meselesine de değinerek Kur'an'da nasih mensuh meselesinin olmadığını nasih sadece vahyedilmiş eski bir

yasanın yerini Kur'an ayetiyle nesh edilmesidir.

Müellif kitabının son bölümünde ise Kur'an farklı dillere çevirilerinden örnekler vererek kitabına son vermektedir.

Eser İlahiyat Fakültelerinde istifade edilmesi gereken, akıcı, kolay anlaşılır, okuyucusunu düşündürebilen ve en önemlisi Kur'an Tarihine ışık tutan ilmi bir kitaptır.

Gerede Nüfus Defteri 1840, Mehmet Süme (Ed.), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, C. I-II, Bolu 2015.

AYTEN GÜRSOY*

Geçtiğimiz yıl E-Devlet kapısı üzerinden açılan “Alt-Üst Nüfus Sorgulama” hizmeti, insanların 1831 yılında Osmanlı Devlet’inde yapılan ilk nüfus sayımı ile kayda geçirilen atalarını öğrenme imkânı sunmuştur. Bu sorgulama sistemine vatandaşlar yoğun ilgi göstermişler ve yaklaşık bir hafta gibi bir süre sorgulama ekranı hizmet verememiştir. Yazımıza konu olan Mehmet Süme editörlüğünde hazırlanan *Gerede Nüfus Defteri*, mezkûr sorgulama sistemi açılmadan önce Boluluların kendi soyundan gelenleri öğrenmek için başvurdukları kayıtların transkripsiyonu (Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çeviri) üzerinedir.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, aytengursoy2@gmail.com

Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Gerede'nin idari yapısı, nüfusu, sosyal ve iktisadi yapısı ele alınmış, ikinci bölümde ise araştırmaya konu olan 1840 yılı nüfus defterinin transkripsiyonuna yer verilmiştir.¹ Adı geçen nüfus defteri Bolu-Gerede ilçesine bağlı bulunan köy, mahalle ve divanların nüfus kayıtlarını içermektedir. Defterde kayıt altına alınan bilgiler; sayımın yapıldığı yerde kaç hanenin olduğu, kaç kişinin bulunduğu, kişinin adı, lakabı, mesleği, boyu, sakal şekli ve yaşından oluşmaktadır. Ayrıca kişilerin oğulları, köylerin muhtarları ve imamları da belirtilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak Gerede'nin idari yapısı, demografisi, iktisadi yapısı, meslek grupları, doğum ve ölüm oranları hakkında bilgilere ulaşılabilir. Böylelikle Gerede'nin 19. yüzyıldaki tarihi, kültürü ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında çıkarımlarda bulunulabilir. Defterde unvan ve lakapların kaydedilmesiyle kişilerin geçmiş yakınlarını tespit etme imkânı da vardır. Çalışma bu açıdan kıymetlidir. Ayrıca eser ana kaynak niteliğindedir ve Gerede'nin tarihi ve kültürü üzerine yapılacak çalışmalar adına mühim bilgiler içermektedir.

Eser de 1840 yılında Gerede'nin, Bolu sancağına bağlı bir kaza olduğu ve mezkûr tarihte 5 merkez mahalle, 5 merkeze bağlı köy, 22 divan ve 69 divanlara bağlı köylerden oluştuğu ifade edilmiştir. Bu mahalle, divan ve köylerin isimleri tablolar ile gösterilmiştir. Bu dönemde yukarıda zikredilen idari bölgelerden, muhtarların sorumlu olduğundan bahsedilmiş ve muhtarların görevleri, nasıl seçildikleri gibi meseleler anlatılmıştır. Muhtarların dış görünüşleri, isimleri, yaşları ve lakapları tablo ile gösterilmiştir (Örneğin; Gökçeler Divanı, orta boylu, kır sakallı Hasan bin Ali, yaş 52). İmamın köydeki yeri ve görevleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra bu dönemde kayıt altına alınan imamların bilgilerine yer verilmiştir (Örneğin; Orta mahalle, kısa boylu, kırca sakallı, Veli Efendi bin Ahmed, Yeni Camii İmamı, yaş 50).

1840 yılı Gerede Nüfus Defterine göre Gerede'de toplam 1890 hane, 6455 erkek nüfus vardır ve tahmini 12910 kişi yaşamaktadır.² Tahmini

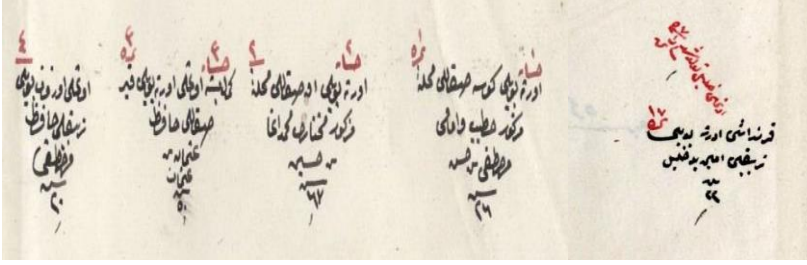
¹ 1840 yılı Gerede nüfus defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 707 ve 708 numaralı nüfus defterleri fonunda bulunmaktadır. Mehmet Süme, (Ed.), *Gerede Nüfus Defteri 1840*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, C. I, Bolu 2015, s. 12.

² Süme, *Gerede Nüfus Defteri*, s. 22

toplam nüfus sadece erkek nüfus sayıma tabii tutulduğu için bir o kadar da kadının nüfusun olacağı bilgisi üzerinden hesaplanmıştır. Eser de nüfus sayım sonuçlarıyla ilgili bilgiler tablo halinde verilmiştir. Tablo; köyün ismi, köydeki hane sayısı, erkek nüfus ve tahmini toplam nüfus bilgilerinden oluşmaktadır (Örneğin; Salur köyü, hane sayısı 34, erkek nüfus 94, tahmini toplam nüfus 94x2:188). Sayım sonucunda ulaşılan veriler üzerinden 1840 yılındaki Gerede'nin sosyal yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Dönemin aile yapısı, şahıs isimleri, kişilerin kullandığı unvan ve lakaplar hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Gerede'nin geniş ailelerden oluştuğu, aile bağlarının güçlü olduğu, Mehmed, Ahmed, Mustafa, Ali, Hasan, Hüseyin gibi isimlerin yaygın olarak kullanıldığından söz edilmiş ve kullanılan unvan ve lakaplar mahallere göre tasnif edilerek verilmiştir. İmamlar, Yaylacıoğlu, Hacıvelioğlu, Kethüdaoğlu, Çobanoğlu, Yabanabadlı, Kiroğlu, Köseoğlu, Battaloğlu ve sair gibi birçok lakap zikredilmiştir.

Nüfus defterinde kayıt altına alınan meslekler üzerinden Gerede'nin iktisadi yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada 1840 yılında Gerede'de icra edilen meslekler ve kaç kişinin bu meslek grubunda çalıştığına yer verilmiştir. Tabloya göre sırasıyla en çok icra edilen meslekler şunlardır; Debbağ (111), Rençber (41), Tarakçı (29), Attar (22), Kalaycı (16), Demirci (16), Ekmekçi (15), Kasap (14), Saraç (13) ve Manav (13). Yazar, meslek grupları arasında en fazla icra edilenin debbağcılık olduğunu ve Gerede'nin dericilik ile ön plana çıktığını, bıçakçılık ve tarakçılık mesleklerinin de yaygın olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1640 tarihinde Gerede'den geçen Evliya Çelebi'nin (ö. 1096/1685) Gerede'deki mesleklere dair "...Gerede bıçakçısı ve debbağı gayet çoktur ki, Gerede gönü ve sahtiyanı ile meşhurdur..." sözüne de yer verilmiştir.³ Daha sonra 1840 Gerede Nüfus Defterinin metin ve transkripsiyonu okuyucuya sunulmuştur. Defterde; hane sayısı, kişi numarası, kişinin fiziki özellikleri (boyu, sakalı ve sair), lakabı, adı ve yaşı kaydedilmiştir. Örneğin; Kâbiller mahallesinde meskûn olan bir ailenin kaydı şu şekilde tutulmuştur:

³ Süme, *Gerede Nüfus Defteri*, s. 30-31.

Hane: 1, Numara: 1, Orta boylu, köse sakallı, mahalle-i mezkûr Hatib ve İmamı Mustafa b. Hasan, yaşı 26.

Hane: 2, Numara: 2, Orta boylu, ak sakallı, mahalle-i mezkûr muhtarı Mehmed Ağa bin Hüseyin, yaşı 67.

Hane:3, Numara: 3, Kemalbeşeoglu, orta boylu, kır sakallı, Hafız Osman bin Osman, yaşı 50.

Numara:4, Oğlu uzun boylu, ter bıyıklı Hafız Mustafa, yaşı 20.⁴

Eserin ikinci cildinde yer alan 708 numaralı nüfus defterinde, nüfus yoklamalarında ölen kimseler tespit edilmiş ve bunların üzerlerine kırmızı renkle fevt yazılmıştır. Ayrıca yeni doğumlar, askere gidenler ve sair de deftere eklenmiştir.⁵ Örneğin; Gerede'ye bağlı Kürkçüler köyünden 7. Haneye mensup bir ailenin oğlu dünyaya gelince bu kayıtlara şu şekilde eklenmiştir; kırmızı yazıda “oğlu Halil tevellüd şad fî gurre Ra. Sene (12)57” yazmaktadır, bu önceden var olan “karındaşı orta boylu ter bıyıklı Emin bin Halil, yaşı 22” yazısı üzerine eklenmiştir.⁶

⁴ Süme, *Gerede Nüfus Defteri*, s. 37.

⁵ Süme, *Gerede Nüfus Defteri*, s. 12-13.

⁶ Mehmet Süme, (Ed.), *Gerede Nüfus Defteri 1840*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, C. II, Bolu 2015, s. 16-17.

YAZIM İLKELERİ / AUTHOR GUIDELINES

1. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* bilimsel hakemli bir dergi olup Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki kez yayınlanır. Derginin yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir. (*Journal of Divinity Studies* is a refereed peer-reviewed journal of which is published annually, in June and December. The official languages of the journal are Turkish, Arabic and English.)
2. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* akademik makalelerin yanı sıra felsefe alanındaki akademik etkinlik, söyleşi, kitap ve makale değerlendirmesi ve eleştiri yazılarına da, maksimum 600 ile 1000 kelime arası olmak kaydıyla, yer verir. (*Journal of Divinity Studies* also publishes academic activities, interviews, reviews of book and paper and critical papers beside academic papers as long as they are between 600 and 1000 words.)
3. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* çeviri makalelere de yer verir. Çevirisi yapılacak makalenin yazarı, tarihi, nerede yayımlandığı, cildi, sayısı ve sayfası gibi künye bilgileri eksiksiz belirtilmeli ve eğer telif koruması kapsamından çıkmamışsa yayım izni alınmış olmalıdır. (*Journal of Divinity Studies* also publishes translations. All translations should include the name of the original paper, its writer, its date, its place of publication, information about the journal in which it is published and the consent of the original publisher if it is still under the copyright protection.)
4. Dergide kör hakemlik sistemi uygulanır. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar en az iki hakem tarafından değerlendirilir. (There is a blind review system in the journal. Each paper sent for publication is evaluated by at least two referees.)
5. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen yazılar 150 kelimeyi geçmeyecek bir Türkçe ve İngilizce başlık ve özet içermelidir. Yazılarda konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce uygun anahtar kelimeler bulunmalıdır. Yazılarda kullanılan kaynaklar makale sonunda kaynakça listesi olarak Chicago formatında verilmiş olmalıdır. (All papers should contain a 150 words abstract both in Turkish and English. They should contain key words in Turkish and English. References and bibliography should be given at the end of the paper in Chicago Style.)
6. Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından gönderilen yazıların isimli olmak üzere Makale Takip Sistemi üzerinden online olarak gönderilmesi gerekir. (Since there

- is a blind review process, papers must be sent online without name of the author, by Manuscript Tracking System.)
7. Yazılar 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne 1,5 aralıklı, sol, sağ ve üst 4,5 cm, alt 3,5 cm boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Yazılarda, alt başlıklar dahil, Times New Roman 11 punto kullanılmalıdır. (Papers should not exceed 5000 words, with a one and half space interlining, with margins left, right and up 4.5 cm, down 3.5 cm. In papers it should be made use of Times New Roman 11 points.)
 8. Yazı içinde grafik veya resim varsa maksimum 10x20 ebatında ve ayrı bir dosya olarak jpeg veya jpg formatında gönderilmelidir. (Any picture or graphics in the paper should be sent separately as a jpg file and should be maksimum 10x20 cm. in size.)
 9. Yayın Kurulu, yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına karar verme yetkisine sahiptir. Yazılardaki fikirlerin her türlü yasal sorumluluğu yazara aittir. (Editorial Board is fully authorized about whether to publish or not to publish the paper. The author is fully responsible for the ideas in the paper.)
 10. Yayımlanan yazıların tüm hakları *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. (All rights of the published papers belong to *Journal of Divinity Studies*. The author of the paper should be cited for any citations from the paper.)

Metin İçi Kaynak Gösterme

1. KİTAP

Tek yazarlı

¹ Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, London & New York: Routledge, 2009, s. 100.

² Ryle, *The Concept of Mind*, s. 101.

³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 25.

⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 30.

İki veya çok yazarlı

¹ Alfred North Whitehead & Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, 3 vols, Cambridge: Cambridge University Press, 1910, I, 15.

² Whitehead & Russell, *Principia Mathematica*, II, 17.

³ Betül Çotuksöken & Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000, s. 15.

⁴ Çotuksöken & Babür, *Ortaçağda Felsefe*, s. 20.

Çeviri, edisyon (tahkik), derleme veya hazırlama

¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. Paul Guyer & Allen W. Wood, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, A51 / B75.

² Kant, *Critique of Pure Reason*, B420.

³ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. A.D. Woozley, New York: Meridian Book, 1974, 1.2.1.

⁴ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1.2.2.

⁵ Fârâbî, *Risâle fi'l-Akl*, tah. Muhsin Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1983, s. 12.

⁶ Fârâbî, *Risâle fi'l-Akl*, s. 13.

⁷ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 11.

⁸ Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, s. 14.

⁹ M. Şemseddin Günlaltay, *Felsefe-i Ülä*, haz. Nuri Çolak, İstanbul: İnsan Yayınları, 1984, s. 95.

¹⁰ Günlaltay, *Felsefe-i Ülä*, s. 98.

Kitap bölümü, önsöz, giriş veya sunuş

¹ Richard Sorabji, "The Ancient Commentators on Aristotle", *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, ed. Richard Sorabji, New York: Cornell University Press, 1990, s. 17.

² Sorabji, "The Ancient Commentators on Aristotle", s. 20.

³ George F. Hourani, "Introduction", Averroes, *On the Harmony of Religion and Philosophy*, trans. & ed. George F. Hourani, London: Luzac & Company, 1976, s. 3.

⁴ Hourani, "Introduction", s. 5.

⁵ Şahabettin Yalçın, "Kant'ın Fenomenal Benlik Anlayışı", *Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nebil Reyhani, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, s. 100.

⁶ Yalçın, "Kant'ın Fenomenal Benlik Anlayışı", s. 101.

⁷ Alparslan Açıkgeç, "Sunuş", Gazâli, *Felsefenin Temel Meseleleri*, çev. Cemalettin Erdemci, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 15.

⁸ Açıkgeç, "Sunuş", s. 17.

2. SÜRELİ YAYIN

Basılı makale

¹ Saul Kripke, "Russell's Notion of Scope", *Mind*, 114, 2005, s. 1010.

² Kripke, "Russell's Notion of Scope", s. 1015.

³ İlyas Altuner, "Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2012, s. 35.

⁴ Altuner, "Descartes Felsefesinde Tanrı-Varlık İlişkisi", s. 37.

Elektronik makale

¹ Ernest Wolf-Gazo, "Metaphysical Presuppositions of Modern Science", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 1 (2), 2011, s. 13.

² Wolf-Gazo, "Metaphysical Presuppositions of Modern Science", s. 15.

³ Ömer Naci Soykan, "Sanat ve Hakikat", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3 (1), 2013, s. 145.

⁴ Soykan, "Sanat ve Hakikat", s. 146.

Popüler dergi veya gazete makalesi

¹ Daniel Mendelsohn, "But Enough about Me," *New Yorker*, January 25, 2010, s. 68.

² Mendelsohn, "But Enough about Me," s. 69.

³ Sheryl Gay Stolberg & Robert Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote", *New York Times*, February 27, 2010, accessed February 28, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

⁴ Stolberg & Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote".

3. DİĞER FORMLAR

Kitap tanıtımı

¹ Marc McEvoy, "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism by Paul Boghossian", *Metaphilosophy*, 39, s. 145.

² McEvoy, "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism", s. 147.

³ Kamuran Gökdag, "Ömer Türker, İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2 (1), 2012, s. 102.

⁴ Gökdag, "İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu", s. 102.

Tezler

¹ Roger Arriew, *Ockham's Razor: A Historical and Philosophical Analysis of Ockham's Principle of Parsimony*, PhD Thesis, Urbana-Champaign: Graduate College of the University of Illinois, 1976, s. 10.

² Arriew, *Ockham's Razor*, s. 11.

³ Hacı Kaya, *İbn Sinâ 'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 25.

⁴ Kaya, *İbn Sinâ 'da Bilimsel Kanıtlama Teorisi*, s. 29.

Konferans veya sempozyum sunusu

¹ Recep Alpyağıl, "Seeing Ricoeur and Islamic Philosophy as Together on Imagination", *Society for Ricoeur Studies Conference*, Virginia, USA: September 30-31, 2009.

² Alpyağıl, "Seeing Ricoeur and Islamic Philosophy".

³ Fatih Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü", *Felsefe, Edebiyat ve Değerler Sempozyumu*, Kahramanmaraş: 1-3 Kasım, 2012.

⁴ Özkan, "Dil ve Dünya Görüşü".

İnternet sayfası

¹ "Aristotle", Accessed Date: 01.01.2012, <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle>.

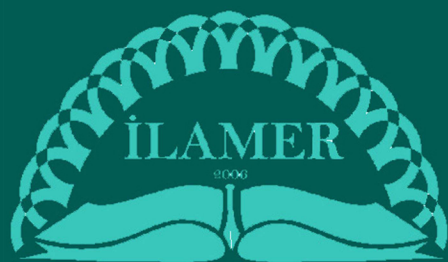
² "Aristotle", <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotle>.

³ "Aristoteles", Erişim Tarihi: 01.01.2012, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>.

⁴ "Aristoteles", <http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>.

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DECEMBER
2018

İlahiyat Araştırmaları Merkezi